De kinderen van het Achtste Woud

Els Pelgrom

bron
Els Pelgrom, *De kinderen van het Achtste Woud*. Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam 1996 (11de druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/pelg001kind01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

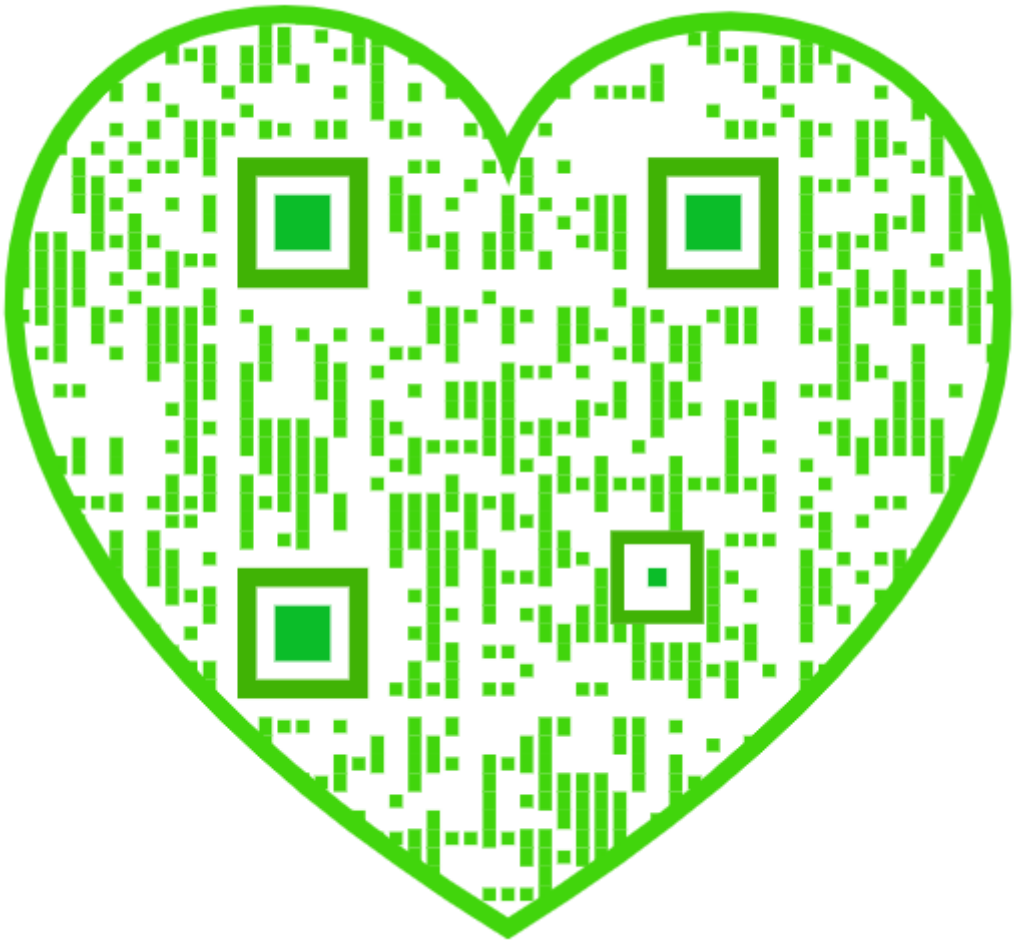

Deze afbeelding wordt uit voorzorg niet getoond

Deze afbeelding wordt uit voorzorg niet getoond

Met de slee in het donker

Het had dagenlang achter elkaar gesneeuwd en het vroor hard. De sparrebomen bogen hun takken diep naar de grond onder de dikke laag sneeuw die ze te dragen hadden. Op de kleine stukken bouwland tussen de bossen lag de sneeuw als op een bevroren meer; het winterkoren sliep in de voren die de eg de vorige herfst in de aarde getrokken had.

Evert Everingen en Noortje van der Hoek hadden samen de slee over het hek van de kalverwei getild. Aan de andere kant liep een smal pad door het bos, dat tegen de heuvel op groeide, naar beneden.

'Hou je vast! Daar gaan we!' zei Evert en met een vaart schoten ze omlaag. De sneeuw stoof hoog op en vloog als poeder om hun oren. Noortje hield haar adem in, haar wangen tintelden. Ze hield haar armen stijf om Evert heen geklemd. Hij was wel een jaar ouder dan zij maar hij was niet veel langer en ze kon over zijn schouder heen kijken.

Evert stuurde de slee met zijn voeten. De regen had het pad in de leemgrond uitgesleten en aan weerszijden waren steile kanten. Soms zette Noortje ook even de hak van haar klomp op de grond en probeerde de slee wat bij te sturen.

Een dikke boom stond midden op het pad. Ernaast was niet meer dan een nauwe opening die niet breed genoeg leek om een slee, met twee kinderen erop, door te laten.

'Kijk uit!' riep Noortje.

Evert liet de slee met een zwaai langs de boom zwenken, een beetje schuin tegen de zijwand van het pad op. Hun armen schuurden langs de stam, ze hotsebotsten over een paar knoestige wortels en gingen iets langzamer verder omlaag. De helling werd minder steil, hier stonden de sparrebomen dicht op elkaar en de grond onder de sneeuwlaag was er niet zo glad. Er lagen veel takken en vergane varens. Ze hoefden niet eens te remmen toen ze op de weg terechtkwamen, de brede geasfalteerde weg, die van het dorp in zigzagbochten door het bos, helemaal tot aan de top van de Heuvenseberg, omhoog ging en daarna

nog verder, de hei over. Met een sierlijke boog stuurde Evert de slee langs de rand van de weg en liet hem met de neus omhoog tot stilstand komen. Aan de andere kant van de weg ging de helling verder omlaag en was ook met bos begroeid. Tussen de bomen door konden ze de wei van de schaapherder zien.

‘Hè, hè, dat was een goeie rit,’ zei hij.

Evert zei niet vaak iets uit zichzelf, meestal mompelde hij alleen een paar woorden als Noortje hem wat vroeg. Dat hinderde haar niet, ze begreep het best en zijzelf praatte genoeg, zodat het nooit erg stil was als ze samen waren.

Ze liepen een poosje heen en weer en stampten stevig met hun voeten op de grond. Dat joeg de stijfheid weer wat uit hun knieën en hun kuiten. Evert sloeg met doffe klappen zijn handen op zijn rug, daarna liep hij nog wat stampend heen en weer en blies op zijn rode vingers. Noortje sprong, met twee voeten tegelijk, met kleine hup jes op en neer.

‘Heb jij het koud?’ vroeg ze.

‘Nee.’

‘Waarom doe je dat dan?’

‘Nou, vanzelf.’

‘Helpt het?’

‘Jawel.’

Toen probeerde zij het ook. Ze liep, net als Evert, met grote passen heen en weer en sloeg ook zo met haar armen voor haar borst langs op haar rug. Haar handen deden er pijn van. ‘Het doet zeer,’ zei ze, ‘maar je wordt er wel warm van.’

Intussen had Evert het touw van de slee losgemaakt. Voordat ze naar beneden gingen had hij het om de latten van de slee vastgeknoopt, zodat het bij de afdaling niet onder de ijzers zou komen.

‘We moeten opschieten,’ mompelde hij, ‘'t wordt al haast donker.’

Noortje zei niets. Ze wilde eerst helemaal warm worden voordat ze verder gingen, anders zou ze straks tot in haar buik verkleumd zijn. Evert kon het niet echt koud hebben, dacht ze. Hij droeg een warme trui onder zijn jasje en hij had een pet met kleppen op en een lange broek aan. En dan nog een overall, over de broek en de trui heen.

Nu het echt winter was geworden had ze het bijna altijd koud. Ze had blote benen en in een van haar klompen was een gat. Voordat ze weggingen had ze vers stro in de klomp gedaan, maar het stro was nat geworden, en ze voelde dat haar sok ook al kletsnat was van de gesmolten sneeuw. Het zou niet zo heel lang duren of die sok zou stijf bevroren aan haar voet zitten. Daar moest ze toch eens even over nadenken. Kon een natte sok wel aan je voet bevriezen? Of zorgde de warmte van je voet, hoe koud die ook was, ervoor dat de sok wel nat was maar niet stijf van het ijs? Eigenlijk was er dan een gevecht aan de gang tussen de ijskoude sneeuw en de warmte van haar voet. Terwijl ze samen de slee naar boven trokken, zei Noortje bij elke stap zachtjes tegen zichzelf: ‘Hup, voet! Blijf warm alsjeblieft. Laat zien wat je kunt! Hup Hup!’

Het werd al snel donker. Het bos was hier erg dicht en je kon alleen een klein stukje van de hemel zien als je recht omhoog keek. De lucht was niet langer blauw, zoals daarstraks, maar grauw. Ging de zon al onder, of kwam er weer een nieuw pak sneeuw aan? Het was heel stil geworden. Geen enkele vogel scharrelde tussen de bomen; die zaten zeker weggedoken in hun veilige nesten. En de konijnen lieten zich ook niet zien. Zij hadden lekkere warme holen, diep onder de bevroren grond. Alleen de kraaien vlogen, hoog boven de bomen, voorbij op weg naar de berkenbosjes op de hei, maar zonder te schreeuwen zoals ze meestal deden.

Het was helemaal niet naar of akelig om met zijn tweetjes in dat bos te zijn. De stilte gaf de kinderen een prettig, veilig gevoel. Ze hoorden hun eigen ademhaling en het knerpen van de sneeuw onder hun klompen. De slee gleed zacht voort; je moest goed luisteren om het zoevende geluid te horen dat hij maakte. Het werd zo snel donker dat het al haast nacht leek.

Opeens hoorden ze nog een ander geluid. Ze wisten dadelijk wat daar aankwam: een paard en wagen kwamen de helling op. Doordat de weg vol bochten was waren ze nog niet te zien, maar het zachte stappen van de paardehoeven klonk al dichtbij.

‘Ze komen hierlangs,’ bromde Evert.

‘Ja, we moeten aan de kant,’ fluisterde Noortje.

Wie zou dat zijn, die daar met zijn paard en wagen vlak achter hen aan kwam? Ze moesten zich maar zo onzichtbaar maken als mogelijk was, dat was het beste. Daarom trokken ze de slee op de berm en gingen dicht bij de stam van een dikke beukeboom staan. Het was nu zo donker dat ze elkaars gezichten al haast niet meer konden onderscheiden.

Toch zagen ze dadelijk wie het was, die daar om de bocht van de weg kwam. Het was de Bruine, die de melkwagen trok, en Henk hield de teugels vast. Hij zag de kinderen met hun slee pas toen hij al vlakbij was.

'Ho, ho!' riep hij en de Bruine stond stil. Het paard schraapte met zijn linkerhoef over de hardbevroren sneeuwkorst en blies grote stoomwolken uit zijn wijdopen neusgaten. Tegenover Henk zat nog iemand. Het was een Duitse soldaat die met zijn handen tussen zijn knieën voorovergebogen zat, alsof hij sliep.

'Wat doen jullie hier zo laat?' vroeg Henk. 'Het is haast donker. Je moet melken, Evert.'

'We hebben gesleed,' zei Noortje. 'Lekker een hele steile bult af.'

''t Is veel te laat om nog buiten te zijn,' zei Henk. En Evert vroeg: 'Mogen we de slee vastmaken, Henk, trek je ons naar boven?'

'Vooruit dan maar. En schiet een beetje op. Je vader wacht op je en ik ben nog lang niet thuis.'

De melkwagen was een klein wagentje op twee grote wielen, met langs de zijkanten smalle bankjes en een ijzeren leuning. Evert bond het touw aan het treetje vast, hij ging op de slee zitten en knikte tegen Noor dat ze er ook op moest komen.

'Toe maar!' zei hij. Even voelden ze een schok toen de Bruine verder stapte en het touw werd strak getrokken.

Op de bodem van de melkwagen lagen een paar bultige zakken. Daar waren zeker aardappels in. De soldaat en Henk zaten naar de twee kinderen te kijken. In het stille bos klonk hard het knerpen van de wielen in de droge sneeuw. Henk haalde zijn kleine koperen tabaksdoosje te voorschijn. Hij maakte aanstalten om een sigaret te draaien, maar de Duitser nam een pakje echte sigaretten uit de zak van zijn wijde, grijsgroene overjas en bood er Henk een van aan. De Duitser gaf hem vuur

en hield het vlammetje van de lucifer daarna ook bij zijn eigen sigaret.

'Merci,' zei Henk.

Noortje zat naar de twee mannen te kijken. Ze kon hun gezichten alleen goed zien wanneer ze een trekje van hun sigaret namen. Dan lichtte het gloeiende uiteinde even op en verlichtte het gezicht, de mond, de ogen en de lijnen van de wangen. Henks ogen kon ze niet zien, die waren in de schaduw van zijn pet. Zijn wangen leken minder rond dan anders en de putjes in zijn gezicht, littekens van de pokken waren dat, leken nu zwarte vlekken. De Duitser had een vreemde pet op. Boven de klep was een opstaande rand, waar een soort band omheen liep, alsof je van de pet een muts kon maken. De pet was van dezelfde stof als de jas. Eigenlijk had de man een heel gewoon gezicht, al een beetje oud en met iets zorgelijks, zoals een vader die zieke kinderen heeft. Als hij dat uniform niet aanhad, dacht Noor, zou je niet kunnen zien dat hij een Duitser is. Dan zou je hem zelfs best aardig kunnen vinden.

Hij was ook wel aardig, want hij zei: 'Tag!' en zwaaide met zijn hand, toen ze boven aan de berg gekomen waren en de kinderen de slee losmaakten. Ze sloegen rechtsaf het karrespoor in, dat langs het heideveld naar de Tweede Beukenlaan liep. Henk reed met zijn vrachtje de donkere avond in, over het wijde heuvelland naar de Imbos, waar een compagnie Duitsers bivakkeerde. Daar moest hij de aardappels en de soldaat heen brengen. Het zou wel heel laat worden voordat hij op de boerderij terug was.

In het donker konden ze niet zien of ze hun voeten in een kuil of op een bult zetten. Achter hen sprong de slee op en neer. Evert had haast, hij wilde niet op Noortje wachten als ze stilstond om de sneeuw uit haar klompen te gooien. In de Tweede Beukenlaan konden ze op een drafje lopen, want daar was een pad naast het karrespoor. De bomen ruisten, door de toppen streek de wind en onder het gewelfde dak van takken was het aardedonker. Er was vast en zeker ander weer op komst.

Aan het eind van de Beukenlaan leek het wat lichter. Boerderij Klaphek lag op een heuvel, met het weiland en de akkers die aan alle kanten ingesloten waren door het bos, er glooiend

omheen. De kinderen liepen nu op het pad naar het huis en de wind blies hard in hun gezicht. Waar het huis stond, konden ze vaag een donkere vlek zien; een andere vlek was de schuur met zijn puntdak. Nergens was een lichtje.

Terwijl Evert de slee rechtop tegen de muur zette, deed Noortje alvast de deeldeur open. Ze liet hem langzaam op zijn grote hengsels naar binnen draaien en de bovenste helft van de deur klepperde een paar maal tegen de onderdeur aan. Evert duwde haar naar binnen, hij liet de zware ijzeren klink op zijn plaats vallen. Op de deel brandde alleen een kleine carbidlamp, die achter de grup was opgehangen. Maar Noortje kende de deel zo goed, dat ze alles net zo duidelijk zag als wanneer er volop licht geweest was.

De koeien draaiden de koppen naar hen toe toen ze binnenkwamen. Een paar begonnen te loeien en de derde koe in de rij, die een ontstoken hoorn had, stootte met haar kop tegen de paal. Noortje zag ook dat de ruif van de paarden al gevuld was met geurig vers hooi, en dat alleen de Vos daar met haar mooie smalle hoofd boven stond en hoe het dier rustig en voornaam met de zachte lippen plukken uit het hooi trok en die langzaam wegslikte.

Pzzzt... pzzzt... hoorden ze. De baas was al aan het melken.

Evert gooide zijn jas uit en liep vlug met een emmer achter de beesten langs. ‘Welke moet ik, pappa?’ vroeg hij.

Everingen zat, met de pet tot over zijn neus getrokken, op een laag krukje op één poot en met de emmer tussen de knieën gekneld tegen de flank van de koe aan gedrukt. Hij had niet één maal opgekeken, ook niet toen de deeldeur klepperde. Zijn handen lieten de warme melk met gelijkmatige stralen in de emmer stromen.

‘D'n dieë, jong, hierneven.’

Evert zat al. Pssst... psssst... spoten de dunne stralen in de lege emmer, maar even later werden de stralen dikker en het geluid werd voller.

Noortje stond alleen in het midden van de deel. Zij mocht niet melken, Everingen wilde niet hebben dat ze het leerde. Want, had hij gezegd, dat was niet best voor de koe en ze hadden elke druppel melk nodig in deze tijd.

‘Kan ik wat doen?’ vroeg Noor. Ze kreeg geen antwoord. ‘Dan kom ik dadelijk terug voor het voeren,’ zei ze.

Ze liep de gang van het voorhuis in. Het was er stikdonker. Ze hoorde Zusje.

Ze was eraan gewend in die stikdonkere gang te lopen. Ze hoefde haar handen niet voor zich uit te steken uit angst ergens tegenop te botsen. Ze deed juist op de goede plek een stap naar links om bij de keukendeur te komen. In de keuken was het licht en heel warm, het leek of een warme wolk de kleine ruimte gevuld had.

Tante Janna tilde een ketel van het vuur en goot het kokende water in de koffiepot. Daarna zette ze de ketel achter op de plaat van het fornuis en pakte met haar vingers de hete, ijzeren ringen beet. Met een vlugge beweging schoof ze de ringen op hun plaats.

‘Dag kind,’ zei ze. ‘Zijn jullie al die tijd buiten geweest? Het is veel te laat, dat weet je toch wel.’

‘Evert is al aan het melken,’ zei Noortje.

‘Uh! uh! uh!’ schreeuwde Zusje.

Kleine Gerrit zat bij de tafel een boterham te eten. Tante Janna was de moeder van Evert Everingen en kleine Gerrit was zijn broertje. Hij had mooie blonde krullen en donkere, bruine ogen en hij was pas vijf jaar oud. Soms kon hij verschrikkelijk stout zijn.

Zusje was zeven jaar en heette eigenlijk Willemientje. Maar iedereen noemde haar Zusje. Je kon niet zien dat ze al zeven jaar was. Ze was klein en dik en kon niet lopen. De hele dag zat ze in een kinderbedje, dat tegen een muur van de keuken stond. 's Avonds, na het eten, droegen Everingen en tante Janna het bed naar de opkamer. Dat was een klein kamertje boven de kelder waar de hele familie sliep. In de keuken was een deur, en achter die deur was een luik dat schuin omhoog ging. Deed je dat luik open dan zag je de trap naar de kelder en op het luik waren een paar treetjes, zodat je naar het opkamertje kon gaan.

Zusje had dikke rode wangen en een klein mopsneusje. Haar blauwe oogjes stonden altijd vol tranen en uit haar mond liep

speeksel. Ze had dun steil haar, dat recht afgeknipt was. Zusje maakte de hele dag door geluiden. ‘Uh! uh! uh!’ riep ze en ‘prrrrllll!’ Dan pruttelde ze met haar lippen dat het spuug in het rond spatte.

Noortjes vader had Noortje uitgelegd wat er met Zusje aan de hand was.

‘Ze kan niet zo hard groeien als een gewoon kindje, en ook niet veel leren,’ had hij gezegd. ‘Dat komt doordat haar hersentjes niet in orde zijn. De mensen noemen zo'n kind een mongooltje.’

Noortje wist ook dat tante Janna's haar door Zusje zo wit geworden was. Toen Zusje geboren was, had ze eerst gedacht dat het een gewoon klein meisje was. Maar na een poosje wist ze dat Zusje nooit een gewoon meisje worden zou en tante Janna's haar werd in een week tijd helemaal wit. Noortje moest daar vaak aan denken als ze naar tante Janna keek. Ze had het haar van een oude vrouw, maar haar gezicht was niet oud.

Tante Janna had warme pap in een bord gedaan. ‘Als jij nu eens de tafel klaarmaakt, dan kan ik Zusje voeren,’ zei ze.

‘Zal ik Zusje voeren?’ vroeg Noor.

‘Nee hoor, dat doe ik zelf,’ zei tante Janna en ze glimlachte. ‘Kom maar, kleintje, kom maar. Dan gaan we eens lekker eten,’ zei ze, terwijl ze zich over het bedje heen boog en het zware kind optilde.

Zusje was niet zindelijk en in de buurt van het bedje hing de lucht van natte luiers. Het was een nare lucht, maar Noortje was eraan gewend, net als de anderen in huis. Die pislucht hoorde gewoon bij de keuken, net zo goed als de warmte van het fornuis en de geluiden die Zusje maakte.

Noor zette de borden op tafel. Op het aanrecht stond een schaaltje met zelfgemaakte boter en daar lag ook het brood. Maar brood snijden hoefde ze niet te doen. ‘Wat nu nog?’ vroeg ze.

‘De kopjes en de lepeltjes,’ zei tante Janna, ‘en de messen. Hoe wou jij ons laten eten en drinken, kind? En wil je de melk naar achteren schuiven, want die is al heet genoeg voor de koffie. En haal dan nog een kan water voor me en vul de ketel bij.’

Noortje deed alles zoals het moest. Ze liep met de witte

emaille kan naar de deel. Daar was de pomp, vlak achter de deur, en terwijl ze de zwengel op en neer liet gaan, zodat het water met een paar dikke gutsen de kan in stroomde, bedacht ze dat ze haar hele leven nog nooit in een huis was geweest waar elk hoekje zo zijn eigen geur had als hier.

Bij de pomp rook je bijvoorbeeld vuil water, nat hout en kleizeep. Onder de pomp stond een grote houten tobbe om het water op te vangen dat nog uit de pomp liep, als de emmer of de kan al vol was. De tobbe was bijna tot aan de rand gevuld met vuil water. En op de ijzeren stangen, waar de zwengel tussen hing, lag een stukje kleizeep. Voordat de mannen naar binnen gingen om te eten als het werk klaar was, wasten zij daarmee hun handen. Als je bij de pomp stond, hoefde je maar twee stappen naar voren te doen om weer iets heel anders te ruiken. Dan stond je bij de koeien en rook je hun voer, je rook koeiekoeken en hooi. Maar als je vanaf de pomp drie stappen naar rechts deed, rook je de wc, en dat was de akeligste lucht van het hele huis. De wc was een ouderwetse poepdoos met een beerput eronder. Het was gewoon een houten plank op een stenen muurtje en in die plank zat een rond gat, waarop een houten deksel paste. Je moest op het gat gaan zitten en je kreeg er koude billen van, want het tochtte daaronder heel erg. Deed je vanaf de wc weer twee stappen naar links, dan stond je bij de grup en daar rook je koeiemest. Dat vond Noortje wel een lekker luchtje, veel lekkerder dan de mensen-wc, en ook veel lekkerder dan de mest van de varkens.

Noortje goot heel voorzichtig het water uit de kan in de ketel. Daarna pakte ze met een pookje een ring van het fornuis en zette de ketel boven het vuur. Hè, wat was dat vuur gloeiend heet, ze moest er haar ogen voor dichtknijpen. Hoe kon tante Janna die ringen toch met haar blote vingers vastpakken? Maar ja, zij had het al zo vaak gedaan en daardoor had ze een laagje eelt op haar handen.

Zusjes pap was op. Tante Janna wiegde zachtjes met het kind in haar armen heen en weer en neuriede een liedje. Zusje vond dat prettig, dat kon je wel zien. Ze zat heel stil en maakte geen geluiden. Opeens ging tante Janna rechtop zitten en zuchtte een paar maal.

‘Ja, ja,’ zei ze, ‘zijn ze haast klaar met melken?’

‘Ik geloof het wel. Zal ik gaan helpen met het voeren?’

‘Dat mag wel. Je bent een flinke meid.’

Terwijl Noortje weer door de donkere gang liep, werd er op de buitendeur geklopt. Ze deed de deur open. Eerst zag ze niets, maar langzaam aan wenden haar ogen aan het donker en zag ze dat er iemand stond, een man of een vrouw.

‘Wie is daar?’ vroeg ze, en een vreemde mannenstem antwoordde: ‘Ik kom uit Zemst. Ik wilde vragen of ik hier wat melk kan krijgen. Wij hebben een klein kind.’

‘Wilt u even wachten?’ Noortje deed de deur weer dicht. Ze ging naar de keuken en zei: ‘Er is een man die om melk vraagt. Ik geloof niet dat hij al eerder hier is geweest.’

‘Laat hem maar binnenkomen,’ zei tante Janna.

Nee, ze hadden de man nog niet eerder op Klaphek gezien. Hij was nog jong en erg mager, en hij zag eruit als een echte meneer, ook al had hij een oude kapotte regenjas aan. Tante Janna had Zusje weer in haar bedje gezet; ze stond rechtop in het kleine keukentje en ze leek heel groot en breed, terwijl ze de meneer onderzoekend aankeek.

‘Het is goed,’ zei ze. ‘Hebt u iets meegebracht om de melk in te doen?’

De meneer had een tas bij zich, waar hij nu een fles met een kurk erop uit haalde.

‘Hier Noor, ga jij eens een liter melk aan de baas vragen,’ zei tante Janna. Noortje was al gauw weer terug met een volle fles. De fles voelde warm aan doordat de melk nog warm was. Ze hoorde de meneer zeggen: ‘Wij komen uit Arnhem en nu zitten we in Zemst. Mijn vrouw is erg zwak. Ik heb nog twee horloges en een paar goede schoenen. Zou u die willen hebben in ruil voor meer melk? Als ik nu eens vier weken lang geregeld wat melk kon komen halen...’

Tante Janna had een rimpel boven haar neus gekregen. Noortje zat op een stoel naast Zusjes bed en keek naar de grote mensen. Ze zag hoe tante Janna de rode koekjestrommel van de schoorsteenmantel pakte en op de tafel zette.

‘Ruilen doen wij niet,’ zei ze. ‘U kunt vier weken lang twee keer een liter melk komen halen. Ik vraag elf cent per liter.

Voor de oorlog was de melk negen cent, maar alles is nu wat duurder.'

De meneer keek tante Janna verbaasd aan. 'Dat maak je niet vaak mee,' zei hij. 'De meeste boeren willen wat graag in ruil voor eten iets waardevols hebben. Elf cent voor een liter melk, nou...'

'Ik weet wel dat er boeren zijn die dat doen. Maar wij niet. 't Is erg genoeg als de mensen honger hebben, daar willen we niet rijk van worden.'

Tante Janna wachtte even. 'Wij hebben ook slechte tijden gehad,' zei ze. 'Voor de oorlog hadden de boeren het slecht. Maar een boer heeft altijd wel te eten. Nu, komt u overmorgen maar weer, dan kunt u wel twee liter krijgen.'

De meneer had een portemonnee te voorschijn gehaald. Hij legde een dubbeltje en een cent in tante Janna's hand. Ze deed het geld in de koekjestrommel en zette die weer op zijn plaats terug. De trommel was voor driekwart vol met dubbeltjes, stuivers en centen.

Noortje hield de buitendeur voor de meneer open. 'Dag!' zei hij, 'en wel bedankt!'

Ze hoorde hoe hij met de fiets aan de hand door de sneeuw de wei af liep naar het hek van de Eerste Beukenlaan. O, wat was het koud! Ze was blij dat zij die tocht over de donkere hei niet hoefde te maken.

Boerderij Klaphek

Boerderij Klaphek lag tussen de bossen verscholen, niet ver van de Heuvenseberg. Wanneer je door de Eerste Beukenlaan liep, kon je langs een smal kronkelpaadje over de hei naar het Clingebos gaan en zo kwam je in Zemst. En als je daar, aan het eind van de Beukenlaan, op de hei, een pad rechtdoor volgde, kwam je in het dorp Ulsten uit. Maar liep je door de Tweede Beukenlaan, dan kwam je op de uitgestrekte heide, met naar het noorden heuvels zo ver je kijken kon.

Tot september 1944 hadden Noortje en haar vader met hun tweetjes in een klein bovenhuis in het centrum van de stad Arnhem gewoond. Noortjes moeder was enkele jaren voor de oorlog uitbrak gestorven. Noortje was toen nog heel klein.

Ze had het leven met haar vader in de stad altijd best prettig gevonden. Ze was vaak alleen geweest, dat wel, en het werd door de oorlog ook steeds moeilijker om genoeg eten te krijgen.

Nadat de Engelsen de slag om Arnhem hadden verloren * moesten alle Arnhemmers de stad verlaten. Noortje en haar vader hadden wat kleren, een paar dekens en boeken in tassen en koffers op hun fietsen gebonden en waren met de grote stroom vluchtelingen meegetrokken.

Het was geen vrolijk gezicht geweest, al die mensen die wegtrokken van hun huizen. Ze zagen een man en een vrouw die een handkar voortduwden waarop een zieke lag. En oude mensen, die grauw van vermoeidheid voortsjokten met maar een klein bundeltje kleren in hun hand, omdat ze niet sterk genoeg waren om zware koffers te dragen. Een moeder duwde een kinderwagen met drie kleine kinderen erin. De mensen liepen met strakke gezichten voor zich uit te kijken, ze hadden genoeg te stellen met hun eigen zorgen en letten niet op elkaar. Er waren ook veel Duitsers op de weg geweest, vrachtwagens reden af en aan, en troepen soldaten marcheerden zingend in de richting van de stad.

* 17-24 september 1944: de slag om Arnhem.

Al gauw waren de boerderijen die langs de wegen lagen, en ook de schuren, vol met evacués. Zo werden de mensen die uit hun stad gejaagd waren, genoemd. Noortje fietste samen met haar vader naar het noorden; ze zochten naar een goed plekje om een paar dagen te blijven. Maar overal waren al mensen, en ze moesten met nog twintig anderen samen in een leeg schoollokaal slapen. De volgende dag trokken ze verder en keken uit naar iets beters.

Overal waren vluchtelingen, niet alleen in de boerderijen maar ook in de huizen van de stadjes en dorpen waar ze door kwamen. Ze konden nergens langer dan een paar dagen blijven. En het voedsel werd hoe langer hoe schaarser, voor de distributiekaarten was nog maar heel weinig te koop, en de Duitsers legden beslag op de voorraden van de boeren. Vader en Noortje werden allebei nog magerder dan ze al waren; geen enkele dag kregen ze eens echt genoeg te eten.

'We raken veel te ver van huis af,' zei vader op een dag in november. 'We gaan terug. En als we de stad nog niet in mogen, blijven we in de buurt. De oorlog kan niet lang meer duren!'

Ze reden terug, en al een paar dagen later kwamen ze bij de eerste huizen van de stad. Daar stuitten ze op een wachtpost en ze moesten van hun fietsen afstappen. De Duitsers keken in hun koffers en hun tassen en namen het halve broodje dat ze bij zich hadden, af. Daarna moesten ze omkeren en maken dat ze weg kwamen; de stad mocht niemand in.

'We mogen nog blij zijn dat ze onze fietsen niet hebben afgepakt,' zei vader, nadat ze een poosje zwijgend naast elkaar hadden gereden. Ze waren allebei moe, van de lange tocht, van de honger, en vooral van de teleurstelling.

Er waren wel veel soldaten op de weg, maar burgers zagen ze hier nergens. Ze hadden nog niet zo heel ver gereden toen vader zei: 'Ik heb voor vandaag genoeg van straatstenen en zingende Duitsers. Kom Noortje, hier gaan we linksaf, de mooie bossen in. Dan vergeten we alle narigheid en doen net of we op vakantie zijn.'

Noortje was zo moe dat ze er niet eens om kon lachen. Ze sloegen een zanderig pad in en kwamen in een mooi bos, en

daarna op de hei. Wonderlijk stil was het daar, er was geen mens te zien. Je kon wel merken dat de herfst al opschoot, het werd 's middags al vroeg donker. De zon ging achter de heuvels onder en de kleine kale berkeboompjes vingen haar laatste stralen op. Ze zagen eruit alsof er helemaal niet zoiets als een oorlog bestond en alle narigheid van de laatste tijd niet echt gebeurd was.

Zo waren ze bij de Beukenlaan gekomen met het karrespoor tussen de dikke, gladde stammen. Een laag glanzend natte herfstbladeren lag op het mos dat tussen de bomen groeide.

'Laten we hier in gaan!' had Noortje toen geroepen. 'Hier is het zo mooi, wie weet waar we terechtkomen!' En ze hadden Klaphek gevonden.

Voorbij de bocht van de Beukenlaan zagen ze de boerderij opeens liggen. Ze hadden niet verwacht zo ver van de bewoonde wereld een huis te vinden. En vader had gezegd: 'Misschien mogen we daar wel een nacht in het hooi slapen. Dan zien we morgen wel verder.'

Ze waren in het kleine keukentje terechtgekomen en ze hadden brood met spek gegeten, zoveel ze maar opkonden. En diezelfde avond zei Everingen tegen meneer Van der Hoek: 'De vrouw en ik hebben er eens over nagedacht. Als u wilt, kunnen jullie hier wel blijven. Zo heel lang zal het toch niet meer duren. En als we allemaal een beetje inschikken, is er ruimte genoeg.'

Everingen en zijn vrouw gingen bij hun kinderen in het kleine opkamertje slapen, zodat meneer Van der Hoek en Noortje hun eigen slaapkamer konden krijgen.

Er was al een gast op de boerderij toen ze daar kwamen, en dat was Theo. Ze zagen hem pas de volgende morgen. Soms, als de zon scheen, liep hij wel eens buiten, maar in de keuken kwam hij nooit. Hij sliep in de meidenkamer. Die kamer heette zo omdat daar vroeger de meid had gewoond. Nu was er al een paar jaar geen meid meer op Klaphek en al het werk werd door Everingen, tante Janna en Henk, de knecht, gedaan. Als Noortje 's nachts wakker was, kon ze Theo in het kamertje boven haar horen hoesten. Theo was ziek.

De eerste dagen op Klaphek had Noortje een gevoel alsof ze

droomde. Als ze wakker werd zou ze weer op haar fiets rondtrekken, van het ene dorp naar het andere. Of ze zou in hun bovenhuis in de stad zijn, waar ze zo vaak alleen was geweest. Er was daar niemand om mee te praten wanneer ze uit school kwam. Ze moest alle belevenissen van de hele dag onthouden, zodat ze die aan haar vader kon vertellen als hij van zijn werk thuiskwam.

Hier op Klaphek hoefde ze niet eerst een trap op om thuis te zijn. En behalve haar eigen vader waren er nog een vader en een moeder, en twee broertjes en een zusje. En dan nog paarden en koeien, kippen en ganzen, varkens, een geit en een bok, een hond en een heel stel katten. Het gevoel dat ze droomde had niet lang geduurd. Nee, nu was het juist andersom: haar leven van vroeger leek heel lang geleden, alsof niet zij dat was geweest, maar een ander meisje over wie ze wel eens had horen vertellen.

De herfst ging voorbij en de winter was begonnen en nog steeds konden ze niet naar huis terug. Arnhem was een lege stad, hoe het er daar uitzag wisten ze niet.

De Duitsers hielden het grootste deel van Nederland nog altijd bezet. Het werd erg moeilijk voor de mensen; de Duitse legers moesten ook eten en ze namen alles wat ze gebruiken konden. Voor de Nederlanders bleef bijna niets over.

Er ging geen dag voorbij of er kwamen mensen aankloppen die om wat eten vroegen. En elke middag zaten er vreemden mee aan tafel, dat waren mensen op hongertocht, die het geluk hadden dat ze juist op etenstijd bij Klaphek kwamen. Want tante Janna kookte wel tweemaal zoveel als zijzelf nodig hadden, omdat ze niemand met een lege maag wilde wegsturen.

In het nieuwe jaar begon het te sneeuwen. Het sneeuwde en het vroor haast elke dag. Een dikke laag bevroren sneeuw bedekte de wereld om hen heen en maakte die mooi en geheimzinnig, als in een oud verhaal.

Op de avond nadat ze nog zo laat met de slee buiten geweest waren, zaten Noortje en Evert, slaperig van de warmte in de keuken, met de anderen om de tafel. Er werd niet veel gepraat.

Tante Janna stopte een sok.

‘Hoe zou het met Henk zijn?’ zei meneer Van der Hoek. ‘Hoe laat kan hij terugkomen?’

‘Ja, wie zal het zeggen. Ik wou zelf wel gaan, maar hij vond dat hij het moest doen. Ze bevelen maar, de Duitsers. Breng dit hierheen! En breng dat daarheen!’ zei Everingen.

‘Ja Chris, maar als je het niet doet wordt alles nog veel erger,’ vond tante Janna. En Everingen zei: ‘Als ik “nee” zeg moet ik mee. En wie zorgt er dan hier voor het werk en voor het vee? Er moeten heel wat mensen van eten.’

‘Toch is het voor Henk erg riskant,’ zei meneer Van der Hoek. ‘Hij is een gezonde jonge kerel. Ze kunnen hem wel naar Duitsland sturen.’

‘Daarom juist. Ze weten dat hij hier is. Nu gebruiken ze hem op deze manier.’

‘Toch doe ik geen oog dicht voordat ik hem op de deel hoor,’ zei tante Janna. ‘'t Is een goeie jongen. Zo'n knecht hebben er niet veel vandaag de dag.’

‘Ja, hij is zo sterk als een paard. Kom, we gaan maar eens op bed aan.’ Everingen was opgestaan uit zijn krakende rieten stoel.

Ze zeiden elkaar welterusten. Op de deel was het nu aardedonker. Noortje en haar vader liepen op de tast langs het houten schot naar de wc. Daar wachtten ze op elkaar.

Noortje hoorde de koeien herkauwen. Boven haar hoofd in het hooi ritselde iets. Het was haar beurt om naar de wc te gaan. ‘Wacht op mij, hoor,’ zei ze tegen haar vader.

De plank van de poepdoos was koud. Ze haastte zich zo vlug ze kon. Terwijl ze over de donkere deel liepen, gaven ze elkaar een hand. Dicht bij de pomp stond een bietensnijmachine, daar moest je voor oppassen.

‘Denk aan de snijmachine,’ fluisterde Noor. ‘Au! Nou stoot ik me toch weer tegen de stang!’

Het was erg koud in de slaapkamer geworden. De kachel was al uren uit en de wind rammelde aan de luiken. Vlug kleedde ze zich uit. De lakens in het oude houten bed waren klam en koud. Noortje kroop dicht tegen haar vader aan. Ze viel dadelijk in slaap.

Maar meneer Van der Hoek sliep niet. Hij lag te luisteren naar de rustige ademhaling van zijn dochtertje, en hij dacht eraan dat ze een echt kind van de oorlog was. Al bijna twaalf jaar, dacht hij, en wat maakt ze mee! Hoe zou ze geweest zijn als het een normale tijd was? Zou ze dan wat minder ernstig zijn geweest en wat kinderlijker?

In de bovenkamer hoorde hij Theo hoesten. Het klonk zo benauwd en wat duurde het lang. En eindelijk, uren later, was er het geluid van de deeldeur die rammelde. Rachel, de oude herdershond, jankte zachtjes. Het paard werd in de paardestal gebracht, de Vos maakte een zacht briesend geluid ter begroeting. Henk schopte onder aan de ladder zijn klompen uit voordat hij naar boven klom, naar zijn kleine kamertje op de hilt.

In de opkamer draaide tante Janna zich om. De baas snurkte en de kinderen sliepen rustig. Nu kon zij ook haar ogen dichtdoen.

De fornuispot en de tabak

De volgende morgen moest Noortje tante Janna helpen. Tante Janna had de fornuispot in de bijkeuken aangestoken. Zo'n fornuispot was een vreemd ding, het was een soort hele grote pan waar een vuur van takkenbossen onder kon branden. Wanneer de fornuispot niet brandde was het in de bijkeuken erg koud, maar nu was het er lekker warm. Op de vloer lag een berg vuil wasgoed, lakens en hemden en luiers van Zusje en theedoeken. Er hing een vreemd zuur luchtje van al dat vuile goed.

Tante Janna liep met twee zinken emmers heen en weer om water uit de stenen bak bij de put te halen. Ze gooide het water in de fornuispot en Noortje zorgde voor het vuur. Met een lange pook duwde ze de takken over het rooster en schoof er telkens nieuwe takken bij. Het vuur knetterde en vonkte en het rook lekker. Uit de pijp, die hoog in de schoorsteen stak, ontsnapte wat rook en daarom lieten ze de buitendeur open staan. Blauwe rook en stoom vulden het bijkeukentje; Noortje moest ervan hoesten. Ze kreeg tranen in haar ogen en toch was het wel een lekker gevoel.

'Hou het vuur goed aan, Noortje, want als de was gekookt heeft moet het varkensvoer er nog in,' zei tante Janna.

Noortje bleef op haar hurken voor de kachel zitten en lette op het vuur. Als ze spierpijn in haar benen kreeg van het hurken, liep ze wat rond.

'Ksjt, ksjt, ksjt!' riep ze naar de ganzen die op het stoepje voor de deur stonden en hun lange halzen nieuwsgierig naar binnen staken. 'Jullie horen niet in huis. Schijten jullie buiten de boel maar onder, maar niet hier!'

Ze porde de as door het rooster heen en brak de takken in stukken. Er kon nu wel een hele bos de kachel in, zo ver was hij leeggebrand. De takken staken nog een eind naar buiten, en voordat ze daar begonnen te gloeien kroop er een sliert grijsblauwe rook langs.

Achter de bijkeuken was het varkenshok. Er waren vier zeu-

gen en het was daar bijna donker. Noortje deed de deur naar het varkenshok open; de beesten begonnen dadelijk te schreeuwen en te piepen en met hun snuiten de klep van de voederbak omhoog te duwen. Varkens hadden altijd honger.

'Jullie moeten nog geduld hebben,' zei Noortje tegen de varkens. 'Eerst de was en dan komen jullie aan de beurt. Hou je gemak een beetje!'

Ze keek op hun lange roze ruggen neer en naar hun slap neerhangende oren. De varkens keken haar met hun kleine, gelige oogjes aan en dat gaf haar een raar gevoel. De stugge witte haren, die uit hun vel staken, deden haar denken aan de plakken gekookt vet spek die ze hier op Klaphek aten. Die waren glazig en soms zaten er nog een paar haren op. Lekker vond ze dat spek niet, maar ze moest het wel opeten. Als zoveel mensen honger hebben kun je niet zeggen: dat lust ik niet.

Evert hielp die morgen zijn vader bij de aardappelkuil. Hun hele voorraad aardappels werd daarin bewaard, ze moesten ervan eten totdat in de zomer de nieuwe aardappeloogst klaar was.

'Breng deze maar weg,' zei Everingen en strekte zijn rug. Er was een zorgelijke rimpel in zijn voorhoofd. Evert tilde de volle mand in de kruiwagen en duwde die omhoog, het erf op naar het huis. Zo vulden ze elke week de voorraad aardappels in de kelder aan. Het gebeurde nu steeds vaker dat de week nog niet om was en de voorraad in de kelder toch al was verdwenen. 't Ging hard deze winter, op die manier haalden ze de zomer niet. Elke dag kwamen meer mensen om eten vragen. Ze kwamen helemaal uit Amsterdam of uit Den Haag, sommigen op fietsen met houten banden, en anderen legden de lange tocht lopend af. De mensen waren zo mager als geraamtes, en zij waren nog wel de sterksten. Die thuisbleven waren er nog erger aan toe. Er werd gezegd dat er al mensen van honger gestorven waren.

Everingen keek naar de aardappels in de kuil en zuchtte. 'We zullen wel zien,' zei hij hardop tegen zichzelf en hij begon de kuil weer af te dekken met stro en zand, zodat de aardappels tegen de vorst beschermd waren.

Evert schoof de mand over de keukenvloer naar de kelder-

trap. In de kelder stonden de weckflessen op het schap, potten met peertjes en appelmoes. Een paar bossen uien hingen aan een balk en in een hoek stond een vaatje met zuurkool. Het was nog halfvol. Op de zuurkool lag een doek en daarop een plankje met een zware kei. Een lange rij lege weckflessen stond op de onderste plank. De erwtjes waren al op, en ook de wortels en de andijvie.

Nadat hij de aardappels in de kelder had gebracht, ging Evert bij Noortje in de bijkeuken zitten. Om de beurt schoven ze nieuwe takken onder in de fornuispot. De was kookte al haast. Ze zeiden niets, maar het was prettig om zo bij elkaar te zitten en op het vuur te letten.

Noortje keek naar buiten. Het was zo mooi, de sneeuw die schitterde in de zon leek wel van goud. Dikke ijspegels hingen aan de daklijst en door de warme zonnestralen gleden er telkens druppels langs, die op het stoepje spatten. Als er een wolk voor de zon schoof werd het eventjes kil en somber buiten.

Noortje dacht aan iets dat ze de vorige winter, toen ze nog thuis in de stad woonde, gezien had. Ze moest daar heel vaak aan denken, wel bijna iedere dag. Op een morgen, op weg naar school, was ze net als altijd langs het station gekomen. Daar, op het plein voor het station, hielden Duitse soldaten haar tegen. Ze mocht niet verder lopen. Zij was niet de enige, er stonden al heel veel mensen langs de rand van de stoep, die ook niet mochten doorlopen. Er werd geen woord gesproken, wel een paar honderd mensen stonden daar op het plein en toch was het er doodstil.

Midden op de weg liep een lange rij mensen. Ze hadden koffers in hun hand. Duitse soldaten met helmen op en de geweren in de aanslag, stonden ernaast. Ze zeiden niets en ze deden niets. De trams stonden ook stil en de mensen in de trams keken door de ramen naar buiten.

De mannen en de vrouwen met de koffers liepen zwijgend verder, naar het station toe. Ze hadden allemaal een gele ster op hun jas, daaraan kon je zien dat ze joden waren. Noortje wist dat veel joodse mensen opgepakt werden en in treinen gestopt en weggebracht. Waarheen wist ze niet. Gedeporteerd heette dat. Het was een lange rij die daar liep. En opeens

schrok ze heel erg. Er was een man bij die ze kende.

De man werkte in een meubelwerkplaats bij hen in de buurt. Hij had haar een paar keer lachend goeiedag gezegd, en ze had ook een keer met hem gepraat. Hij had haar toen een paar stukjes hout gegeven en thuis had ze van het hout een trekpop gemaakt.

De man hield een klein meisje bij de hand; het kind liep heel rustig met hem mee. Het meisje had ook een gele ster op haar jasje. In zijn andere hand droeg hij een grote koffer.

Het duurde erg lang dat ze daar moesten wachten. Ze kwam veel te laat op school. De juffrouw vond het niet erg want ze wist er al van. Die hele morgen in de klas had Noor die stilte in haar hoofd gevoeld, de stilte van het stationsplein, die zo raar was geweest omdat daar zoveel mensen waren.

Ze dacht ook weer aan de dagen in september toen er om de stad Arnhem gevochten werd. Voor het eerst in haar leven was ze bang geweest, echt heel verschrikkelijk bang. Op een dag moesten vader en Noortje bij vreemde mensen naar binnen vluchten. Er vielen bommen, heel dichtbij. Ze kwamen terecht in de kelder van een huis waar al meer mensen zaten. Het gedreun van de bommen klonk vlak boven hun hoofd. Het duurde erg lang, ja, er scheen geen eind aan te komen.

Doordat het er zo vol was, raakte Noortje een eindje van vader af. Ze was dicht tegen een vreemde mevrouw aan gekropen. Het was een mevrouw met rode krulletjes; ze had haar arm om Noortje heen geslagen en haar stevig tegen zich aan gedrukt. Nu en dan vielen brokken kalk van het plafond naar beneden en dan mompelde iemand: ‘Die was vlakbij!’

Een vrouw zei aldoor: ‘Ach gottegottegot!’ Maar de meesten zaten stilletjes te wachten tot het voorbij zou zijn. Een klein lampje, dat aan het plafond bungelde, flikkerde aan en uit.

Noortje was blij geweest dat ze zo dicht tegen de mevrouw met het rode haar aan mocht zitten. Als de bommen erg dichtbij klonken, drukte ze haar gezicht tegen de borst van de mevrouw. Dan voelde ze haar hartje in haar keel kloppen, heel snel ging het.

En elke keer als ze haar hoofd tegen de mevrouw aan drukte hoorde ze nog een geluid. Boem, boem, boem, boem, hoorde

ze dan, en eerst wist ze niet wat het was. Al gauw begreep ze het. Het was het hart van die mevrouw; ze was ook bang en misschien was zij ook wel blij dat Noortje zo dicht bij haar was.

Aan al die dingen moest ze nu denken, terwijl ze naar buiten keek, naar de sprookjeswereld van sneeuw en glinsterende ijspegels en donkere bossen in de verte.

‘De oorlog is toch maar een raar ding,’ zei ze tegen Evert. ‘Soms is het zo naar en soms is het juist zo gezellig.’

‘Hartstikke gezellig,’ zei Evert.

De brandende takken knetterden en rookten. Oude Rachel sjokte naar binnen en ging voor het vuur liggen met zijn kop op de voorpoten. Hij knipperde met zijn ogen tegen de rode gloed.

Gezellig was het 's avonds in de keuken, als ze klaar waren met eten en de afwas was gedaan. Nu was het zaterdagavond en Henk maakte shag.

De baas en Henk hadden in de zomer op een stukje grond naast de schuur tabaksplanten gepoot. In het najaar hadden ze de grote groene bladeren aan touwtjes geregen en op de zolder te drogen gehangen. Elke zaterdagavond haalde Henk een stapeltje tabaksbladen van de zolder en nam ze mee in de keuken.

Een voor een streek hij de bruine bladeren glad op het tafelzeil en maakte er een net stapeltje van. Noortje en Evert zaten elk aan een kant van hem en keken toe. Shag maken was het mooiste wat Henk deed en hij was er echt knap in. Hij nam er de tijd voor en na elke handeling wachtte hij even.

‘Wat nu, Henk, nu oprollen hè?’ zei Noortje ongeduldig.

Henk zei niets. Heel langzaam begon hij de stapel op te rollen, beginnend bij de punten en zo naar de stelen toe. De bladeren waren droog en toch braken ze niet: 't was beste eigen teelt en ze gaven een muffe geur af. Toen het oprollen klaar was, hield Henk een dikke donkerbruine rol tabaksbladeren in zijn hand die eruitzag als een veel te grote, slordige sigaar. En nu kwam het spannendste. Nu deed Henk de deur naar de donkere gang open en stopte de rol tussen de deurpost en de deur. Heel langzaam deed hij de deur dicht. Het ging niet, de rol was te dik en de deur kraakte.

‘Als hij doorduwt springen de scharnieren!’ fluisterde Evert dicht bij Noortjes oor. Als dat toch eens gebeurde! Als de scharnieren eruit sprongen en Henk met deur en al op de grond viel!

Het gebeurde nooit. Nog een paar keer kneep Henk de rol tussen de deur plat, totdat hij het wel genoeg vond en de rol eruitzag als een niet zo erg slordige, maar nog heel grote dikke sigaar.

‘Ziezo,’ zei Henk, ‘nu eerst m'n koffie.’ Hij vond dat met die deur vast zelf ook het leukst, want erna dronk hij altijd op zijn gemak zijn koffie op.

De tabak moest nu alleen nog gesneden worden en dan was het shag, dan kon hij er sigaretten van rollen. Met zijn grote vlijmscherpe zakmes sneed Henk op tante Janna's groenteplank dunne reepjes van de rol af. Hij deed de shag in een trommel, zijn vooraad voor een hele week was weer klaar.

‘Ik zal maar eens een lekker sigaretje roken,’ zei hij en hij stopte het koperen doosje, dat hij altijd in de zak van zijn jasje had, vol met shag en begon een sigaret te rollen.

Noortjes vader rookte niet en de vader van Evert pruimde. Zijn korte tanden waren er bruin van en meestal zat er wat bruin tabakssap in de hoek van zijn mond. Noortje en Evert hadden ook een keer geprobeerd of dat lekker was, zo'n pruim. Ze hadden een tabaksblad van de zolder weggenomen en er stukjes van in een prop gedraaid. Ze staken elk zo'n prop in hun mond. Hu! Wat vies! Het was scherp en brandde op hun tong. Ze hadden allebei een kleur als vuur gekregen en moesten er van hoesten en spugen.

Een sigaret zoals Henk rookte, dat leek veel lekkerder. Dat rook zo fijn en het moest leuk zijn om een wolk uit je mond te blazen. Om Henk heen was altijd dat lekkere luchtje van rook en tabak, ook als hij geen sigaret in zijn mond had. Het luchtje zat zeker in zijn kleren.

De volgende dag was het zondag. Na het middageten zagen ze Henk op de fiets naar het dorp rijden. Het was heel stil in huis. De baas deed een middagslaapje, hij lag achterover in zijn eigen stoel in de keuken en snurkte met open mond. In de slaapkamer zat meneer Van der Hoek te lezen. De kachel

brandde en de zon scheen naar binnen. Het was overal warm in huis en stil. Zusje en Gerrit sliepen en tante Janna was nergens te zien. Evert en Noortje waren op de deel.

‘Niks zeggen, ik ga iets doen. Je zult wel zien,’ zei Evert. Hij begon de ladder naar Henks kamertje op te klimmen. ‘Blijf jij hier,’ fluisterde hij, ‘en fluit als er iemand komt.’

Noortje wachtte tot Evert daar boven aan de ladder verdwenen was. Toen schopte ze haar klompen uit en klom ook naar boven. Het kamertje van Henk was een echt knechtenkamertje. Het was van hout op de hilt getimmerd en er was maar weinig ruimte. Zelfs Noortje moest bukken om de deur binnen te komen. Een tafeltje en een stoel stonden onder het dakvenster geschoven.

Er waren twee bedsteden. De ene werd niet gebruikt, daar lag een oude stromatras in. De andere bedstee was van Henk.

‘Jij zou beneden blijven. Wat heb je met je klompen gedaan?’ vroeg Evert.

‘Die heb ik uitgedaan. Dan kan ik beter de ladder op.’

‘Sufferd. Als er nou iemand op de deel komt ziet-ie jouw klompen staan. Dan weten ze waar we zijn.’

‘Iedereen slaapt toch. Wat doe je eigenlijk?’

Evert was in alle hoeken van het kamertje aan het snuffelen. Nu haalde hij een pluk tabak uit zijn broekzak en liet die aan Noortje zien. ‘Ik wil ook eens een sigaretje roken,’ zei hij, ‘maar ik kan de vloeitjes niet vinden. Waar heeft die verdomde kerel toch de vloeitjes verstopt?’

‘Misschien zijn ze op. Misschien heeft hij de laatste bij zich,’ dacht Noor.

Toch keken ze nog eens goed in het kamertje rond. In de trommel met tabak waren ze in elk geval niet. In Henks bedstee was een plank, waarop een olielampje stond. Daar lagen ook een paar boekjes en een portefeuille. Maar geen vloeitjes.

‘'t Is een klein bed voor zo'n grote man,’ zei Noor.

‘Hij past er ook niet in.’

‘Hè?’

‘Nee. Kijk maar wat hij heeft gedaan.’ Evert tilde aan het voeteneind de dekens op en schoof de strozak iets opzij, zodat Noortje kon zien hoe Henk het probleem van de korte bedstee

had opgelost. Uit het houten schot was een vierkant gezaagd en op die plaats had hij een kistje getimmerd.

‘Zie je,’ zei Evert. ‘Daar legt hij zijn voeten in.’

‘Ja, maar krijgt hij dan geen koude voeten?’

‘Welnee, Henk niet. Die houdt altijd zijn sokken aan. Kom nou mee, als hij ons hier vindt...’

Noortje trok gauw de dekens glad en achter Evert aan klom ze de ladder weer af.

‘Hoe kom ik nu aan papier?’ zei Evert.

‘Ik zal wel eens bij mijn vader kijken.’

‘Je vader rookt niet eens.’

‘Maar hij heeft wel veel papier.’ En al gauw kwam ze terug met een vel uit een schrijfblok.

Achter in de schuur was een hokje waar nooit een mens kwam. Allerlei onderdelen van oude machines lagen daar kris-kras door elkaar. Boven op al die rommel lag een dikke laag stof. In de muren waren brede kieren waar de wind vrij doorheen kon blazen. Daar gingen ze naast elkaar op een oude ploeg zitten.

Evert scheurde een stukje van het papier af en draaide er een sigaret van. Nu, op een sigaret leek het niet veel. Een wit zakje met wat tabak was het, meer niet. Hij hield er een brandende lucifer bij en het papier vlamde op. Hij zoog aan de sigaret, het papier verbrandde tot de helft en met de tabak gebeurde niets. De sigaret was uit.

‘Het gaat niet met dit papier,’ zei hij.

‘Laat mij het eens proberen.’

‘Het gaat toch niet. Het papier is niet goed.’

Noortje stak de sigaret aan. Het papier brandde en doofde weer en ze proefde geen rook. Een poosje zaten ze stil na te denken. Noortje dacht aan vloeitjes. Die kleine, dunne, witte velletjes, daar moest ze toch aan kunnen komen. Ze waren zo dun, zo bijna doorzichtig en ze knisperden tussen je vingers. Er was iets dat op vloeitjes leek... dunne blaadjes in een boek... En opeens wist ze waar ze die gezien had.

‘Blijf hier op me wachten,’ zei ze.

In de keuken was het heel stil. Zusje lag op haar rug, half in slaap. Haar oogjes gingen open en dicht zonder Noortje aan te

kijken. Ze hoorde tante Janna in de bijkeuken met Gerrit praten. En de baas snurkte in zijn stoel met de bruine handen gevouwen op zijn buik.

Boven Zusjes bed in een hoekje bij het raam was een driehoekig plankje. Elke dag als ze 's middags het warme eten op hadden, zei de baas tegen Evert: ‘Geef es aan, jong.’

En Evert stond dan op en nam de bijbel van het plankje. De baas las een stuk uit de bijbel voor, terwijl de anderen er heel stil bij zaten. De bladen van de bijbel waren van heel dun papier, net vloeipapier.

Het was een klein dik boek en de zwarte linnen band was versleten. Een paars lintje zat aan de rug vast, het lag tussen de bladzijden die de baas het laatst gelezen had. Noortje bladerde in het boek. Zou ze er een blaadje uitscheuren? Durfde ze dat? Als ze het merkten?

Maar wat heb je aan tabak als je die niet kunt roken. En kijk eens aan, helemaal achter in het boek was een lege bladzij. Er stond alleen maar met kleine lettertjes de naam van een drukkerij op. Vlug scheurde Noortje die bladzij eruit. Je kon er niets van zien.

De baas kreunde en zijn stoel kraakte. Geschrokken keek Noortje om. Hij had zich in zijn slaap bewogen, zijn ogen bleven dicht. In de gang rook ze aan het blaadje. Echt een bijbelluchtje, dacht ze.

Evert keek vreemd op toen ze hem het dunne velletje gaf. Hij vroeg niet waar ze het vandaan gehaald had. Met een eerbiedige uitdrukking op zijn gezicht scheurde hij er een recht stukje vanaf en draaide zorgvuldig een sigaret. En jawel, dat leek heus wel wat op een echte sigaret. Hij streek een lucifer af en stak hem aan. De tabak gloeide.

‘Ughe, ughe, ughe,’ zei Evert. Hij blies grote rookwolken uit. De rook kwam niet alleen uit zijn mond maar ook uit zijn neus.

‘Je neemt te veel tegelijk,’ zei Noor, ‘laat mij eens.’

Noortje nam ook een trekje, een kleintje maar. Het papier brandde even met een echt vlammetje, het smaakte naar as en vuur. Langzaam blies ze een dun straaltje rook uit haar mond.

‘Lekker,’ zei ze.

Om beurten namen ze trekjes van de sigaret. Het koude rommelhok werd er gezellig van. Voordat de sigaret helemaal op was ging hij vanzelf uit.

‘Morgen roken we er weer een,’ zei Evert.

Hij vouwde het blaadje uit de bijbel netjes op en knoopte het met de tabak in zijn zakdoek. Die verstopte hij in een hoekje van het rommelhok.

De ransel, de jas en de bajonet

Als je boven de paardestal op de balken klom, kwam je op de hooizolder. Het hooi was glad en warm en geurig. In het midden was het gat waar Henk en Evert 's avonds het hooi door naar beneden gooiden. Daar moest je niet te dichtbij komen.

Het was fijn om op de hooizolder te liggen en een beetje te praten of te dromen. Als je in het hooi lag, had je het niet koud. Evert en Noortje lagen daar naast elkaar op hooislierten te kauwen, en Noortje probeerde zich voor te stellen hoe zo'n sliert eruitzag toen hij nog niet was afgemaaid en gedroogd. Er zaten ook distels tussen die je prikten.

Eens op een middag liep Evert met grote stappen over het bultige hooi helemaal tot aan de andere kant van het huis. Er was een smalle opening tussen het hooi en het dak, en daar liet hij zich opeens omlaag glijden. Noortje schrok ervan. Wel twee meter lager bleef hij zitten en keek naar boven.

‘Kom je ook?’ riep hij.

Noortje liet zich omlaag glijden, bijna rechtop ging ze met een vaartje haar voeten achterna. En zo zat ze naast Evert in een holletje in het hooi gedrukt. Vlak voor hun ogen was een dakpan van glas. Daar konden ze door naar buiten kijken. Het was een mooi plekje, 't leek wel een uitkijkpost. Ze keken over de bomen van de Beukenlaan heen en zagen de akkers die op de heuvel lagen, de rechte stukken omgeploegd bouwland met het bos eromheen. Als ze naar links keken zagen ze het karrespoor vanaf het hek tot aan het huis en in de verte staken de bomen van de Tweede Beukenlaan boven alles uit.

Tussen de dakpannen waren bosjes stro gestoken om de wind tegen te houden. Noortje nam een beetje hooi en wreef de glazen dakpan schoon. Zo konden ze nog beter naar buiten kijken. Er waren zwarte plekken in de sneeuw op het weiland gekomen.

‘Kijk, daar lopen de ganzen,’ wees Noortje. Wat zagen ze er slordig uit in de wind, hun veren leken niet meer zo wit en hun oranje poten staken grappig af tegen de witte sneeuw. Het woei

zo hard dat een paar van hun rugveren overeind stonden. Hier, zo vlak onder het dak, konden ze de wind horen bulderen.

‘Kijk eens, daar in de verte, daar loopt iemand,’ zei Evert.

‘Waar?’

‘Daar, op het land, langs de rand van het bos.’

‘Ik zie niets.’

‘Ik wijs het toch aan. Daar, even voorbij de hoek. Het is een man.’

‘Ja, nu zie ik hem. Dat lijkt Theo wel. Die man heeft ook iets wits om zijn nek.’

‘Het is Theo. Wat raar dat hij buiten komt met dit weer.’

‘Waarom? Een mens kan toch niet altijd binnen zitten? En ik heb Theo de hele week nog niet gezien.’

Evert zei: ‘Het is ook geen weer voor hem. Hij mag niet naar buiten.’

‘Zou Theo erg ziek zijn?’ vroeg Noor. ‘Waarom komt hij nooit eens in de keuken?’ Evert gaf geen antwoord.

‘Ik vind het maar een rare ziekte. Hij gaat wel naar buiten, maar gezellig 's avonds bij ons zitten, nee hoor!’ zei Noortje.

‘Jij weet ook niet alles,’ zei Evert. ‘Theo's ziekte is besmettelijk. Daarom praat hij alleen met ons als we buiten zijn.’

‘O! Zou hij dat zelf wel weten?’

‘Nogal wiedes weet hij het. Hij wil niet dat wij door hem ook ziek worden. 't Is aardig van hem dat hij niet in de keuken komt.’

‘Zullen we naar hem toe gaan?’

‘Goed.’

Ze klommen langs de balken naar beneden en holden naar het veld achter de Beukenlaan.

Theo was een man van twintig jaar. Hij was bij het verzet geweest en hij had gevaarlijke dingen gedaan. Er waren er niet veel die dat wisten, en van die weinigen waren de meesten gevangen genomen. Het had maar een haar gescheeld of Theo was zelf ook gepakt. Everingen had wel begrepen dat hij niet alleen om zijn ziekte zo weinig tussen de mensen kwam. Hier op Klaphek was hij veilig voor de Duitsers zolang hij zich niet te veel liet zien.

Hij was blij met zijn kamertje met het schuine, afgetimmer-

de dak. Daar lag hij een groot deel van de dag in bed onder vijf wollen dekens. Zijn bed was het enige plekje waar hij het een beetje warm had. Er brandde geen kachel in zijn kamer en het raam stond meestal open. Theo was tuberculose-patiënt en een kachel was niet goed voor hem. Alleen frisse lucht kon hem beter maken.

Nee, Theo was niet bang meer voor de Duitsers. Hij zou zich wel schuilhouden en Everingen zou hem helpen als het nodig was, dat wist hij. Had die hem niet zelf het luik aangewezen, dat achter in de kast in zijn kamer zat? Door dat luik kon hij op de zolder komen. Het moest al raar lopen als hij in geval van nood daar niet langs kon ontsnappen. Het had hem een heel prettig gevoel gegeven toen Everingen hem, zonder verder ergens over te praten, dat luik aanwees, al de eerste dag dat hij op de boerderij kwam en om onderdak vroeg.

Zijn ziekte hield Theo de laatste tijd meer bezig. Hij had ook de hele dag en de hele nacht tijd om erover na te denken. De hoestbuien werden de laatste tijd erger. Vaak kon hij 's nachts niet slapen. Tante Janna had al een keer gevraagd of ze de dokter zou laten komen, maar dat wilde hij niet. ‘Nee,’ had hij gezegd, ‘dat is nergens voor nodig. Ik weet zelf wel wat goed voor me is.’ Want een dokter kon hem niet beter maken, dacht hij.

Evert en Noortje haalden Theo in. ‘Hallo!’ was alles wat ze zeggen konden. Ze hadden de hele weg de heuvel op gehold en nu stonden ze te hijgen met vuurrode koppen.

‘Zo,’ zei Theo, ‘jullie lijken wel tweelingen.’

Noortje en Evert zeiden niets, ze hijgden nog steeds.

‘Allebei zo rood als gekookte bietjes,’ zei Theo, ‘mijn lievelingskostje.’

‘Theo, heb jij het niet koud?’ vroeg Noortje. ‘En waar ga je naar toe?’ Ze was weer wat op adem gekomen.

‘Ten eerste,’ zei Theo, ‘heb ik 't niet koud, al kun jij je dat niet voorstellen. Jij bent nu eenmaal nergens anders mee bezig dan met de vraag: heb ik het koud of heb ik het warm? Maar, lieve kind, koude is betrekkelijk. Wanneer een mens niet wil dat het koud is, dan is het ook niet koud.’

‘Ach stik,’ zei Noortje, ‘jij hebt een dikke trui aan.’

Dat was zo, Theo had een dikke trui aan. En hij droeg een handdoek om zijn hals. Wanneer je Theo ook zag, hij had altijd een handdoek om zijn hals.

‘Je hebt nog niet gezegd waar je heen gaat,’ zei Evert.

‘Ik wandel zo 's wat rond en geniet van de natuur. En ik heb iets gevonden dat ik jou wil laten zien.’

‘Wat dan? Wat dan?’ riep Noortje.

‘Geduld, dame, wij zijn er zo.’

Theo was altijd in een goed humeur. Hij spotte en hij lachte net als anders. En toch was hij de hele week in huis gebleven en had hij geen mens gesproken. Misschien viel die ziekte van hem nog wel mee, dacht Noortje, en ze vroeg: ‘Theo, verveel je je wel eens?’ Daar gaf Theo geen antwoord op.

De bosrand maakte hier een rechte hoek en erachter was nog een klein stuk van de akker. Je kon nog zien dat eens, jaren geleden, iemand het bos tegen de heuvel had weggehakt om er bouwland van te maken en toen gedacht had: zo lijkt het me mooi, met hier nog wat bomen, maar op dat stukje kan ik graan of knollen laten groeien.

Daar, bij de verste hoek van het land, kon je moeilijk tussen de bomen lopen. Er groeiden braamstruiken die zich van de ene boom naar de andere verspreid hadden en de toegang tot het bos versperden. Door het ploegen was een greppeltje ontstaan en daar liepen ze nu door, Theo voorop. Na een paar stappen bleef hij staan.

‘Hier is het ergens,’ zei hij, en hij duwde wat van de dorre takken vol kleine doorntjes opzij. ‘Onder deze struik is een kuil, wacht eens... was het nu hier of daarginds? Ik heb hem de vorige week ontdekt; het was toen al te donker om hem verder te onderzoeken.’

Evert boog ook wat van de takken opzij. Hij pakte ze stevig beet en lette er niet op of hij geprikt werd.

‘Hier!’ zei hij. ‘Hier is een kuil. Ik kan het niet goed zien, het is er zo donker.’

‘Ik geloof dat er iets in ligt,’ zei Theo. ‘Misschien is het iets dat we gebruiken kunnen. Ik ben blij dat jullie gekomen zijn. Dat gat zal wel door een of andere gekke mof gemaakt zijn. Het schijnt dat er nu en dan een zo verstandig is om bij het leger weg

te lopen. Er zullen zich wel een paar hier in de bossen schuilhouden.'

Noortje was op haar knieën gaan zitten. Ze keek tussen de braamstruiken door het donkere sparrenbos in en huiverde. Daar was de kuil, een zwarte rechthoek in de aarde.

'Laat mij eens voelen,' zei ze, 'houden jullie die nare takken weg...' en ze stak haar hand al omlaag.

'Ik voel iets zachts,' zei ze. 'Kleren. Een jas of zo.'

'Ga staan,' zei Theo en zijn stem klonk boos. 'Laat mij maar voelen. Hou die tak vast, Noor.' En hij ging zelf vlug op zijn hurken zitten en duwde Noortje opzij.

Soms is het net of hij niet wil dat je bij hem bent, dacht Noortje verdrietig. Maar ze kon niet weten dat Theo opeens bang was geworden. Hij had gedacht: wie weet wat er in die kuil ligt. 't Kan wel een dooie mof zijn, je kunt alles verwachten. En ik, idioot, laat dat kind erin grijpen.

Hij voelde ook iets zachts. Ja, het was een kledingstuk. En hij pakte het eruit en gooide het op de grond in de sneeuw. Het was een jas, een Duitse soldatenjas.

'Wacht even, jongens, er is nog meer!' riep hij, en even later vloog er een tas door de lucht en kwam in de sneeuw terecht. Noortje liet van opwinding de tak los, die ze vast moest houden. Het was zo'n mooie tas, een ransel eigenlijk. Ze hadden alle drie wel eens gezien dat Duitse soldaten zo'n ransel op hun rug droegen, wanneer ze op mars waren. Ze hadden ze wel eens zo in colonnes langs de weg zien marcheren. De klep van de tas was van bont, mooi ruig lichtbruin bont. Jammer, er zat alleen een stukje zeep en een kluwentje wol in.

'Van welk dier zou dat bont zijn?' vroeg Noortje aan Evert.

Maar die luisterde niet. Hij keek naar Theo, die overeind was gekomen met nog iets in zijn hand. Een groot mes hield Theo vast, een glanzende zilverkleurige bajonet. Theo stond in elkaar gekrampt met een hand voor zijn borst. Plotseling draaide hij zich om, deed een paar stappen van hen af en begon vreselijk te hoesten.

Het hoesten duurde lang, er leek geen eind aan te komen en het klonk zo akelig en benauwd. Ze zagen Theo's schouders schudden, zijn hoofd hield hij voorover gebogen. De ene arm

met de bajonet hing slap langs zijn zij. Eindelijk was de hoestbui over. Theo veegde met de handdoek langs zijn gezicht. Langzaam draaide hij zich om en kwam naar de kinderen toe. Noortje was gaan staan, met grote ogen keek ze naar hem.

‘Theo,’ fluisterde ze, ‘je hebt je gesneden!’

Er zat bloed op de handdoek om Theo's hals. Theo zag waar zij naar keek; vlug draaide hij de handdoek rond zodat de rode vlek niet meer te zien was. Maar de kinderen bleven allebei naar hem staan kijken. Zijn gezicht was heel wit en er waren zweetdruppeltjes op zijn voorhoofd.

‘Welnee, malle meid,’ zei hij fluisterend. ‘Ik moest zo hoesten. Bah, wat een stomme eend ben ik toch. Kijk eens, Evert, voor je verzameling.’

‘Voor mijn verzameling?’ zei Evert. ‘Hoe weet jij...’

En Noortje zei: ‘Voor je verzameling? Wat heb jij... waarom mag ik niet...?’

Theo glimlachte. ‘Geen ruzie maken, kindertjes,’ zei hij. ‘Ik weet al lang dat Evert een verzameling heeft, boven mijn hoofd op de vliering.’

Langzaam gingen ze terug naar huis. Evert en Noortje liepen voorop.

‘Mag ik alsjeblieft je verzameling zien?’ vroeg Noortje. Ze kon het niet goed hebben dat Evert iets had waar zij niets vanaf wist.

‘Goed, goed,’ zei Evert, ‘je weet er nu toch al van. Als je er maar met niemand over praat. Mijn vader mag het niet weten. Ik heb een helm en een geweer en nog wat kleine dingen. Gevonden, van de zomer, op de hei.’

‘Een geweer?’

‘Nou ja, 't is niet compleet. Je zult wel zien. Morgen, want nu is het al te donker op de vliering.’

Theo liep zwijgend achter hen aan en toen ze thuiskwamen ging hij dadelijk naar zijn kamer. Hij deed het raam dicht en ging in bed liggen. Daar lag hij naar de snel donker wordende avondlucht te kijken.

In de keuken bekeek meneer Van der Hoek de soldatenjas en zei: ‘Het is mooie warme stof. Het zou niet gek zijn als je daar een lekkere warme jas van had, Noortje. Misschien wil

tante Janna er wel iets van maken.'

Maar Noortje riep: 'O nee, van mijn leven ga ik niet in een Duitse moffenjas lopen! Ik vries nog liever dood!'

De anderen moesten lachen en de baas zei; 'Nu Noortje, als jij hem niet wilt dan neem ik hem. Maar ik wacht wel tot de Duitsers weg zijn voor ik hem aantrek, anders denken ze dat ik bij ze hoor en sturen ze me nog naar het front.'

'En als de Amerikanen hier zijn, trekt u hem dan wel aan?' vroeg meneer Van der Hoek. 'Dan zien ze u voor een Duitser aan en wat zullen ze dan wel met u doen?'

'Nee Chris, nee hoor! Ik wil niet dat jij die jas draagt!' riep tante Janna.

Ze lachten allemaal en Noortje begreep dat ze haar maar wat hadden geplaagd. Tante Janna was blij met het stukje zeep, en diezelfde avond stopte ze een paar sokken van de baas met de wol uit de ransel.

'Echte wol,' zei ze, 'wat is dat toch sterk. Zo is 't een plezier om sokken te stoppen. Die namaakrommel, dat slijt in een dag alweer door.'

'En zo mooi,' zei Noortje, 'dat blauw met het zwart, dat kleurt goed bij elkaar.'

De familie Wolthuis zal komen

Op een avond, toen ze allemaal om de keukentafel zaten, werd er buiten op het luik voor het raam getikt. Ze bleven stil zitten luisteren. Everingen riep: ‘Wie daar?’

‘Wolthuis!’ klonk een zware mannenstem.

‘O,’ zei tante Janna, ‘de familie Wolthuis.’

Een lange gebogen man kwam binnen. Hij had een scherpe haakneus en een krans zilverwit haar om zijn verder kale schedel. Wat het meest in zijn gezicht opviel waren de ogen. Die puilden zo erg naar buiten dat je je afvroeg hoe het mogelijk was dat ze in hun kassen bleven.

‘Het is zo ver,’ zei de man, nadat hij naast Henk op een stoel was gaan zitten en uit Henks tabaksdoos een sigaret had gedraaid. ‘Wij kunnen daar niet langer blijven. Dus als jullie aanbod nog van kracht is...’

‘Dat spreekt vanzelf,’ zei Everingen. ‘Wat eens beloofd is blijft beloofd. We zullen wat moeten passen en meten.’

‘Dan kom ik morgen met vrouw en kinderen. Wij hebben ook nog een buurvrouw bij ons, een oud mens die kind noch kraai heeft om voor haar te zorgen.’

‘Als jullie haar bij je houden is dat ons best. Nietwaar vrouw?’ zei Everingen.

‘Een oud mens kun je niet alleen laten,’ vond tante Janna.

De man met de vreemde ogen stond op. Hij was lang, hij moest zijn hoofd buigen om de deur door te gaan.

‘We komen morgen,’ zei hij. ‘Ik ga nu dadelijk weer, want het is nog een lange tocht. Maar ik wou toch eerst zekerheid hebben, zie je. Nu, goeie avond samen.’ En weg was hij weer.

Everingen legde aan meneer Van der Hoek uit wie de man was. ‘Een oude kennis van ons,’ zei hij. ‘Hij is al eerder geweest om te vragen of hij in geval van nood hier kan komen. Tot nog toe zijn ze in hun huis gebleven.’

‘Komen ze uit Arnhem?’ vroeg meneer Van der Hoek verwonderd.

‘Jazeker. Ze wonen aan de rand van de stad in een van de

buitenwijken. Geitenkamp heet het daar, geloof ik. Kan dat?'

'Ja, dat kan.'

'Ze hebben al die tijd in hun kelder gewoond, met hun buurvrouw er ook bij, blijkbaar. 't Zijn flinke mensen, we zullen geen last van ze hebben.'

'Waar wilt u ze te slapen leggen?'

'Ja, dat is juist de moeilijkheid. Jullie met je beiden hebben een grote kamer, en nu de appels op zijn dacht ik...'

Tante Janna was gewend in de mooie kamer haar voorraad winterappels in de bedstee te bewaren. Honderden goudreinetten hadden daar op de planken gelegen, en elke dag na het warme eten had iedereen een appel gekregen. De vorige week hadden ze de laatste appels opgegeten.

De mooie kamer was niet alleen de mooiste, maar ook de grootste kamer van het huis. Er stond een tafel met een tafelkleed erover en de stoelen hadden groene pluche zittingen. Het mooie servies in de kast was al heel oud en het werd nooit gebruikt. Een ouderwetse klok hing aan de muur naast de schoorsteen en sloeg met galmende slagen de uren en de halve uren. Maar het was niet gezellig in de mooie kamer. Het was er koud en vochtig, de hele winter had de kachel er niet gebrand en het rook er naar oude meubels en lege kasten. Door het ene kleine raam, waar de appelboom voor stond, kwam maar weinig licht naar binnen, zodat het in de hoeken schemerdonker was.

Tante Janna keek met een glimlach naar Noortje. 'Heeft u er bezwaar tegen om in de bedstee in de mooie kamer te gaan slapen, meneer Van der Hoek?' vroeg ze. 'Ik had zo gedacht: als Evert nu eens bij Henk gaat, daar is nog een bedstee over. Dan kan Noortje op Everts plaats komen. De kinderen slapen op een grote stromatras op de grond, van Gerrit heb je niets geen last. Die slaapt altijd als een roos. En dan komt de slaapkamer vrij voor de familie Wolthuis.'

Haar donkere ogen keken van de een naar de ander en ze moest op haar lip bijten om niet te laten merken hoe ze moest lachen om Noortje. Want tante Janna had wel begrepen dat Noortje niet graag in de mooie kamer zou willen slapen.

Die nacht vroor het opnieuw hard en de volgende morgen

schitterde de sneeuw in het zonlicht. De ijspegels die aan de dakgoten hingen waren de laatste weken al kleiner en kleiner geworden. Nu hadden ze nieuwe scherpe punten gekregen en dikke bobbels waar het smeltwater opnieuw bevroren was. Noortje en Evert hadden allebei een ijspegel afgebroken en likten eraan. Ze waren zo helder als glas en smaakten naar ijzer en sneeuw. Ze bleven voor het huis en keken naar het hek onder aan de wei. Want ze wilden de eersten zijn die de familie Wolthuis zagen aankomen.

'Zijn het wel leuke kinderen?' vroeg Noortje aan Evert. Ze was een beetje bang dat het minder prettig zou worden nu er andere kinderen in huis kwamen. Met Evert kon ze goed spelen. Stel je eens voor dat er een jongen van zijn leeftijd kwam, dan wilde Evert vast niets meer van haar weten en zou hij alles samen met die vreemde jongen willen doen. En meisjes konden ook vervelend zijn, dat wist ze maar al te goed. Het was toch het mooiste geweest als alles bleef zoals het was.

Evert grinnikte in zichzelf. Hij keek haar aan en ze zag dat hij ergens pret om had. 'Dat zul je wel zien,' zei hij, 'heel gewone kinderen, geloof ik.'

'Jij hebt ze toch wel eens gezien?'

'Ja, ik vond ze wel aardig, hoor.'

'Zijn het jongens of meisjes?'

''t Zijn twee meisjes.'

'O!'

Het was een poosje stil.

'Wat vreselijk dat ze zo lang in een kelder moesten wonen,' zei Noortje. Ze probeerde medelijden voor de vreemde kinderen te voelen, maar het lukte niet. Alles hing er nu maar van af wat voor soort meisjes het zouden zijn.

'Kom,' zei Evert, 'ga je mee naar de bajonet kijken?'

Eerst gingen ze naar het tuigkamertje, dat was een klein stenen hokje op de deel waarin het paardetuig opgeborgen werd. Leidsels en hoofdstellen en buikriemen hingen er aan de muren. Evert nam een pot leervet van een plank.

'Tegen het roesten,' zei hij.

Daarna klommen ze de hoge ladder op naar de zolder. De geur van de tabaksbladeren prikte in hun neus. Evert deed

Noor voor hoe ze op de vliering moest komen. Er stond geen laddertje tegen de muur, die de achterwand van Theo's kamer was, ze moesten er langs een schuine balk op klimmen. Op de vliering konden ze niet rechtop staan en zelfs als ze op de vloer zaten, stootten ze nog hun hoofd tegen het schuine pannendak, want het was maar een kleine driehoekige ruimte. Gelukkig waren hier ook een paar glazen dakpannen in het dak, het zou er anders stikdonker zijn geweest.

Tussen de vloer van de vliering en het dak was een nauwe opening. Daar, op de balken, bewaarde Evert zijn geweer en dat haalde hij nu te voorschijn om het aan Noortje te laten zien.

'Gossie,' zei Noortje, 'doet ie het nog?'

'Welnee,' zei Evert. 'Kijk, hier is de loop en dat is de trekker. De kolf is weg. Ik heb nog meer, in die kist.' En hij schoof een kist naar het midden van de vloer en liet haar zijn andere schatten zien. In die kist lagen een Duitse helm, een riem, een paar patroongordels, een etensblikje en een doos zwart laarzevet. En nu ook nog de bajonet, die was het mooiste van alles.

'Voel eens hoe scherp,' fluisterde Evert. 'Weet je waar de gleuf voor is? Dat is een bloedgeul.'

Hij smeerde met zijn vinger een dikke klodder geel vet uit op het glanzende staal van de bajonet. 'Kijk,' zei hij, 'hij past op de loop van het geweer. Zo vechten ze ermee in een man-tegen-man gevecht.'

De bajonet paste in een ijzeren ring die aan de loop zat, hij zat er onwrikbaar aan vast.

'Schieten ze dan ook nog, met de bajonet erop?' vroeg Noortje.

'Ach meid, daar weet jij ook niets van. Natuurlijk niet. Als de vijand heel dichtbij is dan steken ze. Kijk zo...'

Evert lag op zijn buik op de grond, hij hield het geweer met twee handen vast en stootte de bajonet met zijn scherpe punt recht vooruit. De helm had hij op zijn hoofd gezet; die was hem wel iets te groot, hij kon maar net onder de rand door kijken. Toch zag hij er zo griezelig en vechtlustig uit. Noortje rilde ervan.

'Bah!' zei ze. 'Wat gemeen! Ik zou liever door een kogel... dan door zoiets... als ik moest vechten en toch doodging...

Bah! Hoe kun je dat nou leuk vinden?'

'Ik zeg niet dat ik het leuk vind,' zei Evert. 'Meisjes begrijpen zulke dingen niet. Als er oorlog is wordt er nu eenmaal gevochten, want als het moet dan moet het. Ssst!'

Omdat niemand van de geheime bergplaats mocht weten, hadden ze al die tijd gefluisterd. Er klonken stappen van klompen op de deel.

'Evert!' hoorden ze roepen.

'Je vader,' fluisterde Noortje, nog zachter dan eerst.

'Evert, waar zit je jong? Je moet water pompen!' Ze hoorden Everingen zachtjes in zichzelf mopperen. 'Waar zit dat donderse jong nou weer. Al die mensen...' En toen was hij weer verdwenen.

'Vlug,' zei Evert en hij stopte het geweer opzij van de vloer en de andere dingen in de kist. De bajonet verborg hij tussen twee dakpannen en bedekte hem met een bosje stro. Zo was er niets van te zien. Achter elkaar aan lieten ze zich naar beneden zakken en ze gingen vlug de ladder af.

Toen ze buiten kwamen, zagen ze dat Everingen bezig was de Bruine voor een lange platte wagen te spannen. Een feldwebel en een soldaat stonden erbij en keken toe. De kinderen dachten allebei aan de bajonet en de helm en het halve geweer. Als die Duitsers Evert daarnet eens gezien hadden!

'Ben je daar eindelijk?' riep Everingen. 'Gauw, m'n jong, je moet water pompen. Ik moet weg met deze heren.' Klonk het niet een beetje spottend zoals Everingen 'heren' zei?

'Ja pappa. Moet je alweer rijden, pappa? Hoe lang moet ik pompen?' vroeg Evert.

'We zijn straks met meer volk. Pomp maar drie kwartier, dat moet genoeg zijn. Zeg dat ze zuinig zijn met 't water.'

De baas was klaar met inspannen. Zonder verder nog een woord te zeggen ging hij voor op de wagen zitten en klakte met zijn tong. 'Daar gaan we, m'n peerdje!' riep hij. De Duitsers sprongen achter op de wagen. Ze hotsten op en neer en hun benen bungelden omlaag. Ze hadden hun geweren naast zich op de bodem van de wagen neergelegd. Evert holde naar de keuken.

'Waar is pappa heen?' vroeg hij aan zijn moeder.

Tante Janna had een teil met warm water voor het fornuis op de vloer gezet. Zusje zat op de tafel en leunde tegen tante Janna aan, die haar een vuil nat hemdje over het hoofdje heen trok. Het dikke kind met het grote babylijf schudde heen en weer en sloeg met de handjes. Ze kreeg een lok haar van haar moeder te pakken en trok er hard aan.

'Niet beulen, Zusje, niet beulen,' zei tante Janna. Ze maakte de sterke handjes los en tilde Zusje in het warme water.

Alsof ze plotseling heel loom en slaperig werd, zo veranderde Zusje in het bad. Heel stil bleef ze zitten en keek haar moeder met haar lichtblauwe oogjes aan. 'Prrrrr, prrrrr,' zei ze.

Tante Janna hield haar vast, zodat ze niet kon omvallen of het fornuis aanraken, en intussen praatte ze met Evert.

'Hij moet naar Spankeren voor de Duitsers,' zei ze. 'Ze gaan met een omweg door de bossen, want op de weg wordt geschoten. Vooral op wagens, daar komen de vliegtuigen op af. Gelukkig maar dat ze door de bossen gaan. Maar het duurt wel veel langer natuurlijk. Ik weet niet of hij voor het donker thuis zal zijn.'

Evert schepte met zijn hand kleine beetjes lauw water over Zusjes ruggetje. Zusje bleef heel stil zitten met de oogjes dicht. Tante Janna zei: 'En jij moet nu water pompen, dadelijk, want er zijn straks zoveel mensen. En vraag Noortje of ze me komt helpen met de bedden.'

Die morgen waren ze allemaal hard aan het werk. Meneer Van der Hoek werd aan de strohakselmachine gezet om de matrassen met vers stro te vullen. Noortje maakte de bedstee in de mooie kamer schoon, zodat haar vader er die nacht lekker zou kunnen slapen. Ze veegde oude spinnewebben uit de hoeken en boende de planken.

Evert spande de Vos voor de pomp en liep achter hem aan in het rond, terwijl Theo voor het raam van zijn kamer naar hem zat te kijken. Evert was zo in gedachten verzonken, dat hij niet een keer naar boven keek. Hij wist niet dat Theo daar al die tijd voor het raam zat.

Naast de boerderij stond een klein vierkant huisje met een schuin dakje. Twee zware grendels zaten er op de deur; het was

iedereen streng verboden die deur open te maken. Want in dat huisje was een put, een put die vele meters diep was. Buiten in de muur van het huisje was een steen gemetseld waarin letters gebeiteld waren:

DEZE PUT IS 177½ VOET DIEP
EN GEGRAVEN IN HET JAAR
1847

De put was bijna honderd jaar oud. Naast het huisje was een stenen reservoir, daar kwam het water in dat iedere dag opnieuw uit de put omhoog gepompt moest worden. Met een ingewikkeld stelsel van ijzeren raderen werd het water naar boven gebracht en kwam in die stenen bak terecht, en vandaar liep het door een buis onder de grond naar de pomp op de deel. Om die zware raderen te laten ronddraaien moest een paard een dikke houten balk in het rond trekken. Een stoepje van straatstenen was in een cirkel om het rad gelegd. Daar liep het paard op, vastgebonden voor de balk.

En achter de balk liep Evert met een dunne tak in de hand. Als hij vond dat de Vos te langzaam ging, tikte hij hem even op de billen. Maar de Vos was aan het eentonige werk gewend en stapte rustig door. Om hem niet duizelig te maken had hij een halster met oogkleppen voor.

Drie kwartier, dacht Evert, zouden die al om zijn? Hij had zo lopen denken dat hij de tijd vergeten was. Het kon evengoed een uur als een kwartier geduurd hebben, dat hij achter het paard in het rond liep. Daar kreeg hij opeens Theo in het oog. Hij zwaaide naar hem en Theo maakte het raam open.

‘Ze zijn toch weg, hè?’ riep Theo, zo zacht dat Evert hem bijna niet verstond.

‘Al lang!’ riep hij terug. ‘Die Duitsers bedoel je toch, hè?’

Theo knikte. ‘Ik hoorde je daarstraks boven mijn hoofd,’ zei hij. ‘Heb je hem goed opgeborgen?’

Evert maakte een gebaar alsof hij zichzelf de keel afsneed. ‘Die zullen ze niet vinden,’ zei hij. ‘Weet je al dat er straks nieuwe mensen komen?’

‘Ja, je moeder heeft het me verteld. Ze zijn betrouwbaar, zei ze.’

‘Ja hoor. Ho! Ho!’ Dat laatste was voor de Vos bestemd.

Evert vond dat hij genoeg gepompt had en hij maakte het paard los van de balk. Het stond daar onhandig tegen de muur van het huis, hij moest hem achteruit naar de staldeur leiden. ‘Truu... op!’ riep Evert, en aarzelend deed het dier een stap terug. Theo leunde uit het raam om goed te kunnen zien hoe handig Evert met het paard omging. Nadat ze om de hoek van het huis verdwenen waren, rilde hij. Hij sloot het raam en kroop in bed.

Brood halen

Twee keer in de week moest er brood gehaald worden, op dinsdag en op vrijdag, en als niemand anders toevallig naar Zemst of naar Ulsten ging, was het de taak van de kinderen. De bakkerij stond een eindje buiten het dorp aan de grote weg.

Die middag gaf tante Janna de tassen aan Evert en hij riep Noortje om met hem mee te gaan.

Er waren verschillende wegen naar de bakkerij. Als ze aan het eind van de Eerste Beukenlaan over de hei liepen en het pad langs het kerkhof naar de grote weg afdaalden, kwamen ze rechts van de bakkerij uit.

Ze konden ook de zandweg over de heuvels volgen en door de ‘Stikke Mui’ lopen, een grindweg die tussen twee hoge wallen lag. Dan kwamen ze links van de bakkerij uit. Het was allebei even ver.

Evert en Noortje besloten de heenweg langs het kerkhof te gaan. Op de hei was geen pad van betekenis; de sneeuw lag er nog in een dikke laag, en vaak zakten hun voeten weg in een kuil. Het bovenste laagje sneeuw was eerst gesmolten en daarna weer bevroren, zo was er een harde korst ontstaan. Noortje had een oude broek van Evert aan, die haar veel te kort was. Ze tilde haar voeten hoog op, de harde sneeuwkorst bezeerde haar blote enkels. Bij iedere stap moest ze erop letten of haar klomp nog wel aan haar voet zat. Ze schoten maar langzaam op.

Een dikke laag loodgrijze wolken bedekte de hemel. Ze waren om half drie van huis gegaan en toch was er al iets van schemer in de lucht. Je kwam daar op de hei haast nooit iemand tegen. Het was prettig om aldoor de wijde heuvels om je heen te zien met hier en daar wat lage boompjes. In de zomer dwaalde er een kudde schapen over de hei en de boompjes kregen de kans niet om groot te worden. Schapen eten elk jong takje en blaadje op. Evert had Noor uitgelegd dat de hei al lang een bos zou zijn geworden, als die schapen er niet waren.

Bij de grote weg was het heel wat minder prettig dan op de eenzame hei. Een vrachtauto met Duitse soldaten reed voor-

bij. Van de dikke bomen die langs de weg stonden, was een groot aantal omgezaagd. Stukken van die bomen lagen op de grond langs het fietspad en daartussen, netjes op rijtjes, lagen granaten, met hun zilverkleurige punten naar de weg toe. Een paar Hollandse wachten liepen heen en weer om de granaten te bewaken en midden op de weg stonden soldaten die de wachten in het oog hielden.

Bij de bakker was de winkeldeur op slot. Ze gingen achterom de bakkerij binnen. Er stonden al een stuk of tien klanten. Ze staarden met sombere gezichten voor zich uit. Het was erg onbehaaglijk in die kale koude ruimte. De mensen zeiden geen woord tegen elkaar, je kon wel merken dat niemand een ander meer vertrouwde. Noortje en Evert stonden er stilletjes tussen en wachtten hun beurt af.

Aan een klein tafeltje bij de muur zat de vrouw van de bakker en schreef hun naam in een boek. 'Vier plus een rogge,' zei ze, en ze zette er een kruisje bij. 'Is al betaald. Je bent zo aan de beurt.'

Een magere man in een wit hemd stond over een badkuip gebogen en kneedde deeg. Zijn armen en handen waren rood van de kou. Ze kregen vier regeringsbroden en een groot zwart roggebrood, dat van hun eigen meel gebakken was. De andere klanten keken er met kwade gezichten naar. Noortje was blij toen ze weer buiten waren.

'Zullen we de andere weg teruggaan?' zei ze.

Dat deden ze, en een poosje liepen ze zonder praten verder. Nu ze niet langs het kerkhof gingen, moesten ze een veel langer stuk langs de grote weg lopen. Een paard en wagen reden voorbij. Het paard liep in draf en zijn hoeven kletterden luid op de straatstenen. De wielen van de wagen ratelden.

'Wat heeft die een haast,' zei Noortje lachend.

Opeens hoorden ze het geronk van een vliegtuig, dat snel dichterbij kwam. 'Kom mee, van de weg af!' schreeuwde Evert en hij begon te hollen.

Hij keek niet waar hij liep. Als ze maar gauw ver van die akelige granaten vandaan waren, want daar kwam dat vliegtuig natuurlijk op af. Ze holden over het erf van een boerderij en lieten zich achter een hooimijt op de grond vallen. Daar lagen

ze, met hun gezichten in het hooi gedrukt en de tassen met brood in hun armen. Net op tijd, het schieten begon ook al.

Ronkend dook het vliegtuig omlaag. Mitrailleurs knetterden. Tek-tek-tek-tek! Ze hoorden de kogels op het wegdek ketsen. De lucht was vol geluid... en toen was het weer stil. Zo stil, dat ze boven hun hoofd het hooi in de wind hoorden ritselen.

‘Komen ze nog terug?’ fluisterde Noortje.

‘Dat weet ik niet,’ zei Evert. ‘We moeten afwachten.’

Hij peuterde een stuk van het brood af en stak het in zijn mond. De broden waren nog warm en Noortje had er haar wang op gelegd. Ze peuterde ook van het brood. Zo'n warme korst vond ze wel lekker, maar niet wat er binnenin zat: dat was kleffe grijze pap.

‘Daar komt-ie weer!’ zei Evert. ‘Plat liggen!’

En weer kwam er een aanval, nu niet zo dichtbij. Deze keer valt het mee, dachten ze. Opeens was er een harde knal en een fluitend geluid kwam naar hen toe. Ze schrokken zo erg dat hun hart even stilstond en toen heel snel begon te bonken. Een scherf van een granaat suisde over het pad langs de hooimijt. Stom van schrik lagen ze ernaar te kijken en wisten niet wat ze moesten doen. Nog geen meter van hun voeten bleef de scherf liggen.

‘O!’ zei Noortje, en nog een keer: ‘O!’

Evert ging staan, hij stak een grote korst brood in zijn mond. Zijn kaken kauwden en met zijn gezicht naar de lucht gekeerd luisterde hij.

‘Ze zijn weg,’ zei hij. ‘Hoor maar.’

‘Ze kunnen terugkomen.’

‘Welnee, ik hoor niets meer.’

‘Ik durf niet langs de weg.’

‘We moeten wel. Het wordt al laat.’

Maar ze gingen nog niet. Ze bleven staan en keken naar de scherf op de grond. Hij had de vorm van een driehoek met een omgekrulde scherpe punt eraan. Noortje bukte zich en raapte de scherf op.

‘Hier,’ zei ze, ‘voor je verzameling.’ En ze streek met een vinger langs de scherpe rand van de scherf.

Evert rook eraan voordat hij hem in zijn zak stak, en Noortje was blij dat ze hem niet langer hoefde te zien. Dat ding hoorde daar niet, op de grond bij het zand en de sneeuw en het hooi. Hij was zo nieuw en schoon.

Evert keek om een hoek van de hooimijt. Er was niemand te zien. Halverwege het pad naar de weg zagen ze een zwarte plek in de sneeuw. Daar was een groter stuk van de granaat terechtgekomen en had een kuil in de grond geslagen.

'Er komt iemand aan,' zei Noortje.

Uit het huis was een man gekomen. Met een riek in zijn hand holde hij naar de kinderen toe en begon uit de verte al tegen hen te schreeuwen.

'Zeg maar niks,' zei Evert gauw. 'Dat is een heel kwaaie boer. Hij is bij de N.S.B.'

De man was dichterbij gekomen. 'Maak dat je weg komt!' riep hij. 'Wat moet dat hier op m'n erf! Vort jullie!'

'We zochten dekking voor het schieten,' vertelde Noortje. 'Het is daar ingeslagen.' En ze wees naar de zwarte plek in de sneeuw.

'Wat schieten? Niks schieten! Ga weg, vooruit! Ik wil niks met jullie te maken hebben, gemene bedelaars!' schreeuwde de man en hij keek hen kwaad aan.

'Kom mee, Noor,' zei Evert.

De boer riep hen na: 'Hé, wacht eens even. Ben jij d'r niet eentje van Everingen? Zeg eens, wat dee je dan hier? Kom je soms van Klaphek? Doe de groeten aan je vader!'

Ze keken niet om, maar rustig voelden ze zich pas toen ze veilig in de 'Stikke Mui' liepen, ver van de grote weg.

'Bedelaars,' mopperde Evert, 'zo'n gemene schoft. Die lui daar, die stikken nog in hun eigen eten. Ze geven nooit wat weg. Bedelaars!'

De avond viel nu snel. De maan en de sterren waren door het wolkendek niet te zien. Gelukkig maar dat de sneeuw op de weg zo licht was tegen de zwarte struiken langs de kant, zo wisten ze tenminste waar ze lopen moesten.

'We gaan door het bos,' zei Evert, 'dat is korter.'

En ze sloegen een smal paadje in, dat door een dicht bos liep.

Het was daar veel donkerder dan op de hei. Noortje hield Evert aan de mouw van zijn jas vast om hem niet kwijt te raken.

‘Dit bos ken ik niet,’ zei ze.

‘Sssst! Praat niet zo had. Hier komen we nooit. Ik mag hier niet komen.’

‘Waarom niet?’ Ze fluisterden nu allebei.

‘Omdat de boswachter hier op konijnen schiet.’

Dat was een raar antwoord. Een poosje liep Noortje erover na te denken en hoe langer ze dacht, hoe zekerder ze wist dat Evert maar wat gezegd had, zo maar het eerste het beste dat hem inviel.

‘Weet jij zelf eigenlijk wel waarom je hier niet komen mag?’ vroeg ze.

‘Wees toch stil.’

Maar Noortje hield haar mond niet. Ze wilde praten, al was het nog zo zachtjes. Want als ze niet praatte, hoorde ze zoveel geritsel tussen de bladeren en de sneeuw op de grond, en er kwamen zulke rare geluiden uit het duister tussen de bomen. In de takken boven hun hoofd klonk gezucht en gekraak, en soms leek het of daar mensen aan het fluisteren waren. Het is de wind in de toppen van de bomen, zei Noortje tegen zichzelf. En aan Evert vroeg ze: ‘Hoe heet dit bos?’

‘Niet alle bossen hebben een naam. Dit heeft er geen.’

‘O, vast wel, dat kan niet anders. Zo'n soort bos heeft altijd een naam.’

‘Overdag is het een heel gewoon bos. Niks bijzonders. Jij denkt zeker aan spoken, omdat het zo donker is.’

Naast hen, maar veel lager dan het pad, was opeens een geluid. Daar liep iemand. Wie was dat? Noortje bleef staan en hield Evert tegen. Ze hield haar adem in, maar ze hoorde niets meer.

‘Wat was dat?’ durfde ze eindelijk heel zacht te fluisteren.

‘Een of ander beest denk ik.’

‘Het klonk daar!’ Noortje wees. ‘Onder de grond. Of toch niet?’

‘Daar is een greppel, een wildgraaf. Stil eens... het kan wel een wild zwijn geweest zijn.’

Nu bleef het stil en ze liepen vlug door.

‘Ik denk dat dit bos het Achtste Woud heet. Heb jij wel eens van het Achtste Woud gehoord?’

‘Welnee,’ zei Evert. ‘Als het zo heette zou ik het toch weten.’

‘In het Achtste Woud wonen kinderen, in het geheim. Geen *gewone* kinderen. Ik ken er een versje van, wil je het horen?’

Evert gaf geen antwoord. Het was zo stil als ze geen van beiden praatten, en dan hoorden ze het kraken en ritselen zo erg, dat Noortje het versje toch maar voor Evert opzei, of hij het wilde horen of niet. Noortjes stem klonk nu eens wat harder, dan weer zachter, net als de wind die er een wijsje bij blies:

> ... de kinderen van het Achtste Woud
> eten aardappels zonder zout
> ze eten pap zonder havermout
> en slapen onder de blote hemel
> en toch zijn ze niet koud
>
> die kinderen hebben een warme vacht
> op hun buik en hun benen en armen
> daarom zijn ze nimmer koud
> maar altijd lekker warm
> zelfs in de koudste nacht
> in het donkere Woud van Acht...

Ze had de laatste regel nog maar net gezegd toen ze uit het bos kwamen. Noortje herkende dadelijk de plek waar ze waren: bij het begin van de Eerste Beukenlaan, niet ver van de boerderij.

‘Wat doen jullie hier zo laat?’ hoorden ze Henk zeggen.

‘O, Henk, hoe kom jij hier? We hebben een kortere weg genomen. Het was zo laat en er werd geschoten op de weg. Is de baas al terug?’

‘Ho, ho, praat niet zoveel door elkaar,’ bromde Henk. ‘Noortje, hou jij eens even je kwebbel. Evert, wat deden jullie in dat bos?’

‘Nou, net als Noor zegt,’ zei Evert. ‘Doe niet zo gek, Henk. Wat doe jij hier?’ Evert wilde zich door Henk niet de les laten lezen. ‘Waar is die mand voor, en die emmer?’ vroeg hij.

‘Kom,’ zei Henk, ‘we doen wie het eerste thuis is. Evert, Noortje of ik.’

Evert begon te hollen. Henk stond stil en spreidde zijn armen wijd. In de ene hand hield hij een mand, in de andere een lege emmer. ‘Spring maar op mijn rug, Noortje, dan winnen wij het!’ zei hij.

Noortje nam een aanloopje en sprong op Henks rug. Ze sloeg haar armen om zijn hals en legde haar kin op de pet op zijn hoofd.

Evert was vooruit gehold; hij klom over het hek langs de wei en liep al wat langzamer op huis aan. Met een paar grote passen haalde Henk hem even later in en riep: ‘Gewonnen!’

Ze knipperden met hun ogen tegen het licht toen ze binnenkwamen.

In de keuken waren een heleboel vreemde mensen. Everingen zat in zijn eigen rieten stoel, zijn gezicht was rood van de buitenlucht. Tante Janna keek meteen naar Henk; Noortje merkte dat en ze verbaasde zich erover. Vlug keek zij ook naar Henk en ze zag dat hij even zijn ogen dichtkneep en tante Janna een geruststellend knikje gaf. Maar ze had nu geen tijd om daar verder aandacht aan te besteden, want Wolthuis was gekomen, de lange man met het zilverwitte haar, en naast hem zat een dikke vrouw met een grof gezicht. En naast haar een klein vrouwtje.

‘Dat is Evert,’ zei Wolthuis tegen zijn vrouw, ‘en dat meisje heet Noortje.’

De vrouw knikte hen toe en zei: ‘En ik ben vrouw Wolthuis. En die hier is Buurvrouw. Die andere twee leer je gauw genoeg kennen!’

Ze begon te lachen en toen had ze wel een vriendelijk gezicht. De Buurvrouw had slaap, ze kon haar ogen haast niet openhouden en haar hoofd hing schuin opzij, met de kin op de borst. De anderen die vrouw Wolthuis met een knikje had aangewezen, waren twee jonge vrouwen. Een van hen had Gerrit op schoot en wiegde hem zachtjes heen en weer.

Nu er zoveel mensen in de keuken waren, was er geen plaats genoeg voor allemaal om de tafel heen, zelfs niet wanneer die aan beide kanten uitgetrokken werd. Evert en Noortje moesten apart aan een klein tafeltje eten, dat bij de kelderdeur was

neergezet. Daar zaten ze in hun hoekje en aten van het natte regeringsbrood en een dikke plak lekker roggebrood. En ze dronken warme melk, net van de koe. Terwijl ze aten werd er maar weinig gepraat. Zusje in haar bedje riep: ‘Broe broe broe! grrr, grrr!’

Arme Zusje, ze zag allemaal donkere ruggen van vreemde mensen. Misschien werd ze daar wel bang van, want ze begon te huilen en het huilen ging al gauw over in gekrijs.

‘Ik kan er niet goed door,’ zei tante Janna. Ze was opgestaan en had een beker vol melk geschonken. ‘Noortje, geef jij Zusje eens wat te drinken.’

Noortje klom in het bedje. Ze hield de beker bij Zusjes mond en een hand onder haar kin. Zo had ze het tante Janna ook vaak zien doen, ze kon dan de melk die uit het mondje langs de kin liep, opvangen. Zusje keek haar aan terwijl ze dronk, maar haar ogen zeiden niets. Je kon niet zien of ze blij of boos was. Toen de beker bijna leeg was, draaide ze haar hoofd weg en sloeg wild met haar armen.

‘Prrrr, prrrr,’ zei ze.

‘Zo, ze is weer tevreden. Geef maar hier, kind,’ zei tante Janna.

‘Zeg, Evert,’ zei Noortje toen ze weer op haar plaatsje zat, ‘weet jij waar de kinderen zijn?’

‘Kinderen? Welke kinderen?’

‘De kinderen van Wolthuis.’

‘Die zijn er toch!’

‘Waar dan? Ik heb ze nog niet gezien.’

‘Dan heb jij geen ogen in je hoofd. Daar, die twee meiden, dat zijn z'n dochters!’

‘En jij zei...’

‘O ja, dat is waar ook! Dat was ik helemaal vergeten. Nou het is precies zoals ik heb gezegd, zie je wel? Twee meisjes!’

Evert moest zo verschrikkelijk lachen, dat hij zich in zijn melk verslikte en Henk stompte hem hard op zijn rug om hem tot bedaren te brengen. Het leek Noortje maar het verstandigst om ook te lachen. Voor de gek gehouden worden was het ergste niet, dacht ze.

Het bokje

Het was nu heel vol in het huis. Grote mensen nemen veel plaats in en maken een hoop drukte.

In de keuken was voor Noortje niet veel meer te doen. Vrouw Wolthuis deed niets liever dan werken en haar dochters hadden geleerd alles net zo te doen als hun moeder. Zelfs de oude Buurvrouw lette op of zij ook iets doen kon. Ze schoof de stoelen recht om de tafel, of ze borg de kopjes in de kast. En zo, met allerlei kleine karweitjes, maakte zij zich nuttig in de keuken. 's Morgens al heel vroeg zag het huis er schoon en opgeruimd uit. Voor tante Janna alleen was het werk te veel geweest; nu was er geen werk genoeg voor al die handen.

Wanneer Noortje, net als eerst, een mes pakte en bij de aardappelmand ging zitten om te helpen schillen, werd ze weggestuurd. En als ze wilde helpen met afwassen, zeiden Alie en Dinie Wolthuis dat ze niet zo in de weg moest lopen. ‘Ga toch spelen, jij!’ zeiden ze dan. Al de eerste morgen nadat ze gekomen waren, hadden ze Noortje de keuken uit geduwd en gezegd: ‘Hoor eens, kleine kinderen kunnen we hier niet gebruiken, hoor!’ Maar het vervelendste was wel dat die twee meisjes zo vaak ruzie maakten met hun vader.

Noortje vond het helemaal niet prettig met al die nieuwe mensen erbij. Ze was blij, toen ze weer eens alleen met tante Janna de middagafwas mocht doen, omdat Alie en Dinie voor een boodschap naar het dorp waren gegaan.

‘Gisteren was er een heleboel hutspot over. En 's avonds hebben we geen warme hap bij het brood gehad. Hebt u het aan de varkens gegeven?’ vroeg Noortje aan tante Janna.

‘Aan de varkens? Nee hoor!’ Tante Janna lachte. Noortje begreep er niets van.

Die hele morgen had een wasketel vol snert op het fornuis staan pruttelen. Dat rook zo lekker dat je maag er vanzelf van ging knorren. Toen ze allemaal van tafel waren opgestaan om weer aan het werk te gaan was die wasketel nog bijna tot de helft toe vol.

Er werd op de deur geklopt en twee vrouwen en een man kwamen binnen. Ze kwamen uit Utrecht, vertelden ze, en had de boerin misschien ook wat te eten voor ze? Ze hadden al in twee dagen niets gegeten dan een paar korsten oud brood.

'Gaat u maar zitten,' zei tante Janna en ze zette schone borden voor de vreemdelingen neer. Die zagen er moe en afgetobd uit, hun ogen traanden in de warmte van de keuken en hun neuzen zagen rood. Hun wangen waren bleek en ingevallen. Zwijgend zaten ze te eten, terwijl tante Janna en Noortje verder gingen met afwassen. Je kon wel zien dat ze de erwtensoep lekker vonden. Ze hadden al twee borden op en tante Janna vroeg of ze misschien nog meer wilden hebben.

'Er is nog genoeg hoor,' zei ze, 'u kunt gerust een derde bordje krijgen.'

De vrouwen schudden allebei verlegen het hoofd. 'Ik kan niet meer,' zei de ene lachend, 'maar het is heerlijk, hoor.'

Tante Janna deed nog een flinke schep soep in het bord van de man en hij bracht weer, nu veel langzamer dan eerst, de lepel naar zijn mond.

Het was warm in de keuken. Zusje lag te slapen en maakte zachte snurkgeluidjes. Gerrit zat bij de tafel op een lei te tekenen; de griffel kraste en piepte. De wekker op de schoorsteen tikte hard.

Noortje voelde zich moe en slaperig. Ze hoorde hoe de ganzen voor het raam langs gingen. De ganzen praatten zachtjes met elkaar, de geluiden kwamen diep uit hun keel, op de maat van hun schommelend lopen. De vreemde mensen waren klaar met eten. Ze stonden op en bedankten tante Janna. 't Was niet prettig voor ze dat ze die warme keuken weer verlaten moesten.

De pan met erwtensoep was nog lang niet leeg. Tante Janna goot de soep in een wit emaille emmertje en bracht het naar de kelder.

Aan het eind van de middag, als de zon onderging, had Evert veel te doen en dan hielp Noortje hem.

Eerst riepen ze om het hardst: 'Kiep! kiep, kiep, kiep, kiep!.'

Dan kwamen de kippen aanhollen en in een paar minuten pikten ze al het voer op. De kippen bleven nog een tijdje in de grond wroeten, want ze wilden geen korreltje laten liggen. Intussen haalden Evert en Noortje de eieren uit de leghokjes, en als dat klaar was, joegen ze de kippen naar binnen en lieten het luikje dichtvallen, zodat ze veilig opgesloten waren voor de nacht.

De ganzen gingen uit zichzelf al in het nachthok, die wilden slapen zodra het donker werd.

In de schuur was ook een kleine stal waarin een geit en een bokje stonden. Ze kregen 's avonds hooi en water. Het was een gewoonte geworden dat Evert de geit voerde en Noortje de bok.

‘Wat vreet die bok toch veel,’ zei Evert. ‘Hij vreet verdomme nog meer dan de geit. En hij krijgt niet eens jongen.’

Noortje begon te lachen. ‘Zonder de bok kan de geit geen jongen krijgen,’ zei ze, ‘dat weet je net zo goed als ik.’

‘Ja, goed, maar hij vreet te veel. Geef hem vandaag maar eens niets. Kom hier, beestje, jij gaat in een ander hokje.’

Een oud hek was schuin in een hoek van de schuur neergezet. Daarachter zette Evert het bokje neer. Het blaatte angstig en stootte met zijn horentjes tegen de planken van het hek. Noortje stond er geschrokken naar te kijken. Het bokje was nog maar een klein dier, hij was niet meer dan een jaar oud. Ze vond hem zo lief, hij keek altijd zo vrolijk. En waarom mocht hij nu geen eten hebben?

‘Ik geef hem toch eten,’ zei ze boos.

‘Het mag niet, Noortje,’ zei Evert, ‘mijn vader heeft het gezegd.’

‘Waarom dan niet?’

‘Dat mag ik niet zeggen. Nou, vooruit, als je belooft dat je niet laat merken dat je het weet, zal ik het vertellen. We gaan hem slachten, clandestien slachten, zie je. Niemand mag het weten.’

‘O!’

‘Zul je je mond houden?’

‘Ja. Maar waarom mag hij dan niet eten?’

‘Omdat het zonde is van het voer. Hij verteert het toch niet meer.’

Zelfs die winter, toen er zoveel honger werd geleden, mocht een boer niet zo maar een van zijn eigen beesten slachten. Er moest een echte slachter bij komen en een keurmeester. Als je dat niet deed, was dat strafbaar en het vlees werd weggehaald. En als de Duitsers van de slacht hoorden, zouden zij het vlees weghalen. Daarom wilde Everingen het bokje clandestien, dus in het geheim, slachten.

Noortje durfde niet naar het diertje te kijken. Ze wist heel zeker dat hij begreep wat er gezegd werd. En het was zo gemeen wat ze deden! Ja, dat hij geslacht moest worden kon ze wel begrijpen. Maar dat hij daarom geen eten meer kreeg was gemeen, dat was wreed.

Ze hield het niet langer uit in de schuur. Ze liep naar buiten en ging tegen de muur geleund staan nadenken. Even later kwam Evert naar buiten en ging zonder haar te zien terug naar de deel. De maan was nog niet op, maar er waren al een paar sterren. Ze hoorde het bokje in zijn stal mekkeren. Toen holde ze naar het huis en sloop op haar tenen naar binnen.

Op de deel lag al een berg hooi klaar voor de koeien. De baas, Henk en Evert waren aan het melken. Ze hoorde het suizen van de melk in de emmers en de stem van de baas, die zachtjes tegen de koe zat te mopperen, omdat het beest met de staart vol stront langs zijn pet zwaaide. Vlug pakte Noor een armvol hooi en ging terug naar de schuur.

Het bokje mocht geen honger hebben, ook al moest hij dan geslacht worden. In het halfduister stond ze te luisteren naar zijn malende kaken. Ze krabbelde hem tussen zijn horentjes en kietelde hem onder zijn sikje. Dat vond hij prettig; hij sabbelde op haar vingers en stootte met zijn harde kopje tegen haar buik, zonder haar pijn te doen. Terwijl hij van het lekkere hooi stond te eten, ging ze op haar hurken bij hem zitten en sloeg een arm om zijn nekje. Ze keek in zijn vreemde gele oog, waarin een recht zwart streepje was en niet een ronde stip, zoals bij de meeste dieren.

Hij keek Noortje aan met dat vreemde oog, en het leek of hij aan dingen dacht waar zij nog nooit van had gehoord.

's Avonds stond er een grote ronde maan aan de hemel en er waren miljoenen sterren. Evert en Noortje waren buiten; ze zagen Henk onder de kale appelboom voor het huis staan. De maan en de sterren gaven zoveel licht, dat ze de rand van het bos en de dikke kerseboom onder aan de wei konden zien. Een zwarte kat sloop stil langs de muur van het huis; hij bleef staan en draaide zijn kop naar hen toe. Zijn ogen waren twee groene lichtjes.

Evert ging naast Henk staan en leunde op het hekje. ‘Waar wacht je op, Henk? Kijk je uit of je meisje eraan komt?’ vroeg hij plagend.

Henk gaf eerst geen antwoord. Als er grote mensen bij waren hield Henk meestal zijn mond en vaak leek het, ook als hij met anderen samen was, of hij alleen was. Maar nu, met Noortje en Evert buiten in die vreemde lichte nacht, wilde hij wel praten.

‘Ik sta niet zo maar op een meisje te wachten,’ zei hij. ‘Ik wacht op een prinses. Maar ik zie dat de prinses al gekomen is. Er zijn altijd stomkoppen, jongens, die een prinses niet herkennen, ook al staat ze vlak voor hun neus.’

Noortje kreeg een kleur als vuur, ze was blij dat Evert en Henk met hun rug naar haar toe stonden.

Er klonk geblaf uit het bos, een paar kefjes, kort en opgewonden. ‘Rachel is daarheen gegaan,’ wees Henk, ‘hij is wat op het spoor. 't Zal me benieuwen waar die mee thuiskomt.’

‘Ach, die Rachel! Die is al veel te oud om te jagen,’ zei Evert. ‘Zijn ogen zijn zo slecht en hij kan haast niet meer rennen.’

Toen zagen ze Rachel over het veld lopen. Hij draafde rustig naar hen toe en hield iets in zijn bek, een klein donker ding, dat slap neerhing. Ze konden eerst niet zien wat het was. Rachel kwam bij hen en legde een dood konijntje voor hun voeten in de sneeuw.

‘Een konijntje! Zo'n brave hond toch. Rachel, wat ben je flink, ouwe hond,’ zei Evert en gaf hem klopjes op de rug.

Rachel keek van de een naar de ander alsof hij zeggen wilde: Nu, hoe vinden jullie mij? Ben ik geen goede jachthond?

‘Laten we dat beest meteen maar even schoonmaken, Evert,’ zei Henk. ‘Dan kan je moeder er iets lekkers van ma-

ken. Veel zal er wel niet aan zitten, zo'n klein beestje, maar toch...'

'Ja,' zei Noortje, 'we kunnen het opeten, en dan hoeft de bok nog niet...' Gauw hield ze haar mond weer en de anderen deden net of ze haar niet gehoord hadden.

Rachel had het diertje bij de hals doodgebeten, er was daar een diepe wond. De ogen waren nog open. Evert nam het konijn bij de achterpootjes beet en Henk maakte zijn mes open en nam een voorpoot in de hand. Met een paar vlugge halen sneed hij de kop eraf en stroopte het vel los. Daarna sneed hij de buik open en haalde de ingewanden eruit. Met zijn klomp schoof hij dat vieze hoopje rommel opzij.

'Dat vreten de katten wel op,' zei hij.

Noortje was boven op het hek gaan zitten. Ze zag hoe het konijntje zonder vel een mager en blauwachtig diertje was geworden. Ze vond het niet naar om dat te zien. Alles leek zo vreemd deze avond in het licht van de maan en de sterren; het was of de dingen niet werkelijk gebeurden. Henk gaf het gevilde konijn aan Evert en zei: 'Doe het maar in een schaal en zet het in de kelder.' En hij veegde zijn mes schoon met wat sneeuw.

Evert kwam al gauw weer terug. Alle drie stonden ze op het hek geleund en keken over de besneeuwde wei en naar de lucht vol sterren hoog boven hen. Plotseling was er een donkere figuur naast hen. Ze hadden niemand door de sneeuw horen lopen. Het was zo'n wonderlijke avond dat Noortje zich nergens over verwonderde. Het kwam zeker door de maan, die de dingen met haar witte schijnsel zo anders dan gewoonlijk deed lijken.

Want wie daar zo stilletjes bij hen kwam, was niemand anders dan tante Janna. Tante Janna, die 's avonds buiten was en ergens naar toe was geweest. Dat was vreemd, maar alles was vreemd die avond en Noortje vroeg niets. Tante Janna was op klompen, ze had haar dikke vest aan en een zwarte wollen doek om het hoofd en de schouders geslagen. In haar hand hield zij een jutezak: Noortje dacht dat er een emmer in die zak moest zitten. Het leek of tante Janna uit een andere wereld was gekomen.

‘Wat doen jullie hier nog buiten?’ vroeg ze en haar stem klonk heel gewoon. ‘Het is veel te koud voor die kinderen, Henk.’

‘Een prinses heeft het niet zo gauw koud,’ zei Henk. ‘Alles goed?’

‘Alles goed,’ zei tante Janna zacht, en Evert zei: ‘Mamma, Rachel heeft een konijn gevangen. Een klein konijntje maar, het ligt in de kelder.’

‘Dat is mooi van Rachel. Kom, het wordt tijd dat we eens naar bed gaan.’ En tante Janna liep voor hen uit de bijkeuken binnen.

Het was al laat en de kinderen moesten dadelijk gaan slapen. Hè, lekker warm was het in bed. Gerrit lag er al een paar uur in, hij sliep lekker vast en merkte niet dat Noortje tegen hem aan kroop. Hij is net een klein warm diertje, dacht ze.

Even later hoorde ze tante Janna en de baas naar bed gaan. Die lagen nog een poosje zachtjes samen te praten. Kleine Gerrit had zijn arm om Noortjes hals gelegd en zijn warme krullekop tegen haar gezicht geduwd. Ze kreeg het er benauwd van en kon haast geen adem halen. Van het gefluister in het grote bed verstond ze geen woord. Ze maakte Gerrits arm los en draaide het jongetje voorzichtig op zijn rug. Gerrit zuchtte een keer heel diep en sliep rustig door. Noortje kon weer ademhalen en viel ook dadelijk in slaap.

De ronde maan schoof langzaam langs de paarsblauwe hemel. In de moestuin was een oud tafeltje neergezet. Daar slachtte Henk diezelfde nacht het bokje en Evert moest hem helpen.

De volgende morgen lagen grote stukken rood vlees op de vloer in de kelder en 's middags aten ze heerlijk gebraden vlees bij hun aardappelen. Het had een onbekende kruidige smaak.

Terwijl ze van het vlees at, dacht Noortje aan het onverteerde hooi in de maag van het bokje. Gelukkig heeft hij tot het laatst toe een goed leven gehad, dacht ze.

De vier zeugen

Alweer had het gesneeuwd. Nu lag er een pak, zo dik, dat je er haast niet doorheen kon lopen. Je voeten zakten weg in de sneeuw en nergens was meer een stukje zwarte aarde te zien.

De twee kachels in huis verslonden stapels houtblokken. Het was de taak van meneer Van der Hoek om voor al dat hout te zorgen. Noortje hielp haar vader een boom uit het bos te halen. Ze kozen een niet te dikke berk uit, die toch eigenlijk te dicht bij een andere boom stond. Meneer Van der Hoek hakte de boom met de bijl om en samen zaagden ze hem in stukken, zodat ze het hout naar huis konden brengen. Een voor een tilden ze die stukken over het hek om de kalverwei heen en laadden ze op de kruiwagen. Ze waren er de hele morgen mee bezig geweest en het was prettig werk. Noortjes vader had het zomerprieel als zaaghok ingericht. Daar stond de bok en daar zaagde hij de berkestammen in gelijke blokken, die in de kachel pasten. Als de blokken te dik waren sloeg hij ze met de bijl nog een paar keer door.

De volgende morgen wilde Noortje haar vader ook met het zagen in het prieel helpen. Het was zwaar werk om in je eentje de trekzaag door het hout te trekken. Ze pakte het andere eind van de zaag en zei: ‘Laat mij je nu ook maar helpen, vader, met z'n tweeën gaat het veel vlugger.’

Maar het ging niet vlugger. Doordat ze zoveel kleiner dan vader was, trok ze de zaag scheef door het hout en hij kwam klem te zitten. Vader moest de zaag uit de gleuf wrikken en opnieuw beginnen.

‘Laat maar Noortje, 't gaat beter als ik het alleen doe,’ zei hij. En Noortje liep verdrietig weg en dacht: Niemand heeft mij nodig, ik kan ook niets...

Toen ze de deeldeur opendeed, hoorde ze de stem van Wolthuis die zijn dochters stond uit te schelden. Je kon wel horen dat hij erg kwaad was. Alie gaf heel brutaal antwoord terug en vloekte tegen haar vader. Noortje hoorde ook zachtjes huilen, dat zou Dinie wel zijn, maar ze bleef niet luisteren en deed vlug

de zware deur weer dicht. Buitenlangs het varkenshok liep ze naar de keuken.

Tante Janna keek blij toen ze binnenkwam en ze vroeg: ‘Noortje, wil jij met Gerrit spelen? De kleine jongen verveelt zich zo.’

Nou vooruit, dan nam ze Gerrit maar mee en ging ze huisje met hem spelen. En als hij daar genoeg van had, kon ze hem verhaaltjes vertellen en versjes voor hem opzeggen. Gerrit was nog zo klein dat Noortje hem bijna altijd zijn zin gaf.

Gelukkig was het op de deel weer rustig toen ze daar binnenkwamen. Alleen de geluiden die de paarden en de koeien maakten hoorden ze. Maar Gerrit wou niet op de deel spelen, hij wou naar buiten, in de sneeuw.

De versgevallen sneeuw was echte plaksneeuw. Noortje en Gerrit rolden allebei een sneeuwbal over de wei, zodat die al groter en groter werd. De reuzensneeuwballen legden ze onder aan de wei bij de oude kerseboom neer. Ze maakten er zo een heleboel. Even later kwam Evert er ook bij, en met z'n drietjes maakten ze toen een groot fort van sneeuwballen om de stam van de boom. Evert stapelde nieuwe sneeuwballen boven op de andere, zodat het een hoge dikke muur werd.

Het werd een prachtig fort en de volgende dag gingen ze ermee verder om het nog mooier te maken. Ze maakten er bankjes en tafels van sneeuw in. Het was erg koud en het vroor de hele dag, maar ze hadden er geen last van doordat ze zo hard werkten. Toen het fort klaar was, speelden ze eerst dat ze Engelse soldaten waren. Ze gebruikten bonestokken als geweren en ze schoten op iedereen die het waagde om in hun buurt te komen.

Daarna waren ze vader en moeder, het fort was hun huis en Gerrit moest kind zijn. Maar Gerrit wou niet kind zijn en hij liep huilend naar zijn echte moeder.

‘Kom maar, Gerrit, je mag knecht zijn!’ riep Noortje. ‘Vind je dat niet leuk?’

Gerrit vond het wel leuk om knecht te zijn. Hij ging een van de wilde katten vangen die op de deel woonden en nooit in het voorhuis kwamen. De kat was er niet aan gewend door mensen te worden opgepakt en hij sloeg zijn nagels naar Gerrit uit. Het

kon hem helemaal niet schelen dat hij door de kat gekrabd werd. De kat blies naar hem en al zijn haren stonden overeind. Gerrit liet het beest los en daar ging hij; zo vlug hij kon rende hij door de sneeuw met zijn dikke staart in de lucht.

Dan moest Rachel, de herdershond maar meespelen. Rachel vond alles best. Hij ging rustig in de sneeuw liggen met zijn kop op de voorpoten, en kneep zijn ogen om beurten dicht. Gerrit aaide hem en zei: 'Braaf...braaf beestje van me...'

'Waarom wil je beslist een dier hebben?' wilde Noortje weten. 'Vind je het dan niet leuk genoeg, jij en ik en Evert samen?'

Gerrit glimlachte heel wijs en geduldig. 'Ik ben toch knecht,' zei hij. 'Dan moet ik toch een paard hebben. Om mee te werken.'

'Ja, maar een paard dat gaat niet.'

'Ja hoor, Rachel is mijn paard.'

Rachel was een lief, geduldig paard en hij was ook nog waaks. Opeens begon het paard te blaffen, nog voordat de kinderen iets gehoord hadden. Ze gluurden over de muur van hun sneeuwhuis.

Om de bocht van de Eerste Beukenlaan kwam een militaire vrachtauto aanrijden. Hij slingerde langzaam over het diepe gladde karrespoor en bleef voor het hek van de wei staan. Twee soldaten sprongen eruit om het hek open te maken. De vrachtauto begon omhoog te kruipen.

'Vlug! Iedereen waarschuwen!' zei Evert.

Rachel stond midden in de wei luid te blaffen. De vrachtauto reed nog een eindje verder, toen stopte hij. De twee Duitsers liepen naar het huis toe, nog een soldaat en een officier volgden hen. Evert holde om het huis heen naar de deel en Noortje ging naar de keuken. 'We hebben ze al zien aankomen,' zei vrouw Wolthuis. 'Afwachten maar.'

'Loop jij even naar Theo, Noortje?' vroeg tante Janna.

Noortje haastte zich over de deel en ging naar boven. Zonder eerst aan te kloppen deed ze de deur van Theo's kamer open. Haar vader en Theo zaten te schaken. Het schaakbord stond op een laag tafeltje voor het wijd open raam. Ze hadden allebei een dikke das om en hun handen waren paars van de kou. Verwonderd keken ze op toen Noortje binnenkwam.

‘Theo, er zijn Duitsers,’ zei ze.

Theo stond langzaam op en rekte zich lui uit.

‘Hoeveel?’ vroeg hij.

‘Vier, geloof ik. Met een vrachtwagen.’

‘Verrek.’

‘Ik blijf hier wel zitten,’ zei meneer Van der Hoek. ‘Als ze hier komen zoeken zullen ze denken dat dit mijn kamer is. Storen jullie mij niet zo en ga nu weg, ik wil een schaakprobleem oplossen.’

‘Het is goed, Noortje, ga maar vlug weer naar beneden,’ zei Theo.

Voordat ze de deur weer achter zich dichttrok, zag Noortje dat hij in de diepe muurkast verdween. Op haar tenen holde ze de trap weer af.

Maar de Duitsers kwamen helemaal niet voor Theo. De officier stond in de bijkeuken en vroeg aan tante Janna: ‘Haben Sie auch Schweine? Wo sind die Schweine?’

Tante Janna schrok. Ze gooide de deur naar de keuken dicht, zodat ze Zusje niet meer kon horen schreeuwen, en ze hield de klink nog in haar hand alsof ze hem niet meer los kon laten.

‘Nee, nee, ach nee!’ zei ze.

De Duitser luisterde niet naar haar. Hij maakte de deur naar het varkenshok open en riep: ‘Olala!’

Daar stonden de vier prachtige roze zeugen op een dikke laag stro achter het houten schot. Zodra ze de deur hoorden opengaan, staken de beesten vrolijk knorrend hun snuiten in de voerbak en duwden de klep omhoog. De soldaten kwamen er ook bij; ze maakten het deurtje in het schot open en dreven de grootste zeug naar buiten.

Evert zag het eerste varken in de deuropening staan. Verwonderd knipperde het met zijn oogjes tegen het schelle licht, dat door de sneeuw weerkaatst werd. Het kreeg van een van de soldaten een trap tegen zijn achterste, en met een schreeuw sprong het over het schoon geschrobde stoepje. Het varken holde door de sneeuw heen en weer en het gilde alsof het al gekeeld werd. Hij vond het vast en zeker veel te koud buiten, want hij maakte rare sprongen en probeerde zijn korte pootjes

omhoog te gooien. Dat was ook geen wonder, het was aan het warme hok met stro en mest gewend.

De drie soldaten holden achter het varken aan en probeerden het bij zijn staart te grijpen. Een van hen struikelde en viel languit in de sneeuw. Vloekend kwam hij weer overeind. Toen lieten de soldaten zich boven op het varken vallen, zodat het op zijn zij viel en met zijn poten in de lucht spartelde. Zo kregen ze het dan eindelijk toch te pakken. De ganzen kwamen op een rij aanwaggelen en stonden woedend te blazen. Het varken werd aan de poten opgetild en in de bak van de vrachtauto gesmeten.

Al die tijd stonden de kinderen toe te kijken zonder een woord te zeggen en zonder ook maar een keer te lachen. Tante Janna stond buiten voor de bijkeuken met een wit gezicht en stijf op elkaar geknepen lippen. Dat ze haar varkens meenamen was heel erg, ja dat was zo erg dat ze er woedend van werd. Hoe moesten ze straks aan vlees en spek komen? En waar moesten ze nieuwe biggen vandaan halen?

De Duitsers hadden van dat ene lastige varken wel wat geleerd. Ze keken wel uit om de andere ook zo uit het hok te laten lopen. Twee soldaten gingen naar binnen met een stuk dik touw. Ze gooiden het tweede varken op de rug en bonden alle vier de poten vast. Zo sleepten ze het aan het touw over de stenen naar buiten en gooiden het in de bak van de vrachtauto.

Tante Janna had zich omgedraaid, ze kon er niet langer naar kijken. Tranen waren in haar ogen gesprongen, het waren tranen van woede en machteloosheid. Alsof ze iemand een klap wou geven, zo zwaaide ze met een hand en ze greep haar schort om de traan die langs haar wang omlaag bibberde, af te vegen. De officier had om beurten naar het slepen met het varken en naar haar staan kijken. Nu liep hij op haar toe en zei: ‘Mutterchen!’

Tante Janna keek hem niet aan en hij zei nog eens: ‘Mutterchen! Schrei niet. Ik ben zelf ook boer, ik weet wat het is. We zullen er een hier laten!’

En nadat het derde varken in de vrachtauto verdwenen was, riep hij een bevel naar de soldaten, klom op de plaats naast de chauffeur en gooide met een harde klap de deur van de cabine dicht. De anderen stapten ook in en de vrachtauto ronkte

schommelend over de wei en verdween uit het gezicht.

Zo was er nog maar een varken in het hok over. Ze moesten ook op Klaphek zuinig met voedsel zijn. Niemand wist hoe lang de oorlog nog zou duren.

In de nacht

Het was nacht. Noortje werd wakker door geluiden in de keuken. Eerst dacht ze dat het al morgen was, ook al was het in de kleine slaapkamer nog aardedonker. Tante Janna stond immers steeds om zes uur op, lang voordat de zon opkwam.

In de keuken werd het smeulende vuur van het fornuis opgepookt. Ze hoorde de pook over het rooster stoten en toen werd het deurtje van de vuurpot dichtgedaan. Daarna hoorde ze op de deel de pompzwengel met zijn piepend geluid op en neer gaan. Zusje en Gerrit waren nog diep in slaap. Uit het grote bed kwam geen enkel geluid, de baas was zeker ook al opgestaan. En toch voelde Noortje, al wist ze zelf niet waardoor, dat het nog nacht moest zijn en dat het nog lang geen tijd was om op te staan.

In het donker zocht ze haar kleren bij elkaar en begon die stilletjes aan te trekken. Het was bitter koud in het kamertje en het bed op de grond met de kleine slapende Gerrit tussen de dekens was een heerlijke warme plek. Maar nieuwsgierigheid is sterker dan het verlangen naar behaaglijkheid en Noortje was nu eenmaal nieuwsgierig. Het zou onverdraaglijk zijn in bed te liggen en naar de geluiden in huis te luisteren, zonder te weten wat daar gebeurde.

Een klein oliepitje stond op de keukentafel en na de diepe duisternis van de opkamer leek de keuken helder verlicht. De grote waterketel stond met zijn zak in het vuur van het fornuis en maakte een zingend geluid. Er was niemand te zien.

Vlug liep Noortje door de gang naar de deel. Bij de deur vonden haar voeten vanzelf haar eigen klompen. Achter de koeien scheen een licht, daar waren mensen bezig. Ze hoorde het gemompel van stemmen. De koeien keken naar haar, ze zag hun glanzende ogen in het zwakke licht. Een paar schudden met de kop, zodat de kettingen rammelden, en loeiden kort en diep alsof ze zeggen wilden: het is goed dat je gekomen bent, want hier gebeurt wat.

Toen Noortje voorbij het houten schot was gelopen, bleef ze

staan. Daar zag ze tante Janna en Henk en de baas. Evert was er ook. In het midden van de rij lag een koe in het stro. Uit haar achterlijf staken twee poten en de kop van een kalfje. Het kalf was vast en zeker dood, de ogen waren dicht en het zat vol slijm en bloed.

Tante Janna hield de staart van de koe omhoog. De baas en Henk stonden voorover gebogen met één been over de grup. Ze hielden een pootje van het kalf vast en trokken er zachtjes aan. Evert stond achter hen en hield de lamp omhoog.

De koe lag daar heel stil, zonder een geluid te geven. Toen ging er een rilling door haar lijf, de huid op de bolle buik rimpelde en ze loeide een paar maal zachtjes.

'Toe maar meisje, nog eventjes, dan is het gebeurd,' zei de baas met zijn rustige stem. 'Toe maar, daar gaat-ie weer.'

En opeens werd de opening in het achterlijf van de koe groter en met een schok kwam het kalf er bijna helemaal uit. Het achterlijfje kwam ook te voorschijn en Henk ving het diertje in zijn armen op en droeg het naar een berg stro achter de grup. Hij begon dadelijk het kalf met een dot stro droog te wrijven.

'Het is een stierkalf,' zei hij, 'dat's jammer.'

De baas zei: 'De rest komt nu ook zo. Vrouw, hou die staart nog even hoog.'

Noortje zag dat uit het lijf van de koe een lang wit vlies hing. Er ging weer een rilling door het dier en weer loeide ze zachtjes. Er gulpte een stroom bloed naar buiten en daarna kwam er iets, waarvan ze niet goed begreep wat het was: een dik zwart ding, het leek nog het meest op een groot roggebrood. Het ding viel met het vlies in de grup en daar bleef het liggen.

'De moederkoek is er ook al,' zei de baas. 'Die zullen we aan Rachel geven.' En hij richtte zich op om naar het kalfje te kijken.

Noortje kwam een stapje dichterbij. Ze kon haar ogen bijna niet geloven. Was dat werkelijk hetzelfde kalf, dat zojuist uit het lijf van de koe was gekomen en er toen zo vies en dood uitzag? Nu stond het recht overeind op zwaaiende pootjes. Het had een prachtige glanzende vacht met roodbruine en witte vlekken. En het keek met grote zwarte ogen knipperend in het licht. Zijn snuit was heel zacht, wit en roze en fluweelachtig.

Het kalfje zag eruit alsof het een heel vrolijk dier was en alsof het blij was dat het op de wereld was gekomen.

'Een mooi kalf. Een hele flinke,' zei Henk. 'Jammer dat het een stiertje is.'

'Daar hebben wij niets over te zeggen, Henk. Ik ga koffie maken,' zei tante Janna. Ze liep langs Noortje maar ze zei niets.

Noortje bleef kijken hoe Henk het kalfje optilde en het naar de andere kant van de deel droeg. Daar had hij al van tevoren naast de paardestal een hoekje met stro voor hem afgeschut. Evert stak zijn vingers in het bekje van het kalfje. Het begon dadelijk hard te zuigen. Noortje deed het ook; het was een heel gek gevoel.

Ze zaten hete koffie te slurpen in de keuken en over de geboorte van het kalf te praten. Noortje zat bij het raam en zei niets. Ze had een vreemd, opgewonden gevoel. Er was iets belangrijks gebeurd en toch was er alleen maar een kalf geboren.

De koffie was gloeiend heet. Ze deed, net als de mannen, telkens een beetje koffie op het schoteltje en slurpte er lekkere kleine slokjes van.

'Hoe laat is het?' vroeg de baas.

'Haast twee uur.'

'Dan kunnen we nog een paar uurtjes slapen. Evert, vooruit jong.'

'Ja, pappa.'

Evert had niet veel zin om weer naar bed te gaan. Hij was klaar wakker en zou het liefst nog wat in de keuken blijven zitten. Hij zou toch niet meer kunnen slapen, dacht hij. Tante Janna gooide een briket in het fornuis. Zo zou het vuur blijven gloeien tot het tijd was om weer op te staan. Ze zette de zingende waterketel op de plaat naast de vuurpot.

'Kom Evert, ga dan,' zei ze.

En Evert moest wel, want nu stond Henk ook op, tikte aan zijn pet en zei: 'T'rusten dan maar.'

Maar tante Janna en de baas hadden zeker ook niet veel zin om weer naar bed te gaan. Ze bleven nog bij de kachel zitten en spraken nu en dan een paar woorden over het kalf. Tegen

Noortje zeiden ze niets; 't was alsof ze vergeten waren dat zij er ook nog was.

Toen hoorde Noortje een geluid. Er liep iemand buiten voor het huis. Wie kon dat zijn, zo midden in de nacht? Of vergiste zij zich? Ze draaide haar hoofd opzij, zodat haar oor dichter bij het vensterglas was. De luiken aan de buitenkant waren gesloten, dus zien kon ze niets.

De baas en tante Janna zaten zwijgend, met de ogen half-dicht. De grote mensen waren doodmoe en Noor was klaar wakker. Zij alleen hoorde buiten dat geluid. Er stond iemand voor de deur die probeerde heel zachtjes de klink op te lichten. Ze wist wel dat de stevige grendel aan de binnenkant van de deur was dichtgeschoven. Niemand kon naar binnen.

Everingen stond op. ‘Kom, we gaan een beetje slapen,’ zei hij. Noortje liep de keuken uit.

‘Waar ga jij heen?’ vroeg hij.

‘Naar de wc.’

‘Maak dan voort. Kom, vrouw,’ en hij slofte op zijn sokken de paar treden naar de opkamer op.

Op de tast vond Noor de lamp op de deel. Ze wist hoe ze hem moest aansteken. Hij stond achter de koeien in het boogvenstertje dat met zakken verduisterd was. Een doosje lucifers lag ernaast. Het was stil op de deel. Ze hoorde alleen het geluid van de malende kaken van de koeien, die nooit eens rust kenden en steeds maar lagen te herkauwen. Doodmoe werd je ervan, dacht ze, als je zo moest leven. En stilletjes in zichzelf moest ze lachen om haar vreemde gedachten. Stel je voor dat mensen ook herkauwden, dacht ze en ze bewoog haar kin heen en weer. Zou het ook lekker smaken?

Ze stond met de lamp in de gang. Nu moest ze de buitendeur openmaken en de vreemde, die daar was, het licht in de ogen schijnen om hem aan het schrikken te maken. En als het een dief was, of een Duitser, zou ze dadelijk de deur dichtsmijten en schreeuwen. Dan zouden de anderen haar te hulp komen.

Ze luisterde met haar hoofd tegen de deur gedrukt. Ze hoorde niets.

Heel langzaam schoof ze de grendel terug. Het maakte een zacht schuivend geluid. Zou die man daar buiten het horen? En

wat zou hij doen? Nu was het zo ver. Ze tilde de lamp hoog op, zo hoog als ze dacht dat het hoofd van een volwassene moest zijn.

Snel deed ze de deur open. Het licht scheen de donkere nacht in. Ze had zeker de lamp niet goed gesloten toen ze hem aanstak, een klein zuchtje wind blies de vlam uit. Dat maakte niet veel uit, want er stond nog een halve maan aan de hemel en die gaf genoeg licht om alles te zien.

Ze zag de appelbomen en het hekje voor het huis en de witte plekken bevroren sneeuw op het gras. Ze zag ook de donkere rand van de meidoornhaag om de moestuin. En ze zag de hemel die heel donkerblauw was en waarin hier en daar een ster stond te flonkeren. Heel hoog hoorde ze een vliegtuig overvliegen.

En toen zag ze ook de man. Hij stond vlak naast haar tegen de muur gedrukt. Langzaam draaide hij zich naar haar toe en keek haar aan. Zijn gezicht was vreemd wit in het maanlicht. Hij had zwart krullend haar en droeg een donkere jas. En het vreemdste was dat hij zo klein was, niet eens veel groter dan zijzelf. Ze kon niet zien of hij oud was of jong. Er was niets aan hem dat haar angst aanjoeg. Op fluisterende toon vroeg hij: ‘Mevrouw Everingen, is zij nog op?’

‘Ja,’ fluisterde Noortje.

‘En de anderen?’

‘Die zijn weer naar bed. Er is een kalf geboren.’

‘Ga haar zeggen dat het zo ver is. Ik wacht hier.’ En na die woorden leunde de man weer tegen de muur, rustig en geduldig.

Tante Janna was nog niet naar bed, ze had op Noortje zitten wachten.

‘Er is een man buiten. Ik weet niet hoe hij heet, dat heb ik vergeten te vragen. Ik moest tegen u zeggen dat het zo ver is...’ Bij die woorden keek Noortje tante Janna vragend aan.

‘Och hé, dat nu ook nog!’ zei tante Janna, terwijl ze haastig opstond. ‘Nu heb jij hem gezien, kind. Het is meneer Meier.’

Ze ging naar de buitendeur en Noortje bleef dicht bij haar. Een ogenblik stond tante Janna met de vreemde man te fluisteren, Noortje verstond er maar een paar woorden van. ‘Elke

drie minuten,' hoorde ze zeggen, en: 'als alles normaal is...'

Tante Janna duwde haar naar binnen en zei: 'Trek je jas aan, vlug, en neem die lamp mee.'

Ze stopte snel een paar dingen in een tas. Noortje zag handdoeken en een stuk zeep. Het was het stukje zeep uit de soldatenransel, die ze in het bos gevonden hadden. Voorzichtig opende tante Janna de deur naar de slaapkamer en nam haar oude jas van de haak. Noortjes jas hing in de bijkeuken. Ze trok hem aan en rende op haar tenen de gang door om haar klompen te pakken. Die deed ze buiten pas aan.

De kinderen van het Achtste Woud

Zo liepen ze met zijn drieën over de wei naar de Beukenlaan, Noortje achter tante Janna en tante Janna achter de vreemdeling. Hun klompen maakten een zacht schurend geluid, maar de vreemdeling droeg schoenen en bij elke stap die hij deed knerpte de sneeuw. Dat klonk erg hard in de stille nacht. In de Beukenlaan liepen ze weer naast elkaar.

Meneer Meier fluisterde: 'Waarom neemt u het kind mee?'

'Zij kan ons helpen,' fluisterde tante Janna terug. 'Het is een flink meisje.' Daarna spraken ze niet meer.

Onder de bomen kon het licht van de maan niet zo goed doordringen en het was er erg donker. De twee grote mensen liepen met vaste stappen stevig door, geen ogenblik aarzelden zij waar ze hun voeten moesten neerzetten op de hobbelige grond. Na een poos sloegen ze linksaf, een smal bospaadje tussen dicht op elkaar groeiende bomen in.

De takken hingen er laag, het was een verwilderd bos, waar veel dood hout op de grond lag. Noortje bleef vlak achter de brede rug van tante Janna lopen, zo had ze er minder last van dat scherpe takken in haar gezicht zwiepten. Een paar maal moesten ze over een omgevallen stronk klauteren. Het leek wel of de man kon zien in het donker. Telkens als de weg moeilijk begaanbaar was, bleef hij staan om hen te helpen.

Noortje voelde zich heel rustig. Het was zo stil in het bos; boven haar hoofd hoorde ze alleen het geluid van de wind die de takken zachtjes deed kraken en de dorre blaadjes, die nog van de vorige herfst waren overgebleven, liet ritselen.

Ja, ze voelde dat ze rustig was, zelfs al bonsde haar hart veel harder dan anders. Dat zal zo ook wel overgaan, dacht ze, hier is echt niets om bang voor te zijn. Het is zo stil, we zijn zó ver van de mensen.

Weer klonk heel hoog het zachte geronk van een vliegtuig. Dat geluid was er haast elke nacht.

In welk bos waren ze eigenlijk? Als je de hele Beukenlaan uit liep en dan linksaf ging... O! maar dan waren ze nu in dat bos

waarvan Evert had gezegd dat ze er niet mochten komen! Ze waren er een poos geleden toch door gegaan, toen ze zo laat waren, na die luchtaanval bij de bakker. Aan het eind van het pad had Henk toen gestaan...

Dit was het bos dat Noortje het Achtste Woud had genoemd.

Ze had nu geen tijd om zich ergens over te verwonderen of om na te denken. Tante Janna was blijven staan en had Noortjes hand gepakt. Tante Janna's hand was stevig en warm.

'Voorzichtig en bukken,' fluisterde ze. Noortje liet zich voorttrekken. Ze kropen onder een sparreboom door waarvan de takken heel laag op de grond hingen. Meneer Meier bleef staan en hield iets omhoog; tante Janna ging op haar knieën een donker hol binnen en Noortje volgde haar met haar gezicht dicht tegen tante Janna's rug aan. Het was pikdonker daarbinnen. Ze voelde dat ze door een korte gang omlaag ging en daarna in een ruimte kwam.

Er werd een lucifer afgestreken; tante Janna nam de lamp uit Noortjes hand en even later scheen er licht. Toen zag ze dat ze in een kleine kamer was terechtgekomen, die onder de grond was uitgegraven. Boomstammetjes bedekten de muren en een paar dikke stammen droegen het dak. Er hing de geur van aarde en hout. Het was er laag; Noortje kon rechtop staan, maar tante Janna moest zich bukken. Tussen de stammen door zag ze de zwarte bosgrond.

Op de aangestampte grond stonden kisten. Dat waren de meubels van de kamer, want ze deden dienst als kasten en tafels. Op een berg stro op de grond lag een vrouw. Zij richtte zich half op toen zij hen zag binnenkomen; haar hoofd steunde in een paar kussens. Noortje zag dezelfde geruite slopen die ook op Klaphek gebruikt werden.

De vrouw leek nog heel jong, eigenlijk nog maar een meisje. Ze was bleek en haar ogen waren groot en donker. Noortje dacht dat ze nog nooit zo'n mooie vrouw gezien had. Meneer Meier was naast haar neergeknield en streelde haar wang. Hij praatte zachtjes tegen haar op een geruststellende toon. Opeens kneep de vrouw haar ogen dicht, ze ademde snel en onder de dekens bewoog haar buik, die een hoge heuvel leek, op en neer. Meneer Meier streelde met zijn hand over die dikke buik.

Na een poosje deed de vrouw haar ogen weer open. Ze glimlachte en zei: ‘Dat was er weer een.’

‘Ja,’ zei tante Janna, ‘dat was een flinke wee. Zo gaat het goed. Het zal vast niet heel lang meer duren.’

‘Pappa!’ klonk een stemmetje uit een donkere hoek van de kamer. Noortje schrok zo dat ze bijna de lamp liet vallen. Nu zag ze pas dat daar nog een bed van stro was. Twee kleine jongens zaten rechtop, met de knietjes onder de dekens. Ze hadden truien aan en dassen om de hals geknoopt. Met grote ogen keken ze naar hun moeder en naar de mensen om haar heen.

‘Pappa, ik heb 't zo koud.’

Hun vader stond op en met zijn hoofd voorover gebogen liep hij naar hen toe. Hij ging naast de kinderen op zijn hurken zitten.

‘Dat is je eigen schuld, Simon. Je hebt beloofd dat je zou slapen. Kom, wees verstandig, ga onder de dekens liggen.’

‘Ik kan ook niet slapen!’

‘Jij ook al niet, Leon? Probeer het toch maar. Het is nacht.’

‘Komt nu het kleine broertje gauw?’

‘Ja, heel gauw. Als je zoet gaat slapen dan is het er als je wakker wordt.’

De kinderen gingen liggen, maar ze deden hun ogen niet dicht. De vader schoof de dekens op tot aan hun kin.

‘Wat moet ik doen, tante Janna?’ fluisterde Noortje.

‘Zet de lamp op die kist daar, meisje, en help dan hier even mee.’

Tante Janna duwde haar een doek in de hand. Samen tilden ze een grote ijzeren braadpan op, waarin stukjes houtskool lagen te gloeien. Ze zetten de pan zo dicht mogelijk bij het bed van mevrouw Meier. Boven het vuur was een rooster. Daar zette tante Janna een pan met water op.

‘Nu lijkt het me 't beste,’ zei ze nadat ze dat gedaan hadden, ‘als jij bij de jongens blijft. Probeer ze in slaap te krijgen. Misschien heb ik je straks nog nodig om met de lamp bij te lichten.’

Noortje ging naast het bed van de twee jongetjes zitten. Ze waren nog klein, vast niet ouder dan vier of vijf jaar. Door het stilzitten op de vochtige aarde kreeg ze het erg koud en ze zei: ‘Schuif eens wat op, dan kom ik bij jullie liggen. Ik heb het zo koud.’

De jongens maakten dadelijk plaats voor haar.

‘Hoe heet jij?’ vroeg de kleinste, die Simon heette.

‘Ik heet Noortje.’

‘Vertel je ons een verhaaltje?’

‘Goed. Als je belooft dat je heel stil zult zijn.’

Ze lag op haar rug naar de lage zoldering van boomstammen en zand te kijken. Wat moest ze die kinderen nu vertellen? Haar hoofd leek leeg, het was net of ze alle verhalen die ze kende vergeten was.

‘Begin dan,’ zei Simon. En Leon zei: ‘Ja, beginnen! Beloofd is beloofd.’

‘Nu, goed dan. Luister maar,’ zei Noor. Gelukkig was er nog een verhaaltje in haar hoofd achtergebleven. Ze begon fluisterend te vertellen: ‘Er was eens een oude man, die wandelde in het bos. Zijn hondje wandelde met hem mee.’ *

‘Was het in dit bos?’ vroeg Leon. ‘Zou hij ons kunnen vinden?’

‘Nee, het was niet in dit bos. Het is heel lang geleden en in een land hier ver vandaan.

Toen verloor de man een want. Die bleef in de sneeuw op het pad liggen en hij merkte er niets van. Er kwam een muisje langs, die zag de want liggen en dacht: Ha! dat is een mooi huis voor mij! En het muisje ging in de want wonen. Maar toen kwam er al gauw een kikker voorbij en die vroeg: “Wie woont er in deze want?”

Het muisje zei: “Ik ben het muisje Haastje-snel. En wie ben jij?”

“Ik ben de kikker Hippelbeen. Mag ik bij jou in de want wonen?”

“Nou goed, kom maar binnen.”

En toen woonden de muis en de kikker samen in de want.’

‘Hadden ze ook tafels? En ook bedden?’ vroeg Leon.

‘Sst! Stil nou. Niet praten, dat hebben we toch afgesproken? Hoor maar: Al gauw kwam er een haas voorbij en die vroeg:

“Wie woont er in deze want?”

“Hier wonen de muis Haastje-snel en de kikker Hippelbeen.

* *De want in de sneeuw*. Volkssprookje uit de Oekraïne.

En wie ben jij?"

En de haas zei: "Ik ben het haasje Vlugtervoet. Mag ik bij jullie in de want komen wonen?"

"Nu, kom er maar in!"'

'Dat kan niet, hè,' fluisterde Leon, 'met z'n drietjes in één want.'

'Wees toch stil,' zei Noor. 'Ik geloof dat Simon al slaapt.'

'Maar jij moet vertellen. Wat deden ze nog meer met die want?'

'Nou, ze maakten er een raampje in en een kachel met een schoorsteen. Zal ik verder vertellen?'

'Ja, ja.'

'Nu dan. Toen kwam er een vos aan en die zag de mooie want daar liggen en de vos zei: "Wie woont er in deze want?"

"Hier wonen het muisje Haastje-snel, de kikker Hippelbeen en het haasje Vlugtervoet. En wie ben jij?"

"Ik ben het vosje Guldenvel. Laat mij ook binnenkomen."'

Leon giechelde heel zachtjes.

'Ssst!' zei Noortje.

'Ja, maar wat maakten ze toen nog meer, toen de vos er ook bij kwam?'

'Ze maakten nog een raam en ook nog een veranda.'

'Wat is dat, een veranda?'

'Dat is zoiets als een balkon, maar dan beneden, met een trapje naar de tuin. Zal ik verder vertellen? Goed.

Toen woonden ze dus met z'n vieren in de want en het was er heel gezellig en warm. Toen kraakten in het bos de takken. Er kwam een groot dier aan en het was een everzwijn.'

Noortje keek naar de twee jongetjes. Ze hadden allebei hun ogen dicht en haalden rustig adem. Sliepen ze heus? De kleine Leon knipperde met zijn oogjes en Noortje fluisterde: 'Het everzwijn brieste en knorde: "Wie woont er in deze want?"'

Ze hoefde niet meer verder te vertellen. De kinderen sliepen. Eigenlijk speet het haar, want het was toch een mooi verhaal. Ze had best ook nog willen vertellen van de wolf en de grote beer die in de want kwamen wonen. En het leukst vond ze het einde van het verhaal, en daarom vertelde ze dat nu maar aan zichzelf. Haar lippen bewogen, maar ze maakte geen geluid.

‘Opeens merkte de oude man dat hij een want verloren had. Hij keerde om en begon te zoeken. Zijn hondje rende voor hem uit; die zag het eerst de want, die bewoog alsof hij leefde. Het hondje begon luid te blaffen, de dieren sprongen te voorschijn en verdwenen in het bos. Toen kwam de oude man en raapte de want op.’ En nooit, dacht Noortje, heeft die arme man geweten wat er allemaal in die paar minuten gebeurd was.

Had ze geslapen? Misschien wel, ze wist helemaal niet hoeveel tijd er voorbijgegaan was sinds ze het verhaal had verteld. Het konden een paar minuten zijn, of had het langer geduurd? Ze keek naar Leon en Simon. Die lagen heel stil met hun ogen dicht.

Er waren geluiden bij het andere bed, en de stem van tante Janna zei: ‘Rustig maar, rustig maar. Zo gaat het goed.’

Noortje zag donkere schaduwen bewegen, die grillige figuren op de wanden en de zoldering maakten. De dekens van het bed waren weggeslagen, de vrouw had haar knieën opgetrokken. Haar benen waren dun en wit en haar buik was geweldig dik. Tante Janna keek achterom.

‘Noortje,’ fluisterde ze, ‘kom eens hier. Je moet de lamp omhoog houden.’

Heel voorzichtig, zonder de kinderen wakker te maken, liet Noortje zich onder de dekens uit op de grond glijden. Ze ging bij het voeteneind van het bed staan en hield de lamp zo hoog als ze kon. Hij gaf niet erg veel licht en alles leek onwerkelijk. Misschien zat de slaap nog in haar ogen, of droomde ze? Alles leek ook zo vreemd deze nacht.

Mevrouw Meier had haar hoofd opgericht en meneer Meier ondersteunde haar.

‘Toe maar, toe maar, flink zo,’ zei tante Janna, ‘het schiet al op.’

Mevrouw Meier liet zich weer in de kussens zakken. Ze glimlachte en meneer Meier veegde met een handdoek haar gezicht af.

‘Mooi, nu gaan we verder,’ zei tante Janna.

De mevrouw had een voet tegen tante Janna aan gedrukt; weer tilde ze haar hoofd op en ze kneep haar lippen stijf op elkaar.

Noortjes hand, die de lamp vasthield, trilde. Ze moest de lamp niet laten vallen, dat zou verschrikkelijk zijn. En ze pakte hem steviger beet en keek met grote ogen naar wat daar voor haar gebeurde. Tussen de benen van de mevrouw was een donkere ronde plek die groter en groter werd.

'Het hoofdje is er bijna,' zei tante Janna. 'Nog eventjes.'

Nu was Noortje toch echt klaar wakker. Het hoofdje! Wat daar naar buiten kwam was het hoofdje van een kindje! Ze kon de haartjes erop al zien. Nog groter werd het, en toen stak het hoofd als een donkere bal naar buiten.

Mevrouw Meier moest even uitrusten. Daarna ging alles heel snel. Noortje kon wel huilen en lachen tegelijk; nog nooit had ze iets gezien dat zo wonderlijk en toch ook zo grappig was. Want nu kwam er een klein dik schoudertje te voorschijn met een armpje eraan. Het hoofdje draaide een beetje, zodat ze een gezichtje zag met dikke dichtgeknepen oogjes. Even later volgde een mooi ruggetje, twee dikke billetjes, en toen was het hele kindje er. Het lag op de buik van de moeder en de navelstreng, een lange sliert, zat nog aan het buikje vast.

Het mondje begon te trillen, het ging wijd open en het kindje brulde. Nee maar, wat brulde het!

'Het is een meisje!' riep tante Janna. En mevrouw Meier zei: 'O, o, een meisje!'

De vader van het kindje zat er maar naar te kijken en wist niet goed wat hij doen moest. Er liepen tranen langs zijn wangen.

Tante Janna had het opeens heel druk. Eerst bond ze de navelstreng met een draadje af en knipte hem door. Boven het vuur had ze al doeken warm gemaakt en daar wikkelde ze het kindje in, want het mocht niet koud worden. Ze veegde ook het gezichtje schoon.

Mevrouw Meier was heel blij, dat kon je wel zien. 'Kleine Sarah,' zei ze, 'we noemen haar Sarah, net als mijn moeder. Ach god...'

Het baby'tje was nu helemaal in een wollen dekentje verborgen en het huilde al wat minder hard.

'Zet die lamp nu maar neer,' zei tante Janna tegen Noortje. 'En ga op dat kistje bij het vuur zitten. Ik moet mevrouw Meier

verder helpen.' En ze legde de baby in Noortjes armen. 'Hou het goed vast, zo ja,' zei ze.

Daar zat Noortje nu met dat hele kleine kindje op haar schoot. Ze wiegde het pasgeboren mensje zachtjes heen en weer en fluisterde: 'Ben je ook een kindje van het Achtste Woud? Ja hè, Sarah, hoe vind je dat? Dag kindje van het Achtste Woud, dag lieve kleine Sarah.'

Het meisje had de oogjes nog stijf dicht. Ze huilde niet meer. Op het gladde hoofdje waren een paar kleverige zwarte haartjes. Ze maakte al smakkende geluidjes met de lipjes ook. Wat was dat grappig, ze had zeker al honger.

Opeens dacht Noortje aan de twee broertjes in hun bed in de hoek. Sliepen ze nog? Nee, ze waren allebei klaar wakker en zaten rechtop met grote ogen te kijken naar alles wat daar gebeurde.

Meneer Meier nam het kindje van haar over, hij ging ermee naar de jongens en hurkte bij hen neer. 'Kijk maar eens goed,' zei hij, 'hier is jullie nieuwe zusje. Is ze niet lief?'

Er stond een mand voor de baby klaar met lakentjes en dekentjes erin en stenen die op het vuur waren warm gemaakt. 'Kleine Sarah moet nu eerst maar eens flink slapen,' zei de vader van de kinderen, 'ze zal wel moe zijn van haar lange reis naar de wereld.'

En heel voorzichtig legde hij Sarah in het wiegje.

Een uur later liepen Noortje en tante Janna samen door de Beukenlaan naar huis. Meneer Meier was tot daar door het bos met hen meegegaan.

Ze zeiden niets, maar voordat tante Janna het hek naar de wei openmaakte, keek ze Noortje aan. De maan was verdwenen, het was erg donker en toch wist Noortje dat tante Janna haar aankeek.

'Je zult je hele leven wel niet vergeten wat er deze nacht gebeurd is, meisje,' zei ze. 'En dat is ook goed. Maar denk erom dat je er nu met niemand over mag praten.'

'Nee, tante Janna. Weten de baas en Evert ervan?'

'Alleen de baas en Henk en ik kennen de familie Meier. Evert weet wel dat wij elke dag ergens eten heenbrengen, maar

meer weet hij niet. Je begreep zeker al wel dat het joodse mensen zijn. Dan begrijp je ook waarom we dit heel goed geheim moeten houden.'

Noortje kroop dadelijk in bed. Tante Janna bleef in de keuken zitten. De mannen waren al aan het melken. De eerste melk van de koe die deze nacht gekalfd had, zou zo wel worden binnengebracht. Die eerste melk werd biest genoemd, ze was vet en zo dik als meelpap. Tante Janna was van plan van die biest een grote stapel pannekoeken voor het ontbijt te bakken.

De dorsmachine

Op een dag kwam de dorsmachine uit het dorp, want zelfs in dat oorlogsjaar ging het boerenwerk zoveel als mogelijk was gewoon door. Everingen was aangesloten bij een boeren-coöperatie, die een dorsmachine bezat. De machine liep op stoom en dat was maar goed ook, want elektriciteit was er niet meer en op Klaphek was zelfs nog nooit elektriciteit geweest.

Door vier paarden werd het grote gevaarte over de hei getrokken. De machinist en een paar arbeiders liepen ernaast.

Nu kon je weer goed merken dat Noortje een echt stadskind was. Ze wist niets van het dorsen af. Zo maar, midden in de winter, graan dorsen? Dat leek haar toch een beetje mal toe. De zaak was zeker niet meer in orde door de oorlog, want het koren was immers al lang geleden, in de zomer, geoogst? Maar Evert vertelde haar dat het toch heus ieder jaar zo ging. Je moest je beurt afwachten met die dorsmachine, hij reed de wijde omtrek door van boer naar boer. Al die tijd hadden de graankorrels nog in de aren gezeten, in schoven gebonden en opgestapeld op de zolder van de schuur. En ook de strobult naast het huis, met zijn rieten dakje op vier hoge palen, was eigenlijk al die tijd niet echt een strobult geweest. Daar zaten ook nog graankorrels in de aren; het was een korenbult.

Het graan van het vorig jaar was dit jaar niet toereikend geweest. Daarom hadden Everingen en Henk al een paar maal met dorsvlegels graan gedorst op de stenen vloer van de schuur. Gelukkig maar dat ze die ouderwetse vlegels nog bewaard hadden, anders hadden ze al lang geen roggebrood of pap meer kunnen eten en er ook niets van kunnen weggeven. In normale tijden hoorde je dat niet te doen, dan moest je uitkomen met je graan tot de dorsmachine kwam, van het ene jaar tot het andere.

Het werd een drukke week. Zolang het licht was draaide de machine; het stof en het kaf stoof in het rond en iedereen in huis die daartoe in staat was, werkte mee. Ook Noortje hielp. Samen met Evert stond ze voor het luikgat boven in de schuur en

wierp bossen koren naar beneden. Het was zwaar werk en je werd er warm van. Haar handen grepen de bundel beet waarmee het koren was samengebonden. De halmen leken eerst wel in haar vel te snijden, maar na een paar uur voelde ze dat niet meer. Ze voelde nog wel het stof, dat in haar ogen en neus prikte en op haar hoofd kriebelde.

Al die tijd stond daar beneden de machine te trillen en te stampen en maakte zo'n lawaai, dat je niet met een ander hoefde te praten, omdat die je toch niet kon verstaan. Een van de mannen stond er bovenop en ving de bossen op die zij naar beneden gooiden. Hij liet ze verdwijnen in een vierkant gat. Aan de achterkant vloeiden de korrels uit een soort slurf in de zakken die eronder werden gehouden, en het stro viel ernaast. Daar stonden ook weer mensen klaar om er stevige bossen van te maken, die weer opgestapeld moesten worden. Stro was ook kostbaar.

Noortje voelde zich trots op haar vader. Met een gaffel stak hij in de schoven en gaf ze, hoog boven zijn hoofd, door aan Henk. Die zorgde ervoor dat de nieuwe strobult mooi recht werd. Vader was veel sterker dan ze had gedacht. En hij zit bijna altijd op een stoel te lezen, dacht ze. Kijk hem nu eens werken!

's Morgens en 's middags kwamen Alie en Dinie met grote kannen koffie. Er was geen suiker om in de koffie te doen, maar ze kregen er wel veel warme melk in. Noortje en Evert zaten tussen de mannen en slurpten van de hete koffie. Het was vreemd, de koffie smaakte nu veel lekkerder dan anders. Er werd niet veel gesproken; iedereen was moe en had een droge keel van het stof.

Om twaalf uur werd er, zoals altijd, warm gegeten en nu moesten ze dat in twee ploegen doen. Zoveel mensen konden niet tegelijk om de tafel zitten. De dorsers kregen eerst, daarna de vrouwen en de kinderen. Het sprak vanzelf dat Evert en Noortje met de dorsers meeaten. Tante Janna kookte in die dagen twee wasketels vol snert of stamppot, en alles ging schoon op. Wie daarna nog wat te eten kwam vragen, kreeg brood of pap.

Honger maakt mensen geduldig en moedig. Je zou denken

dat er niet veel waren die boerderij Klaphek wisten te vinden. Het lag daar zo verscholen tussen de heuvels; het huis was pas te zien nadat je de Eerste Beukenlaan tot aan de bocht was door gelopen, of als je de Tweede Beukenlaan helemaal uit liep. Alleen zij die graag lange wandelingen maakten, ver van huis, kwamen zo ver. Maar in die winter, toen niemand zin had om voor zijn plezier te gaan wandelen, waren er honderden die de weg naar Klaphek leerden kennen.

Die eerste dag was de dorsmachine aan het eind van de morgen aangekomen en het werk kwam in de loop van de middag op gang. Later wisten ze niet meer of er toen al iemand was geweest, die vroeg of hij wat graan kon krijgen. Maar de volgende morgen stonden er mensen achter de boerderij te wachten toen het nog schemerdonker was. De arbeiders van de dorsmachine waren nog niet eens aangekomen. Die kwamen pas op hun fietsen als het licht genoeg was om aan het werk te gaan.

Everingen zag de mensen geduldig naast de machine staan, elk met een zak of sloop in de hand. Om twaalf uur was het een lange rij geworden, helemaal van achter het huis tot voorbij de varkensstal. Ze stonden in de koude vrieslucht geduldig te wachten en stampten met hun voeten op de grond en bliezen hun adem in hun blauwe handen.

De baas had nu geen tijd meer om mee te werken. Met een litermaat deed hij graan in de zakken, die voor hem werden opgehouden. Ieder kreeg twee maatjes vol. Stilletjes schoven de mensen in de rij op. Wie zijn zak gevuld had haastte zich weg om het kostbare graan veilig naar huis te brengen. Vaak werden mensen die op hongertocht waren, door Duitse soldaten aangehouden en gedwongen om het beetje voedsel dat ze bij zich hadden, af te geven. Dan waren al die vermoeiende angstige uren voor niets geweest en moesten ze de anderen die thuis zaten te wachten, teleurstellen.

Sommigen waren, als ze eindelijk aan de beurt waren en Everingen het graan uit de litermaat liet stromen, zelfs te moe om dankjewel te zeggen. Nu, dat kon hem niets schelen. Hij wist wel dat die mensen ook blij waren met het graan. En tegelijk dacht hij eraan dat je van dat beetje rogge maar een paar keer een pan met pap kon koken, pap van meel en water. En

dan veegde hij met de rug van zijn hand de druppel af, die voortdurend aan zijn rode neus hing, en zei: ‘Geluk ermee en goeie reis!’

Na vier dagen was het dorsen klaar. Laat in de middag werden de paarden voor de machine gespannen. De arbeiders zeiden: ‘Aju!’

‘Het beste!’

Voor het huis stonden Evert en Gerrit en Noortje hen na te kijken. Het zware gevaarte hobbelde de wei af en verdween onder de beukebomen. Ze hoorden de machinist nog tegen de paarden schreeuwen toen ze al in de duisternis waren verdwenen.

Opeens was het stil in de boerderij geworden. Het huis leek leeg. Nu pas zagen ze hoe vuil het overal was. Elke keer als de mannen naar de keuken gekomen waren om te eten, hadden ze hun klompen op de deel uitgeschopt. Maar er bleef stro aan hun sokken hangen, en al die stukjes stro hadden ze in de gang of in de keuken verloren. De vloer was even vuil als die in de koeiestal. Het was al te donker om nog met schoonmaken te beginnen.

De volgende morgen joeg vrouw Wolthuis de kinderen naar buiten. Ze smeet de ene emmer water na de andere door de gang en schrobde net zo lang tot de tegels een heel andere kleur hadden gekregen.

Een poosje later liep Noortje op kousevoeten op haar tenen door de gang. Ze wou er graag een poosje blijven, want ze vond dat het daar nu het mooiste plekje van het hele huis was. Het rook er zo fris en de muren leken veel witter dan eerst. De zon scheen door het raampje boven de deur en zelfs het paard op het schilderij dat boven de deur naar de deel hing, leek mooier geworden, bruiner en glanzender.

Vrouw Wolthuis kwam uit de keuken en ontdekte Noortje daar. ‘Wil je wel eens maken dat je weg komt, lelijk mormel!’ riep ze. ‘Mijn mooie gang bederven met je vuile voeten! Ik zal jou eens even...’

‘Ik heb toch sokken aan...’

‘Ja, wat zou dat? Kijk eens wat een vlekken je hebt gemaakt. Heb ik daarvoor zo hard gewerkt?!’

Noortje was al op de deel. Wat vrouw Wolthuis zei was onzin, dat wist ze heel goed. De tegels waren nog nat en daardoor kon je haar voetstappen erop zien. Als ze waren opgedroogd zou er geen vlekje over zijn. Ze wist ook wel dat vrouw Wolthuis het zo kwaad niet meende. Schoonmaken was nu eenmaal haar lust en haar leven.

De volgende dag zag de gang er weer heel gewoon uit.

Munkie

Het was erg vol in de keuken sinds de familie Wolthuis was gekomen. Daarom maakte meneer Van der Hoek 's middags de kachel in de mooie kamer aan. Hij kon er zelf rustig lezen en 's avonds gingen ze allemaal om de grote tafel zitten. Carbid was schaars geworden en petroleum hadden ze al lang niet meer; ze moesten zich behelpen met een heel klein lichtje. Een draad katoen, die in een glaasje water met wat olie erop dreef, brandde met een klein geel vlammetje, dat flakkerde en heen en weer bewoog op de tocht.

Wolthuis was een echte mopperpot en haast elke dag maakte hij ruzie met zijn dochter Alie. Ook Dinie schold hij wel eens uit. Dinie zei niet veel terug, maar soms begon ze te huilen. Vrouw Wolthuis bemoeide zich daar niet mee.

Op een avond zaten ze weer allemaal in de mooie kamer. Noortje bekeek tante Janna's poëziealbum. Het was een heel mooi, ouderwets album, met een kaft van rood fluweel en een koperen slot. 't Was groter en dikker dan haar eigen poëziealbum thuis.

Plotseling stond Wolthuis op en met een ruk zette hij zijn stoel op zijn plaats bij de tafel neer. Je zou haast denken dat hij de poten wou breken, zo hard dreunde hij ermee tegen de vloer.

‘Ik ga naar bed,’ zei hij. Zijn ogen puilden nog meer uit dan anders en hij keek zo kwaad in het rond, dat Noortje hem niet durfde aan te kijken. ‘Morgen is het vroeg dag. Morgen vertrek ik, ik heb er schoon genoeg van hier. Altijd dat gezeur en gezanik van die meiden! En ik heb familie genoeg, ginds in Groningen. Ik ben nog niet te oud om te lopen, denk dat maar niet!’

Met grote stijve stappen ging Wolthuis de kamer uit. Ze zaten allemaal nog een beetje geschrokken te kijken, toen er op de voordeur werd geklopt. De baas ging kijken. Ze hoorden stemmen, een vreemde mannenstem en de lage, brommende stem van de baas. Hij had het lichtje meegenomen en zwijgend zaten ze in het donker te wachten.

‘'t Lijkt wel of ik Duits hoor praten,’ zei tante Janna. ‘Wie doet er eens een lucifer aan zodat ik de deur kan vinden?’

Meneer Van der Hoek streek een lucifer af; tante Janna was al opgestaan toen de kamerdeur openging en Everingen weer binnenkwam. Achter hem stond een Duitse soldaat.

Het was een zonderlinge Duitser. Nog nooit hadden ze er een gezien die er zo vreemd uitzag. Hij droeg het uniform van de Wehrmacht en op zijn hoofd had hij een vechtpet. Die nam hij beleefd in de hand, hij sloeg zijn hakken tegen elkaar, maakte een soort buiging en zei: ‘Guten Abend.’

Op de rug droeg hij een ransel, over de linkerschouder een geweer, en over de rechter ook nog een. De lopen tikten boven zijn hoofd tegen elkaar. Schuin over de borst had hij drie patroongordels vol kogels hangen en aan zijn riem hingen handgranaten, die eruitzagen als gladde houten stokken.

De mensen en de kinderen om de tafel keken zonder een woord te zeggen naar de wonderlijke Duitser. Een poosje bleef hij stil bij de deur staan en keek ook naar hen. Daarop nam hij de geweren van zijn schouders en zette ze tegen de muur. De patroongordels tilde hij over zijn hoofd en legde ze bij de geweren op de grond. Ten slotte gespte hij ook nog zijn koppel los, met de klepperende handgranaten eraan, en legde hem bij de patronen neer.

Zonder al die wapens leek hij een ander mens, een gewone kleine man in een grijs uniform, met dun blond haar. Zijn wangen waren paarsblauw van kleur.

‘Ik moest hem er wel in laten,’ mompelde Everingen, en hij wees naar de lege stoel, waar daarnet Wolthuis nog had gezeten, en zei: ‘Ga daar maar even zitten.’

De Duitser sloeg weer de hakken tegen elkaar en maakte nog een buiging. ‘Danke schön,’ zei hij.

‘Vrouw, heb je nog koffie? Deze jongen is zowat bevroren en uitgehongerd.’

‘Wat heeft dat allemaal te betekenen?’ riep vrouw Wolthuis.

Tante Janna was al opgestaan om de koffie te halen, maar nu aarzelde zij en keek vrouw Wolthuis aan.

Everingen was een man die nooit meer zei dan beslist nodig was. Niemand had hem ooit een verhaal horen vertellen, en

van grappen hield hij niet. Hij praatte meestal binnensmonds, zoals hij tegen zijn paarden deed als hij met de platte kar reed, of tegen de koeien als hij ze melkte. Maar nu deed hij zijn mond wijder open dan anders en zei duidelijk en beslist: ‘Vrouw Wolthuis, ik vind je een heel best mens en je hebt het niet gemakkelijk. Maar je bent in mijn huis en mijn gasten zijn mijn gasten. Deze man zal jullie zo dadelijk zijn verhaal wel vertellen, maar eerst moet hij wat eten en wat drinken. En het kan me niet schelen of je hem gelooft of niet, maar ik kan wel zien wanneer een mens verhongerd is. En hij hier heeft al in vijf dagen niet meer gegeten of gedronken dan wat hij in het bos kon vinden.’

Tante Janna haastte zich naar de keuken. Ze zaten allemaal naar de vreemde te kijken, die verlegen glimlachte. Dat lukte hem niet erg goed, de spieren van zijn gezicht waren verstijfd.

Even later had hij een bord met boterhammen voor zich staan en een grote kom gloeiend hete koffie. Bruin brood en roggebrood met spek en kaas. Het was doodstil in de kamer terwijl de Duitser zat te eten. Je kon wel zien dat hij een verschrikkelijke honger had, en dat hij toch niet onbeleefd wilde zijn en al te haastig het eten naar binnen proppen. De koffie was heet, hij brandde er zijn mond aan.

Het was een wonderlijk gezicht die uitgehongerde man te zien eten. Tussen de happen brood door nam hij kleine slokjes koffie en onderwijl keek hij met zijn lichtblauwe ogen in het rond. Al heel gauw waren het bordje en de kom leeg. Zijn gezicht was van paars langzaam aan vuurrood geworden.

‘Fragen Sie doch,’ zei hij.

Ze wilden wel allemaal tegelijk iets aan de Duitser vragen, maar hij begreep hen niet. Meneer Van der Hoek moest tolk zijn, hij verstond goed Duits en spreken kon hij het ook. Wanneer de soldaat iets vertelde, begrepen ze het meeste van wat hij zei wel, en dan hoefde meneer Van der Hoek maar weinig uit te leggen. Maar hun eigen vragen aan de Duitser moest hij wel steeds helemaal vertalen.

Zo hoorden ze hoe hij een dag of tien geleden bij zijn onderdeel was weggelopen omdat hij genoeg van de oorlog had. ‘Het is niet goed wat wij doen,’ zei hij, ‘dat stelen en plunderen en

moorden zonder dat het nodig is.'

'Hij is een deserteur. Als ze hem pakken krijgt hij de kogel!' zei Henk. En vrouw Wolthuis riep hard: 'Daar kom je wel wat laat achter, makker!'

'Wat zegt zij?' vroeg de Duitser aan meneer Van der Hoek, en toen hij het begreep zei hij: 'Ja, dat is zo. Ik heb gedacht dat Hitler gelijk had. Wij zijn zo opgevoed. Mijn vader, mijn broer, mijn oom, de broer van mijn moeder... ze zijn allemaal dood. Gesneuveld. Voor het vaderland, ja, ja... Maar ik doe niet meer mee.'

Dat klonk allemaal heel mooi, maar toch was er niemand in de kamer die niet een gevoel van afkeer had van het grijze uniform, dat ze zo goed kenden.

'Waar komt-ie vandaan?' wilde Alie weten.

'Uit Stettin,' vertelde de Duitser. 'Dat is een havenstad aan de Oostzee. Vroeger waren wij Polen.'

Dinie had nog niets gezegd. Nu vroeg ze: 'Meneer Van der Hoek, vraagt u hem eens hoe hij heet?'

Maar dat wilde de Duitser niet zeggen. 'Het is beter dat ik geen naam heb. Een naam is nergens goed voor,' zei hij.

'Dan heet hij Munkie,' zei Evert.

'Hoe kom je daar nu bij?' riepen de anderen.

'Munkie, dat is een goeie naam voor hem.'

De Duitser zat aldoor te glimlachen. Hij scheen het wel grappig te vinden dat ze zo maar een naam voor hem bedachten. Langer dan een uur zaten ze te praten.

Hij vertelde over de gevechten die hij had meegemaakt. Hij had in België, in de Ardennen gevochten. Zijn troep was naar het noorden getrokken, eerst door de Achterhoek en later waren ze de IJssel overgestoken en naar de Veluwe gekomen. Hij had ook in Arnhem gelegen en daar gezien hoe de huizen werden leeggeroofd. Hij vertelde dat er treinen vol huisraad en kleding naar Duitsland reden. Hij zei dat hij dit alles afkeurde, en dat het Duitse volk de verkeerde weg ingeslagen was.

Daarom was hij, kort voor zijn onderdeel weer zou verdertrekken, weggelopen en had hij zich in de bossen schuilgehouden. Hij wist niet meer hoeveel kilometers hij wel gelopen had. Overdag hield hij zich verborgen. Als hij ontdekt werd, zou hij

worden doodgeschoten, dat was een ding waar hij zeker van kon zijn. De eerste twee dagen was de honger niet erg geweest, vertelde hij. Maar hij had het zo koud gehad. De nachten waren koud, want dan vroor het. Maar in het donker had hij veel gelopen. Nee, dan waren de dagen nog erger, omdat hij zich dan stil moest houden. Een paar maal waren ze vlak langs hem gelopen, zijn landgenoten. Dan moest hij zich stijf tegen de grond aan drukken, weggekropen onder laaghangende takken. En door dat stilliggen was hij bijna bevroren.

De laatste vijf dagen had hij geen brood meer in zijn zakken. Hij had van het vet gegeten waarmee hij zijn laarzen insmeerde. En boomschors en mos had hij geprobeerd te eten, maar hij had er krampen van gekregen. Hij had sneeuw gegeten om zijn dorst te lessen en werd er koud van tot in zijn gebeente.

De vorige nacht en die dag was hij steeds dicht bij Klaphek geweest. Hij had het huis en de mensen bespied. Want hij had begrepen dat hij zeker dood zou gaan als hij geen hulp kreeg. Pas die avond voelde hij zich moedig genoeg om aan te kloppen.

Everingen keek zijn vrouw aan. Hun gezichten stonden ernstig. Bijna onmerkbaar schudde tante Janna ‘nee’ met haar hoofd.

‘Tja, tja, tja,’ zei Everingen. Hij bekeek de Duitser nog eens van opzij en keek weer naar zijn vrouw. En weer schudde tante Janna ‘nee’.

‘Wij zijn christenen, vrouw,’ mompelde de baas.

‘Zeker, dat zijn we ook. Het is onze plicht aan anderen te denken. Eén nacht, meer niet. En hij kan komen eten wanneer hij wil.’

De Duitser had die woorden goed begrepen. Terwijl hij zat te vertellen had zijn gezicht een slaperige, tevreden uitdrukking gekregen. Nu zat hij weer rechtop en keek gespannen in het rond alsof er gevaar dreigde.

Everingen was opgestaan. Hij pakte het lichtje van de tafel. ‘Ik zal je een plek wijzen waar je slapen kunt. Maar morgen moet je weg. Dat is veiliger voor ons en voor jou,’ sprak hij.

Die nacht sliep de deserteur in het hooi. De volgende morgen had hij een oude broek en een jasje van Henk aan en ook

een pet op. Je kon niet meer zien dat hij een Duitser was. Nog steeds was hij een beetje blauw in zijn gezicht. Hij vertrok zonder zijn wapens mee te nemen. Evert zoch overal, maar ze waren nergens te vinden. Diezelfde ochtend was Wolthuis verdwenen. Al om vier uur in de morgen stond hij op en zonder dat een van zijn familieleden het hoorde, vertrok hij van Klaphek. Zo leek het tenminste. Zijn vrouw had hem heel goed gehoord, maar zij had zich slapend gehouden. Ze was in de loop der jaren verstandig geworden en wist dat er met haar man niet te praten viel.

Er werd met geen woord over Wolthuis gesproken. En vier dagen later was hij terug. De wandeling naar Groningen was hem tegengevallen. Niemand vroeg hem wat toen hij weer binnenstapte. Daarna waren er niet zo vaak ruzies meer.

Wolthuis heeft nooit geweten wie die vreemde Duitser in burgerkleren was, die nu en dan binnenkwam en een bord eten kreeg. Munkie kwam nooit als het al donker was. Na een poosje had hij ook een fiets, en toen fietste hij van de ene boerderij naar de andere en bedelde om voedsel. Niemand wist waar hij sliep.

Niet meer dan een of twee keer in de week kwam hij naar Klaphek. Dan stond hij onverwachts in de keuken met zijn glimlachende gezicht. Hij vroeg niets, en altijd als hij binnenkwam, klapte hij de hakken tegen elkaar en maakte een beleefde buiging. Als hij een bord eten kreeg zei hij in het Hollands: ‘Dank u wel.’

Sarah

Het leek wel eens of in die oorlogswinter alles in de nacht gebeurde. Maar dat was toch niet zo.

's Ochtends werd de hemel in het oosten heel licht grijs, dan kwam de zon op en al gauw zag de wereld er weer een beetje vrolijk uit. In die koude maanden hadden de mossige stammen van de oude bomen een prachtige groene kleur, de snavels van de ganzen waren helder oranje, de lucht was tintelend fris. Eindeloos hoog en heel licht blauw leek de hemel, wanneer er geen wolkje te bekennen viel. En hoog waren ook de vliegtuigen, die als kleine zilveren vogeltjes overvlogen en een lang spoor van witte rook door de blauwe lucht trokken. Soms waren ze zo hoog dat je hun motoren niet kon horen en alleen dat witte spoor zag.

Op Klaphek leek elke dag op de vorige. Soms zaten Everingen en Henk samen met meneer Van der Hoek op de deel. Dan praatten ze over de oorlog en over de politiek. Everingen vertelde hoe moeilijk het geweest was in de jaren voor de oorlog, toen er voor de boeren geen stuiver te verdienen was. En meneer Van der Hoek beschreef hun het leven in de stad. Hij was toen zelf lange tijd zonder werk geweest, en hij vertelde met afschuw hoe hij toen elke dag in een rij moest staan voor het stempellokaal, waar hij en al die andere werklozen een paar guldens steun konden halen.

Na de oorlog zou alles beter worden, zeiden zij tegen elkaar. Dan zou geen mens meer gebrek lijden. Ze hadden toch zeker geleerd van deze jaren; eerst moest het land worden opgebouwd en alles zou eerlijk verdeeld worden. Ze werden het er nooit over eens hoe dat moest worden geregeld.

Evert en Noortje zaten er wel eens bij en luisterden naar hun gepraat. Zij konden zich de jaren voor de oorlog niet goed meer herinneren. Ze wisten dat ze toen wel eens chocola hadden gegeten, maar de smaak van chocola waren ze vergeten. En hoe een banaan eruit zag, wisten ze ook niet meer. Ze konden zich niet voorstellen hoe het zou zijn later, als de oorlog

voorbij was. Toch was het misschien al heel gauw zo ver.

De vrouwen in de keuken praatten niet vaak over de oorlog. Ze waren altijd bezig, met aardappelen schillen, vegen, wassen Er was veel wasgoed van al die mensen bij elkaar. De fornuispot brandde elke week om het goed uit te koken. Alie en Dinie liepen van de put naar het plaatsje voor de bijkeuken met emmers vol helder, ijskoud water voor het spoelen. Op die dagen moesten Evert of Noortje een kwartier langer achter het paard in het rond lopen om het water omhoog te pompen.

Als de was klaar was en de witte onderbroeken, de handdoeken en de slopen in de zon te drogen lagen op de meidoornhaag, waar ze niet weg konden waaien doordat de kleine doorntjes de kleren vasthielden, dan blonken en glommen de rode stenen van het plaatsje. Ze werden eerst met het vuile sop en daarna nog eens met het schone spoelwater schoongeschrobd. Er liep een gootje van de plaats af het weiland in en daar was alle sneeuw al lang gesmolten.

Het was wel een ergernis voor de vrouwen dat iedere keer de plaats maar een paar minuten schoon bleef. Want zodra zij in de keuken verdwenen en hun rode handen, die tintelden dat het pijn deed, bij het fornuis warmden, kwamen de ganzen. En ganzen schijten veel, heel veel; waar ze ook lopen laten ze dunne, slijmerige, groene klodders vallen. Dat hinderde niet zolang ze in het weiland bleven. Maar zodra de vrouwen met het wassen klaar waren, kwamen de ganzen en gingen voor de deur van de bijkeuken staan schreeuwen. De twee meisjes en vrouw Wolthuis hadden eerst niets in de gaten. Ze waren moe van het harde werken in de buitenlucht en blij dat ze konden zitten. Maar tante Janna hoorde de ganzen en zij joeg ze dadelijk weg. Meestal was het dan al te laat; de mooie rode steentjes lagen vol met stront, zodat je er met je klompen over uitglibberde.

Op een middag beklommen Evert en Noortje samen met Theo de Dassenberg. Het was die dag guur en winderig weer en de lucht was met grijze wolken bedekt.

Je kon de Dassenberg eigenlijk niet een berg noemen, ook al stak hij een eind boven de omringende heuvels uit. In de zomer leek hij wel wat op een griesmeelpudding met bessesap, hij was begroeid met heide, en smalle witte paadjes liepen naar de top.

De paadjes waren de witte pudding die je door de bessesap heen zag. Nu, in de winter, was er niet veel bessesap te zien; overal op de heidestruikjes lagen nog plekken sneeuw. Boven op de Dassenberg stond een groepje berkebomen met hoge kruinen, blootgesteld aan de wind. Ze waren taai en buigzaam geworden.

Een bijenliefhebber uit Zemst had daar zijn bijenkorven neergezet om er de lekkere heidehoning van te krijgen. Die winter had de imker geen suiker voor zijn bijen gehad, en daarom had hij de honing in de korven gelaten, zodat de bijen ervan in leven konden blijven. Maar iemand had alle honing weggenomen en nu waren de korven vol dode bijen. Ook buiten bij het vlieggat zaten ze op elkaar geklonterd. Het was een treurig gezicht. Evert beweerde dat het Duitse soldaten waren geweest die de honing gestolen hadden.

Vanaf de Dassenberg kon je in de verte de uiterwaarden, waar de bochtige IJssel zich doorheen kronkelde, zien. Maar draaide je je om dan keek je uit over het Achtste Woud.

Noortje stond met wapperende haren onder de berkebomen en keek naar de boomkruinen daar beneden, die heen en weer bewogen in de wind. Het viel niet mee om nu aan de anderen niets te vertellen over wat ze die nacht, nog maar twee weken geleden, beleefd had. Toch had ze al die tijd haar mond gehouden en zelfs tegen Evert had ze er met geen woord over gesproken.

‘Waar sta jij zo naar te kijken?’ vroeg Theo.

‘Nergens naar. Hoezo?’

‘Je trekt net een gezicht of je spoken ziet.’

‘Als ik een spook wil zien hoef ik niet zo ver weg te kijken. Je bent zelf net een spook.’

Theo draaide zich met een verdrietig gezicht om. Hij wist wel dat hij er zo slecht uitzag dat het naar was om te zien. Zijn gezicht was heel bleek, zijn sluike, blonde haar was lang niet geknipt en hing tot over zijn oren, en zijn lippen waren haast nog witter dan de handdoek die hij om zijn hals droeg.

Noortje had er dadelijk spijt van dat ze zo kattig was. Maar stel je eens voor dat haar gezicht had verraden waar ze aan dacht, terwijl ze naar het Achtste Woud stond te kijken. Hoe

moest ze Theo nu laten merken dat ze het zo kwaad niet bedoelde? Achter elkaar aan liepen ze een van de smalle paadjes af en onder aan de heuvel ging Noortje naast Theo lopen.

'Zeg Theo, wil je mij leren schaken?' vroeg ze.

'Meisjes kunnen niet schaken,' zei Theo.

'Hoe kom je daarbij? Ik kan heel goed schaken, ik heb zelfs wel eens van mijn vader gewonnen!'

'O, dus jij kunt al schaken! Waarom vraag je dan of ik het je wil leren?'

Nu voelde Theo zich nog veel meer gekwetst. Hij begreep dat zij alleen maar uit vriendelijkheid vroeg of hij haar wilde leren schaken. Noortje wist niet meer wat ze zeggen moest. Soms zei ze iets waardoor alles akelig werd. En als ze het dan weer goed wou maken, zei ze iets dat helemaal verkeerd was, en dan werd alles nog erger. Ze wou Theo zeggen dat ze hem aardig vond, maar hoe?

Een poosje liepen ze stil naast elkaar voort. Toen voelde Noortje dat Theo zijn hand op haar schouder legde. Hij zei: 'Kleine meisjes die al kunnen schaken zijn vaak verstandiger dan grote mensen. Ik wil graag een keer tegen jou spelen.'

Noortje lachte weer. 'Theo,' vroeg ze, 'ben je eigenlijk erg ziek? Het is niet zo heel erg, hè?'

Theo maakte een gekke sprong in de lucht en schopte met zijn voet een kei weg.

'Au, verdomme, die rotkei!' riep hij. 'En pas op als je nog eens over ziekzijn praat. Je weet toch wel dat in dit bos de bosheks woont, en als die hoort dat ik ziek ben, dan komt ze me halen!' En hij liep met zijn lange dunne benen een paar grote stappen voor haar uit. Noortje keek geschrokken om zich heen. Want ze waren in de Eerste Beukenlaan gekomen en rechts van hen was het Achtste Woud.

Voorbij de bocht van de laan zei Evert: 'Kijk, daar loopt mijn moeder. Wat loopt ze raar.' En Noortje dacht: alleen ik weet waar tante Janna naar toe is geweest.

De kinderen begonnen te hollen. Ze lieten Theo al gauw achter zich, maar ze haalden tante Janna pas in toen ze al bij het hek van de wei was.

Tante Janna droeg iets. Een klein pakje was het, een ding dat

in een dekentje gerold was en dat ze voorzichtig in haar arm hield. Met de andere hand droeg ze een zware tas. Ze liep met haastige stappen naar het huis, zonder iets te zeggen. Evert deed het hek weer dicht.

In de keuken legde tante Janna het pakje op de tafel. Eerst deed ze haar hoofddoek af, toen zuchtte ze een paar maal heel diep. En nog altijd zei ze geen woord. Buurvrouw, Dinie en Alie zaten om de tafel, en Gerrit zat op Alie's schoot. Ze keken verwonderd naar tante Janna, die langzaam haar jas uittrok. Noortje kon haar ogen niet van die opgerolde deken afhouden. Ze dacht dat ze wel wist wat daarin zat.

Pas nadat tante Janna haar jas had weggehangen, nam ze het pakje weer op en begon er het dekentje af te rollen. Heel voorzichtig en met een glimlach om de lippen haalde ze er een heel klein kindje uit te voorschijn. Het kindje was zo stevig in doeken en lappen vastgespeld dat alleen een klein rood neusje en een paar dichtgeknepen oogjes te zien waren. De mouwen van een truitje waren ver over de samengebalde vuistjes heen getrokken en een mutsje, dat van allerlei restjes wol was gemaakt, bedekte het hoofdje haast helemaal.

‘Zie zo,’ zei tante Janna, ‘daar ben je dan.’

‘Ach, guttegut! wat breng je me daar nou mee!’ riep Buurvrouw uit. En Alie en Dinie zeiden tegelijk: ‘Och hé, een kind!’

‘Een baby'tje!’

Tante Janna keek Noortje even aan en ze zag dat tante Janna's ogen lachten. Noortje knikte en zei: ‘Kleine Sarah.’

Het keukentje was opeens vol mensen. De baas en Henk hadden zeker gevoeld dat er iets bijzonders aan de hand was, ze kwamen allebei kijken. Meneer Van der Hoek kwam ook binnen, hij had zijn boek nog in zijn hand. Buiten stond Theo en tuurde door het raam. Gerrit hing over de tafel heen met zijn gezicht dicht bij het kindje.

‘Een klein baby'tje! Een klein zusje! Is het ons baby'tje?’ riep Gerrit met zijn harde stem.

Hij hield zijn mond dicht bij Sarah, zijn mond raakte de muts haast aan. Sarah's lipjes begonnen te trillen, het mondje ging wijd open, een rood tongetje was te zien en ook de kaakjes waar nog geen tandjes in zaten. Het hoofdje werd gerimpeld en

in de doeken begonnen een paar beentjes te trappelen. Toen klonk er een gekrijs uit dat kleine keeltje, een gekrijs! Nee maar, wat kon dat kind schreeuwen. Waar haalde het zoveel geluid vandaan? Noortje knikte een paar maal ernstig met haar hoofd, want zij wist al wel hoe hard die baby huilen kon.

Gerrit was geschrokken. Hij liet zich van Alie's schoot glijden en kroop weg onder de tafel. Daar zette hij toen ook maar een keel op en probeerde nog harder te gillen dan het baby'tje. Zusje was in haar bedje omhoog geklauterd, en omdat al dat lawaai haar helemaal niet aanstond begon zij ook te huilen.

‘Hoe, hoe, hoe!’ brulde Zusje.

‘Daar heb je een mooi kerkkoor in huis gehaald, vrouw,’ zei Everingen.

Vrouw Wolthuis stak nu ook haar hoofd om de deur. Ze was op de zolder geweest om bonen af te halen en had niets van alle drukte gemerkt. ‘Lieve hemel, wat krijgen we nou?’ riep ze. ‘Is de wereld aan 't vergaan?’

Tante Janna had de baby opgepakt en hield haar met het gezichtje tegen haar hals gedrukt; ze deed kleine stapjes heen en weer. Daar werd Sarah al gauw stil van.

‘Gerrit, hou nu op met huilen, kind,’ zei tante Janna. ‘Er is helemaal niets gebeurd. 't Is jouw schuld niet hoor, dat de baby huilt. Dat doen kleine kindjes nu eenmaal graag.’

Gerrit was stil en durfde even later ook weer zijn hoofd boven de tafel te steken. Alleen Zusje huilde nog, en daar waren ze zo aan gewend dat ze het eigenlijk niet meer hoorden. Tante Janna ging, met Sarah op schoot, op de stoel voor het fornuis zitten. Ze deed haar het wollen mutsje af.

‘Evert,’ zei ze, ‘ga jij eens voor mamma naar de zolder en kijk in de grijze kist. Daar moet nog een zuigfles zijn. Haal me die eens gauw op, m'n jong.’

Ze werden allemaal aan het werk gezet, want Sarah moest een wiegje hebben, en kruikjes, en nog veel meer. De fles moest worden uitgekookt voordat ze eruit mocht drinken. Een baby van nog maar een paar weken in huis! Er was veel te doen.

Nog meer over Sarah

Tante Janna vertelde de mensen op Klaphek niet waar kleine Sarah vandaan kwam. Ze vertelde niet dat Sarah zo hard huilde, dat het in het bos te horen was. En dat de baby zoveel huilde omdat ze honger had. Mevrouw Meier was niet sterk en ze had niet genoeg te drinken voor haar kindje. Meneer Meier had met een van angst vertrokken gezicht verteld hoe hij de vorige nacht naar het pad door het bos was gegaan. Het geluid van Sarah's gehuil kon hij daar helemaal horen. Die kleine Sarah zou hen nog verraden, de Duitsers zouden hen vinden en... Er verder over praten was onnodig. Tante Janna en meneer Meier begrepen elkaar heel goed.

‘De moeder is een kennis van mij en ze heeft geen melk genoeg,’ zei tante Janna in de keuken van Klaphek, alsof dat best een goede reden was om het kindje mee naar huis te nemen.

‘Poeh!’ zei vrouw Wolthuis, ‘ik vind het maar raar! Een klein kind hoort bij de moeder, die moet het verzorgen.’

‘De moeder is ziek,’ zei tante Janna. ‘En als hier ooit Duitsers mochten komen, die vragen waar dat kind vandaan komt...’ Ze keek aarzelend rond, want ze wist niet goed hoe ze dit zou aanpakken zonder iedereen op de hoogte te brengen. Hoe minder mensen van het hol in het bos afwisten, hoe beter.

‘Nu dan,’ zei ze, ‘dan zeggen we dat het kind van meneer Van der Hoek is. Zijn vrouw ligt in het ziekenhuis. Ja, zo is het 't beste.’ De grote meisjes, Dinie en Alie, begonnen te giechelen. Zelfs Buurvrouw moest een beetje lachen en vrouw Wolthuis schaterde.

‘Die meneer Van der Hoek!’ riep ze. ‘Wie had dat nou achter die kerel gezocht! Die heeft een baby gekregen. Mens, laat me niet zo lachen!’ En ze veegde de tranen uit haar ogen.

Maar tante Janna hield voet bij stuk. ‘Misschien zal het nooit nodig zijn,’ zei ze, ‘maar als ernaar gevraagd wordt, moeten we dit zeggen. Wij allemaal. Voor de veiligheid van het kind. Want het is niet goed als ze gaan uitzoeken waar het werkelijk vandaan komt. Meer kan ik er niet over vertellen.’

‘Dan is Sarah mijn kleine zusje,’ zei Noortje.

‘Ja, ze is jouw zusje. En daarom moet jij voor haar zorgen. Je kunt haar de fles geven en schone luiers aandoen. Ik leer het je wel, je bent handig genoeg. Ikzelf heb 't al zo druk met Zusje.’

Noortje kreeg een kleur als vuur. Zij zou voor kleine Sarah zorgen! Dat was nu precies wat ze wilde, ze had het alleen maar nooit geweten. Een klein kindje om voor te zorgen! En ze kon het ook, dat wist ze zeker.

Maar Alie en Dinie staken verontwaardigd hun neuzen in de lucht. ‘Noortje, dat kleine kind!’ riepen ze. ‘Belachelijk. Dat kan ze toch niet! Nee, laat u dat kleintje maar gerust aan ons over. Wij weten al wel hoe je voor een baby moet zorgen.’

Wat waren ze kwaad, die twee. Ze vonden Noortje maar een heel klein meisje dat nergens voor deugde, terwijl zijzelf eigenlijk al volwassen waren. En trots staken ze hun borsten vooruit. Maar tante Janna besliste: ‘Eén moet ervoor zorgen, het kindje moet aan één gewend zijn. En Noortje kan het best; ze heeft er ook het meest de tijd voor.’

Zo was Noortjes vader nu ook een beetje de vader van het kindje geworden. Daarom had hij er recht op te weten wie haar echte ouders waren. Laat diezelfde avond vertelde tante Janna hem over de familie Meier in het bos. Meneer Van der Hoek werd er haast verlegen van toen hij hoorde, dat zijn eigen kleine dochter Noortje mee daarheen was geweest, midden in de nacht nog wel, om te helpen bij Sarah's geboorte.

‘Mag ik het alstublieft ook aan Evert vertellen?’ vroeg Noortje de volgende morgen. ‘Het is niet eerlijk dat wij alles weten en Evert niet. Hij is nog wel een jaar ouder dan ik.’

‘Daar heeft ze wel een beetje gelijk in,’ vond de baas. ‘En die Evert van ons kan zwijgen als het graf. Vooruit, vertel jij 't hem dan maar. En laat hem beloven, Noortje, dat hij aan niemand iets laat merken. De familie Wolthuis hoeft niet alles te weten. Begrepen?’

‘En Theo?’

‘Hoe minder mensen ervan weten hoe beter. Dus waarom zou je het aan die jongen vertellen? Nee, Theo ook niet.’

Noortje nam Evert mee naar de hooizolder. Ze lieten zich langs het dak naar beneden glijden tot ze de boomstammen

onder hun voeten voelden. Daar was hun eigen geheime plekje. De voorraad hooi was veel kleiner geworden nu het al bijna voorjaar werd. Bijna al het hooi was door de koeien opgegeten. Maar er was nog genoeg om je erin te verstoppen.

Fluisterend vertelde Noortje het grote geheim aan Evert. Ze keken door de glazen dakpan uit over de wei en de bossen. Achter de hoge bomen van de Beukenlaan zagen ze de boom-toppen van het stuk bos, waarin de familie Meier verborgen was. Ze zagen ook de akker tegen de heuvel op en de bosrand waar ze een tijd geleden, samen met Theo, de jas en de ransel en de bajonet hadden gevonden. Heel lang geleden leek dat nu.

'Daar?' vroeg Evert, 'daar, in dat stuk bos?'

'Ja, midden in het Achtste Woud.'

'Ach kind, zo heet het helemaal niet. Dat bos heeft niet eens een naam. Ik wist wel dat ze elke dag eten wegbrengen, hoor. Ik heb heus wel ogen in mijn hoofd.'

'Weet je dat versje nog, over de kinderen van het Achtste Woud? Dat is toch maar mooi uitgekomen. Daarom noem ik het toch het Achtste Woud. Dus heeft het bos nu wel een naam.'

Evert kon zich nog wel herinneren dat Noortje eens een versje had opgezegd over kinderen in een vreemd bos. Hoe de woorden geweest waren wist hij niet meer. Noortje zei wel eens vaker versjes op en daar luisterde hij maar half naar. Versjes deden hem aan school denken, en daar wilde hij zo weinig mogelijk aan herinnerd worden. Maar hij vroeg toch: 'Hoe was dat ook weer?'

'De kinderen van het Achtste Woud,' zei Noortje, en een beetje plechtig ging ze verder:

> 'eten aardappels zonder zout,
> ze eten pap zonder havermout
> en slapen onder de blote hemel
> en toch zijn ze niet koud.'

'Je bent gek,' zei Evert. 'Ze slapen juist niet onder de blote hemel. Dat kan toch niet in de winter. En zulke kleine jongetjes nog wel. Hoe zagen ze eruit?'

En opnieuw moest Noortje vertellen van Leon en Simon en van het hol van aangestampte aarde, de bedden van stro op de grond en de pan met gloeiende houtskool als verwarming.

‘Mijn moeder geeft ze geen aardappels zonder zout,’ zei Evert. ‘Jij met je gekke versjes.’

Ach, Noortje kon het wel begrijpen dat Evert zo praatte. Hij kon het niet goed hebben dat hij had liggen slapen, terwijl zij die nacht door het bos liep met zijn moeder en meneer Meier.

‘Misschien mogen wij wel een keer eten naar ze toe brengen,’ zei ze. ‘Ik weet nu de weg.’

Maar dat gebeurde niet. Henk en tante Janna gingen rustig door met hun tochten door de donkere avond om voedsel naar de mensen in het Achtste Woud te brengen. Als ze dan weer de volle warme keuken binnenstapten, verried niets op hun gezicht waar ze vandaan kwamen. Alleen Noortje zag dat Henk, als hij binnenkwam, even tante Janna aankeek en met zijn ogen knipte. Dat was het teken dat alles in orde was.

Ze hadden het allemaal druk met kleine Sarah. Van een grote mand werd een wiegje gemaakt. Lakentjes en sloopjes waren er wel genoeg, maar luiers niet. Daarom werden een paar oude beddelakens in stukken geknipt en omgezoomd. Het wiegje werd in de mooie kamer op twee stoelen gezet. Het was daar rustig en de kachel brandde er nu de hele dag, zodat het er best gezellig was.

Er waren nu twee luierkinderen in huis; elke dag moest er gewassen worden. Altijd hingen er een paar van die witte lappen boven het fornuis te drogen.

Noortje had veel te doen. Tante Janna leerde haar hoe ze het baby'tje moest vasthouden om het de fles te geven. Ze mocht dan in de stoel van de baas zitten, de krakende rieten stoel met het gebreide kussentje erin. En een schone luier omspelden kon ze ook al gauw. Heel voorzichtig deed ze dat, want ze was bang dat ze de baby met de grote speld in haar buikje zou prikken.

De vrouwen gingen aan het naaien en breien. Dat arme kind had haast geen kleertjes. Het was een wonder wat je allemaal kon doen met een paar versleten mannenhemden. Dinie en Alie maakten er prachtige hemdjes en truitjes en slabbetjes

van. Een oude trui van de baas werd uitgehaald. De wol was wel donkergrijs, maar wie lette daar nu op? Als het kind maar warm was. Ook Buurvrouw kromde haar vingers, die stijf en knobbelig van de reumatiek waren, om de breinaalden heen. En het ging, al was het ook langzaam. Ze breide een paar sokjes en wollen hemdjes. En vrouw Wolthuis, die kon vlug breien! In een paar dagen had ze al een broek en een jasje klaar. Toen werd Sarah mooi aangekleed met die witte en grijze kleertjes. Ze waren allemaal een beetje trots op haar.

'Wat ziet ze er nu schattig uit, hè,' zei Dinie. En Buurvrouw kietelde de baby onder haar kinnetje en zei: 'Dag kleintje, dag kleintje! Nu lijk je op een echt kindje hoor!'

Die eerste dagen huilde Sarah heel veel. Arme meneer Van der Hoek! Hij wilde zo graag rustig zitten lezen in de mooie kamer, nadat hij voor die dag genoeg hout had gezaagd en gehakt. En dat kindje schreide maar en schreide maar. Om de vijf minuten liep Noortje naar binnen om naar het huilende wurm te kijken.

'Ze mist haar moeder zo, en haar kleine broertjes,' zei ze tegen haar vader. Die lachte een beetje spottend.

'Zou ze haar vader niet ook een beetje missen?' vroeg hij. 'Of zijn vaders niet zo belangrijk?'

'Natuurlijk wel,' zei Noortje, 'maar ze heeft hier toch een vader. Dat ben jij toch.'

Een half uur later had ze nog steeds geen babygehuil gehoord en ze ging maar weer eens in de mooie kamer kijken. Als Sarah huilde was dat niet prettig, maar nu ze zo stil was maakte haar dat ook angstig. Ze zou toch niet gestikt zijn? Misschien moest ze nog een boertje laten en kon ze geen lucht krijgen? Of had ze zich aan de kruik gebrand?

Noortje stak heel zachtjes haar hoofd om de deur. Bijna begon ze hard te lachen om wat ze daar zag. Met grote stappen liep haar ernstige, magere vader heen en weer met kleine Sarah in zijn armen! En kon hij heus zingen? Dat wist ze niet eens, ze had het nooit eerder gehoord. En toch zong hij voor kleine Sarah en het baby'tje lag heel stil naar hem te luisteren. Noortje deed de deur vlug tot op een kier dicht. Ze wou niet dat haar vader haar hoorde lachen terwijl hij zijn slaapliedje zong.

‘Slaap, Sarah'tje, slaap,
daar buiten loopt een aap,
een aap met zomersproeten,
die zal de pan in moeten,
slaap, Saraht'je, slaap!’

Dat zong meneer Van der Hoek voor kleine Sarah.

Kapotte ruiten

's Avonds, als de kleine kinderen sliepen, waren de grote mensen vaak een poosje buiten. Evert en Noortje waren er ook bij. Ze stonden voor het huis naar boven te kijken. Er was niets te zien. Hoog in de lucht hoorden ze het dreunende geluid van honderden vliegtuigen. Ze vlogen van west naar oost; het waren Engelse en Amerikaanse bommenwerpers. Bijna elke nacht vlogen ze naar Duitsland om de grote steden daar te bombarderen. Zij hoefden niet bang voor die vliegtuigen te zijn.

In het oosten zochten lichtbundels de hemel af, maar de vliegtuigen waren te hoog voor het Duitse afweergeschut. Het dreunende geluid duurde urenlang; het moesten er wel verschrikkelijk veel zijn. En iedere avond kon je voor het huis weer hetzelfde gesprek horen.

‘Ze gaan ze hun verdiende loon geven,’ zei Wolthuis. ‘Daar gaan duizenden bommen naar Moffrika, net wat ze hebben moeten.’

‘'t Zijn ook mensen, daarginds,’ zei tante Janna, ‘er wonen ook kinderen...’

Dan spoog Wolthuis een paar maal duidelijk hoorbaar op de grond.

‘Kom, we gaan maar 's naar bed,’ zei Everingen.

In het donkere kamertje lag Noortje nog een tijd naar het geluid van de vliegtuigen te luisteren. En als ze eens heel vroeg wakker werd, nog voor melktijd, hoorde ze het weer. Dan kwamen de vliegtuigen terug, ze vlogen van het oosten naar het westen. En Noortje verbeeldde zich dat ze dan een ander geluid maakten. Doordat ze al die bommen kwijt zijn, dacht ze, daardoor klinkt het anders.

Een enkele keer kwamen de bommenwerpers overdag overvliegen. Hoog, hoog in de lucht zagen ze rijen zwarte kruisjes langzaam voortbewegen. Het was een naar gezicht en een naar geluid.

Ja, van west naar oost vlogen de zwaar met bommen geladen vliegtuigen. Maar in die donkere nacht stuurden de Duitsers ook iets terug. Een raadselachtige uitvinding was het, waarmee ze dachten dat ze de oorlog nog wel zouden winnen. Er vloog een ding door de lucht met een verschrikkelijk lawaai, lang niet zo hoog als de vliegmachines. Het ding had een staart van vuur. Een langzame komeet, die in het luchtruim verdwaald was, leek het. Ze werden V-1's genoemd. Het meest wonderlijke van die V-1's was dat er geen mens in zat om ze te besturen.

Ergens in het land stond een groot kanon opgesteld, dat die onbemande vliegtuigen de lucht in schoot. Geen mens wist te vertellen waar dat kanon stond. En daar ging hij dan, de V-1, niet erg hoog en niet erg vlug, met zijn vurige staart achter zich aan. Hoe dat kon, begreep niemand.

Het was de bedoeling van de Duitsers dat de V-1's naar Engeland vlogen om daar schrik en verwoesting te brengen. Ze vlogen heel braaf in hun eentje die kant op, van oost naar west, in een rechte lijn. Als ze neerkwamen ontploften ze en brachten dood en vernieling.

Veel V-1's kwamen die winter op Londen neer. Maar het mechaniek was nog lang niet volmaakt. Vaak begon de motor, als hij een poosje op weg was, een pruttelend geluid te maken. Opeens werd het dan stil. Dan dook hij op de aarde af. Het vuur van zijn staart doofde. Met een geweldige klap kwam hij neer en ontplofte.

Sommige kwamen in de Noordzee terecht. Een waterstraal spoot als een omgekeerde waterval omhoog, en weg was hij. Veel schade kon hij daar niet aanrichten. Maar de Noordzee bereiken was al heel wat voor zo'n wonderding; dan was het tenminste bijna in Engeland terechtgekomen. Bij een groot aantal lukte dat niet en die kwamen neer op het stukje land dat tussen de Noordzee en Duitsland in ligt. De mensen die daar woonden hadden al zoveel zorgen aan hun hoofd. Nu kwamen die helse machines er ook nog bij. Wie van elk geluidje wakker werd had slapeloze nachten.

‘Wat hebben ze weer gevlogen,’ zeiden ze de volgende morgen, ‘ik heb geen oog dichtgedaan.’

Zo ging het ook met Buurvrouw. Ze had veel last van de

reumatiek, en op de harde matras op de grond kon ze moeilijk in slaap komen. Ze voelde zich zo alleen, tussen al die vreemde mensen. Van elk geluidje werd ze wakker, en met wijdopen ogen lag ze naar de V-1's te luisteren. Heel in de verte hoorde ze ze aankomen, steeds dichter en dichterbij kwamen ze. Sommige vlogen ver naar het noorden langs. Het geluid stierf langzaam weg. Die gaat nog een heel eind verder, dacht ze dan.

Maar al gauw kwam er weer een, nu recht op de boerderij af. Vlak boven haar hoofd daverde het ding door de lucht. Ze zag het licht van zijn staart door een kier tussen de luiken en ze trok de dekens over haar hoofd en wachtte. Sloeg de motor af? Maakte hij een vreemd, sputterend geluid?

Ook vrouw Wolthuis lag vaak wakker, die nachten wanneer er veel V-1's overkwamen. Ze telde hoeveel het er waren. De volgende morgen zei ze: ‘Ik heb er tweeënnegentig gehoord. Het is toch verschrikkelijk! Vijf heb ik er naar beneden horen storten! Ver hier vandaan, gelukkig.’

Buurvrouw telde ze ook. Maar telkens raakte ze in de war en dan raadde ze er maar naar. De volgende morgen kibbelde ze daar dan met vrouw Wolthuis over.

‘Tachtig,’ zei ze, ‘ik weet het zeker. Mens, ik heb toch geen minuut kunnen slapen.’

‘Tweeënnegentig,’ zei vrouw Wolthuis verontwaardigd. ‘Je moet wel geslapen hebben, Buurvrouw, je hebt ze lang niet allemaal gehoord.’

‘Ik geslapen! Hoe kom je erbij? Een mens op mijn leeftijd slaapt zo licht!’

‘Stomme wijven,’ bromde Wolthuis, ‘hou toch op met dat gezeur. Wat kan het je schelen hoeveel van die rotdingen er zijn geweest? De nacht is er om te slapen. Wees blij, als je 's morgens wakker wordt, dat je nog leeft.’

Er was nog iemand op Klaphek die 's nachts wakker lag en naar de V-1's luisterde. Dat was Theo. Hij voelde hoe de ziekte zijn lichaam zwakker en zwakker maakte. Dagen achter elkaar moest hij in bed blijven, te moe en uitgeput door het hoesten om op te staan. Telkens dommelde hij even in. Als de zon in zijn kamertje naar binnen scheen, voelde hij zich het best. Dan sloot hij zijn ogen en zag een roze licht, dat hem blij en slaperig maakte.

Maar die nachten waren verschrikkelijk. In het donker kwamen spookachtige gedachten op hem af. Hij lag daar in dat grote bed te denken aan alles wat hij had meegemaakt. Hij dacht aan zijn vrienden, aan mensen die hij bij het werk voor de Ondergrondse had leren kennen. Sommigen waren dood. Van een paar wist hij dat ze gevangen zaten. Hoe zou het met ze zijn? Kon hij maar bij hen zijn, alles leek hem beter dan hier, zo heel alleen, in die kamer te liggen.

Het waren sombere gedachten die in Theo's hoofd omgingen. Hij wist dat hij op de lijst van gezochten stond. Als de Duitsers hem te pakken kregen... wat zou de familie Everingen dan te wachten staan? En de anderen? Nu was Sarah daar ook nog bij gekomen. Zouden ze meteen worden doodgeschoten, of zouden ze naar een concentratiekamp gestuurd worden? Was het misschien toch beter geweest als hijzelf meteen gepakt was? Dan was er snel een eind aan zijn leven gekomen, in plaats van hier ziek te liggen en anderen in gevaar te brengen.

Zo lag hij te kijken naar het donkere gat van het raam. Hij was klaar wakker. Hij hoorde de V-1's ook wel aankomen. Soms zag hij hun licht voorbijgaan. Theo telde de V-1's niet. Het kon hem niet schelen hoeveel het er waren.

Het gebeurde op een nacht dat het nogal stil en rustig was. In het begin waren een paar V-1's komen overvliegen, maar later kwam er niet een meer en zelfs Buurvrouw was in slaap gevallen. De klap maakte alle mensen in huis wakker.

Tante Janna sprong het trapje van de opkamer af en gooide de keukendeur open. Noortje zat rechtop in bed en rilde. Ze wist niet of ze sliep en droomde, of dat er echt iets gebeurd was. Gerrit huilde en Zusje begon te brullen.

Zwijgend liet Everingen zich uit het ledikant zakken en strompelde op blote voeten naar beneden.

‘Mijn God, vrouw, wat is hier aan de hand?’ zei hij.

‘Licht,’ zei tante Janna, ‘dan kunnen we zien.’ Voor de derde keer streek ze een lucifer af die dadelijk weer uitwoei.

‘Er staat tocht,’ zei Everingen. ‘Wie heeft verdomme de deur opengezet?’

‘Vloek niet zo, Chris,’ zei tante Janna.

Eindelijk lukte het haar het oliepitje aan te krijgen. Ontzet keken zij beiden rond bij het flakkerende lichtje. De luiken waren opengesprongen en de ruiten lagen versplinterd op de stoelen en op de vloer. Ze moest het vlammetje met haar hand beschermen; de wind blies door de kapotte ramen naar binnen. Ze huiverde.

‘Mamma!’ gilde Gerrit. ‘Mamma, kom dan toch!’

‘Doe wat aan je voeten,’ zei tante Janna tegen haar man. ‘Er ligt overal glas. Denk ook aan jezelf.’

Noortje was nog steeds niet helemaal wakker toen tante Janna met het licht binnenkwam. Ze begreep eerst niet wat ze zag. In het opkamertje was een klein raam dat uitkeek op het binnenplaatsje. Op de dekens en de kussens van haar bed lagen stukken glas. Gerrit zat rechtop naast haar te huilen.

‘Gerritje, Gerritje, wat is er jonkje, heb je je pijn gedaan?’ vroeg tante Janna.

Het was bijna niet te geloven: Gerrit en Noortje hadden allebei geen enkel schrammetje. Het raam boven hun hoofd was door de knal naar binnen gesprongen en de glasscherven lagen over hun bed verspreid. Maar niet een scherf had hen geraakt. Waarschijnlijk hadden ze, omdat het 's nachts zo koud was, met hun hoofd onder de dekens gelegen. De schrik, dat was het ergste.

Zusjes bed had een hoge houten rand. Het glas was niet zo ver gekomen, maar Zusje was wel erg geschrokken. Ze huilde met gierende uithalen en stikte bijna in haar tranen. ‘Zusje mankeert niets,’ zei tante Janna. ‘Godzijdank. Kinderen, wees voorzichtig met het glas. Zoek je kleren en kleed je aan. Doe het eerst wat aan je voeten.’

‘Sarah!’ riep Noortje, opeens even verlamd door angst voor kleine Sarah.

Ze sprong overeind, en ze beefde een beetje, van schaamte, omdat ze niet eerder aan het kindje gedacht had. Ze liep snel en zonder op het glas te letten naar de mooie kamer. Daar zag ze haar vader die over het wiegje gebogen stond. Boven zijn hoofd hield hij een glaasje met een wild bewegend vlammetje erin. De wind deed de luiken klepperen, verder was er geen geluid te horen. Noortje durfde niets te vragen. Langzaam

draaide haar vader zich naar haar toe en keek haar aan.

‘Ze is in orde, Noor, ze huilt niet eens,’ zei meneer Van der Hoek.

In de mooie kamer was het al net als in de keuken. De luiken stonden open en de vloer lag vol stukken glas. Voor het raam stond een klein tafeltje met een koperen pot erop. In dat tafeltje zat een snee van wel een centimeter diep. Daar was een glasscherf doorheen gegaan. Achter het tafeltje, op twee stoelen stond de mand van Sarah. De dekentjes waren tot over haar kin getrokken. Boven op het dekentje lag een dik stuk glas.

Noortje keek naar het glas, ze pakte het in haar hand en voelde de scherpe rand. Samen met haar vader bekeek ze de gleuf in het tafeltje. Toen trok ze het dekentje weg van Sarah's gezichtje. Het kleine meisje had al wat rondere wangen gekregen. De oogjes waren dicht, geen ooghaartje trilde. Alleen de lipjes maakten telkens smakkende geluidjes, alsof ze droomde dat ze uit haar flesje dronk.

‘Er is niets gebeurd,’ zei meneer Van der Hoek, ‘het is een wonder.’

En Noortje dacht: nu moet ik eigenlijk een beetje huilen. Maar ik huil niet, wat raar is dat. Tante Janna kwam ook in de mooie kamer kijken. ‘Alles is hier in orde,’ zei meneer Van der Hoek. En weg was tante Janna alweer, naar Gerrit en Zusje, die nog steeds zaten te huilen van de schrik en de kou.

Even later waren alle mensen in de keuken bij elkaar. Met verwilderde gezichten bespraken ze wat er gebeurd was. Een V-1 was neergekomen, dat moest het geweest zijn. En hoe was het met de rest van het huis? De mannen gingen naar buiten en naar de deel om de schade te bekijken. De vrouwen begonnen in de keuken de glasscherven op te ruimen, zo goed en zo kwaad als dat ging.

Als alles niet zo vreemd was geweest, zou je er wel om hebben kunnen lachen, want het leek er veel op dat daar bij dat kleine vlammetje een spooktoneel werd opgevoerd. Vrouw Wolthuis liep druk rond in een witte nachtjapon tot op haar voeten, en met een piekerig grijs vlechtje op haar rug. Buurvrouw wist niet wat ze moest doen, ze stond nog te trillen op

haar benen, in een roze hemd met een zwart vest eroverheen. En Dinie en Alie zagen eruit als poppen in hun gebloemde pyjama's.

Ook al was het donker, ze pakten toch maar stoffers en bezems om de rommel op te ruimen. Dinie peuterde de losse scherven uit het raamkozijn en sneed zich lelijk in een vinger.

'Au, au, au!' riep ze, en haar moeder scheurde doodkalm een reep van een luier af die nog boven het fornuis hing te drogen, en bond die om de bloedende vinger.

Tante Janna had eerst haar kinderen warm aangekleed en daarna het fornuis opgestookt. Er lagen al droge takjes klaar om snel een heet vuur te maken. Even later stond er een ketel water te koken en kon ze een grote pot surrogaatkoffie zetten. De lucht in het oosten begon langzaam grijs te kleuren; ze konden al wat beter zien wat ze deden.

De mannen kwamen ook weer binnen. Er was in het hele huis geen ruit meer heel, vertelden ze, en aan de zuidkant waren veel pannen van het dak af. De koeien waren onrustig door de wind die over de hooizolder blies, ze stonden zachtjes te loeien. De schade was groot, maar het had veel erger kunnen zijn. Waar de V-1 was neergekomen wisten ze niet; er was buiten niets van te zien.

'Waar is Evert gebleven?' vroeg iemand.

Ja, waar was Evert? Stilletjes was hij de trap op gegaan om naar Theo te kijken. Geen van de anderen had aan Theo gedacht, ze hadden hem niet gemist doordat hij altijd alleen in zijn kamer bleef. Evert was niet bang om bij Theo te komen. Hij wist dat hijzelf sterk en gezond was en hij liep gewoon bij hem naar binnen.

Ook hier waren de ruiten gesprongen. Het was nog donker in de kamer. De wind stond op die kant van het huis en woei binnen; het was er nog kouder dan in de keuken. Theo lag diep weggedoken onder de dekens, alleen een stukje van zijn haar stak erbovenuit. Evert ging op de rand van het bed zitten en praatte met hem. Hij vertelde wat er gebeurd was en hoe het er beneden uitzag. Hij vertelde van de glasscherven in de bedden en hoe, als door een wonder, niemand gewond was geraakt. En van de pannen die van het dak waren gevlogen, het dak van de

deel en van het woonhuis, juist aan deze kant waar Theo's kamer was.

‘Het moet een V-1 geweest zijn, denk je ook niet?’ vroeg Evert.

Theo schoof een stukje boven de dekens uit. Evert had hem zijn trui gegeven en die had hij omgeslagen. Als ze naar elkaar keken zagen ze niet veel meer dan een donkere schim.

‘'t Is zeker een V-1 geweest,’ zei Theo, ‘ik heb hem zelf gezien.’

‘Heb je hem gezien?’

‘Ja. Ik was nog wakker. Het was juist zo'n stille nacht en toen hoorde ik er toch een aankomen. Ik hoor ze altijd al heel in de verte. Het is net of die rotdingen steeds langzamer gaan. En ik zag zijn licht door het raam, bijna recht boven het huis. Opeens hield het geluid op, toen zag ik het licht ook niet meer en toen kwam de knal.’

‘Als hij echt boven het huis was geweest had je hem niet kunnen zien.’

‘Nee, m'n jongen, en dan zaten jij en ik hier ook niet zo rustig te praten. Het is nog goed afgelopen.’

Een poosje zei geen van beiden iets en Evert rilde.

‘Je moet daar niet zo blijven zitten, het is te koud,’ zei Theo.

‘Ja, blijf jij maar goed onder de dekens. Als het licht is zullen we wel het eerst dit raam komen dichtmaken.’

Een mooi uitzicht

De vorst was nog steeds niet uit de grond. Bijna elke nacht vroor het een paar graden en 's morgens stampte je dan met je klompen over de hard geworden bulten en richels, de sporen die mensen en dieren daar de vorige dag in de modder hadden achtergelaten. De dag nadat de V-1 was neergekomen was het verschrikkelijk koud. Er woei een stevige wind die natte sneeuw meebracht. 's Middags daalde de temperatuur onder het vriespunt en de wereld rondom Klaphek was weer wit. De ruiten waren kapot en de kachels voelde je niet. De mensen liepen in huis rond met jassen aan en dassen om hun hoofd geknoopt. Zusje huilde bijna de hele dag, ze zag paars van de kou.

Alleen Sarah scheen er geen last van te hebben. Noortje zorgde ervoor dat ze steeds twee warme kruiken in haar bedje had. Ze legde er een tegen haar ruggetje en een bij haar voetjes, tussen de dekentjes. Zo kon Sarah zich niet branden. En als ze het kindje het flesje gaf, liet ze haar in de wieg liggen, zodat ze lekker warm bleef.

Er werden jutezakken en stukken papier voor de ramen getimmerd. Die hielden wel wat van de wind tegen, maar het bleef de hele dag ijzig koud in huis. En somber was het ook, want er kwam maar weinig licht naar binnen.

Henk was met een wagen naar het dorp gegaan om te proberen of hij ergens glas kon krijgen. Everingen en meneer Van der Hoek hadden ladders tegen het dak gezet en legden de pannen weer op hun plaats. De meeste pannen waren alleen maar over elkaar geschoven, er waren er niet veel kapot gevallen. In de tuigkamer lag nog een stapel dakpannen, die daar bewaard werden voor het geval de storm er eens een paar van het dak af blies.

Het werk in de keuken ging gewoon door. Nadat elk splintertje glas was weggeveegd, gingen de meisjes en Buurvrouw zitten aardappels schillen. Wat kregen ze daar toen stijve vingers van! Noortje was blij dat ze niet hoefde te helpen. Nu haar

vader op het dak bezig was, kon zij wel voor het hout zorgen. Er waren nog dikke stukken genoeg, die al op lengte gezaagd waren. Ze hoefde ze alleen maar een of twee keer met de bijl te kloven, zodat ze in de kachel pasten. Ze vond het fijn werk en ze werd er ook een beetje warm van.

Evert sjouwde intussen de pannen aan en bracht ze met vier tegelijk op zijn schouder de ladder op, tot in de dakgoot. Toen de grote mensen gingen koffiedrinken kwam hij Noortje halen.

'Wedden dat ik op het dak durf?' zei hij.

'Dat zal best,' zei Noortje, 'daar is toch niets aan met zo'n ladder?'

'Blijf jij maar hier staan, dan zul je wel zien.'

Evert klom heel snel langs de ladder omhoog, tot aan de dakgoot. Dat had hij die morgen al wel twintig keer gedaan, en dan nog wel met een paar dakpannen erbij. Daarna klauterde hij over de panlatten, waar nog geen pannen op lagen, verder. Noortje stond naast het huisje van de put naar hem te kijken. Hoe hoger Evert klom, hoe hoger het dak leek. Ze had echt nooit geweten dat het zo'n hoog dak was. Wat vreemd, er was toch niets aan veranderd.

Evert klauterde rustig verder en hoe hoger hij kwam hoe kleiner hij leek. Eindelijk zat hij helemaal op de nok, boven de deel. Toen pas keek hij naar beneden en zwaaide naar haar.

'Hei!' riep hij. 'Het is hier hartstikke mooi, hierboven!'

Noortje dacht geen ogenblikje na. Ze leek wel gek om daar maar te blijven staan. Wie kreeg ooit nog eens de kans om zo boven op een dak te klimmen en ver weg over de wereld heen te kijken? Ze greep de ladder stevig beet en begon naar boven te klimmen. Het was maar een klein stukje tot aan de dakgoot, want de muren van de deel waren niet hoog. Die vervelende ladder schoof wel een beetje heen en weer en ze was blij toen ze bijna op de bovenste sport stond en met een grote stap opzij in de dakgoot kon stappen. Meteen liet ze zich voorover tegen het dak aan vallen. Zo, dat was een beter gevoel.

'Wat doe je?' riep Evert.

'Ik kom er ook aan!'

'Dat moet je zelf maar weten! Maar je moet je klompen uitdoen!' Dus dat was het. Ja, Evert had zijn klompen beneden op

de grond laten staan. Nu, dan liet Noortje ze in de dakgoot achter. En ze begon rustig en vlug op haar sokken omhoog te klimmen.

Eigenlijk was het helemaal niet griezelig. Het dak helde zo flauw, het leek net of je op handen en voeten een heuvel op kroop. En er was niet veel kans dat je met je sokken van die panlatten af gleed. Maar nu ze daar zo bezig was naar boven te klimmen, leek het dak steeds groter te worden, naar links en naar rechts en naar boven. De nok was heel ver weg.

Eindelijk kwam ze boven bij Evert aan. Hoei! dat was even schrikken! Toen ze over de rand heen keek werd ze toch eventjes duizelig. Aan de andere kant was een peilloze diepte. Evert pakte haar bij haar arm beet.

‘Ga d'r net zo op zitten als ik, meid, zo,’ zei hij. ‘Dan kan er niks gebeuren.’

Ze zaten achter elkaar, met de benen elk aan een kant, als op een reusachtig groot grijs paard. Noortje keek om zich heen. Wat kun je ver kijken als je boven op een dak zit! Nog veel verder dan van hun plekje op de hooizolder met de glazen dakpan. Achter het bos zagen ze de hei, heuvel na heuvel, vol met kleine donkere vlekken. Dat waren de jeneverbesstruiken. De paden over de hei waren dunne witte lijnen.

De wolken leken hier verder weg dan wanneer je op de grond stond. Er was zoveel lucht om hen heen. En het woei hier ook harder, de wind blies Noortjes haar in haar ogen. Natte sneeuwvlokken vlogen met de wind mee en plakten op haar jas. Ze maakten natte plekken op de dakpannen.

‘Kijk, het Achtste Woud, daarginds,’ wees Evert. Ja, daar lag het Achtste Woud, achter de beukebomen. Ook vanaf hier was er geen spoor van mensen te bekennen. Dat was maar goed ook.

‘Zie je daar de wei van de schaapherder?’

Ach, wat leek de schaapskooi nu klein. Hoe kon daar zo'n grote kudde in passen? En het witte huisje ernaast leek nog veel kleiner.

‘'t Is net een schilderij,’ zei Noortje. Ze zat achter Evert en hield hem bij zijn schouders vast, terwijl hij naar links en naar rechts wees.

‘Nu moet je me loslaten,’ zei hij, ‘jij blijft hier. Ik ga nog even op het dak van het woonhuis kijken. Ik vertel je wel wat daar te zien is.’ En Evert begon al over de dikke ronde pannen van de nok naar het woonhuis toe te kruipen.

Dat leek erg griezelig, maar hij deed het zo vlug en rustig alsof het zijn dagelijks werk was. Weer kreeg Noortje datzelfde gevoel als straks toen ze op de grond naar hem had staan kijken. Wat hij kon, kon zij ook. Als zij nu ook niet verder over het dak ging, zou ze zich haar hele leven belachelijk voelen, ook al werd ze honderd jaar. En dus kroop Noortje ook over de ronde gladde nok naar het dak van het woonhuis. Waar de twee daken bij elkaar kwamen, hadden ze de vorm van de hoofdletter T. Eigenlijk was het hele huis een grote T, als je er zo van bovenaf op neerkeek.

Evert zei niets toen ze schrijlings naast hem ging zitten. Eerst keken ze naar omlaag, naar het huis en het erf eromheen.

‘Kijk, het binnenplaatsje. Grappig hè,’ wees Noortje.

‘Ja. Kijk eens, daar loopt Rachel. Wat moet die bij het hek?’

‘Zal ik hem roepen?’

‘Nee, niet roepen.’ Evert floot een paar maal. Rachel keek niet om, het geluid werd weggewaaid door de wind.

Het kan best zijn dat het erg griezelig was om boven op dat dak in die harde wind te zitten. En toch, hoe langer ze daar zaten hoe gewoner het leek. Voor geen goud had Noortje het willen missen. Het was zo mooi om zo ver te kunnen kijken. Ze konden ver voorbij het dorp zien, waar de weilanden langs de IJssel waren. Daar lagen de boerderijen langs de grote weg als kleine vierkante vlekken. En heel in de verte, waar de wereld leek op te houden, ver weg achter het vlakke land, zagen ze heuvels. Niet meer dan een donkergrijze golvende lijn aan het eind van het grijze land.

‘Dat daar is Duitsland,’ zei Evert.

‘Hè? Hoe kan dat nou?’

Dat kon Duitsland niet zijn, dacht Noortje. Duitsland was een ander land, dat moest veel verder weg zijn.

‘Ja, echt waar. Wist je niet dat je hiervandaan Duitsland kunt zien? Met zulk weer als vandaag kun je ver kijken.’

‘Ben jij dan wel eens eerder op het dak geklommen?’

‘Welnee. Maar soms kun je vanaf de Dassenberg Duitsland ook wel zien. Toen we er laatst waren, was het niet helder genoeg. Daar, waar die heuvels zijn.’

Ja, Noortje zag het wel. Duitsland zag er wel mooi uit, vond ze. En opeens zag ze nog iets.

‘Kijk, Evert, daar in het bos. Daar is een open plek. Wat zou dat zijn?’

In het jonge bos achter de kalverwei zagen ze een kaal stuk; het leek of de bomen er uit de grond waren gerukt. Misschien was daar de V-1 neergekomen.

‘Straks gaan we kijken,’ zei Evert. ‘Nu moeten we naar beneden gaan. Dadelijk komen ze terug van koffiedrinken!’

Voordat Noortje het dak af klom, keek ze nog een keertje rond. Duitsland was verdwenen. De wolken hingen opeens laag op het land en steeds meer grote natte vlokken sneeuw werden in haar gezicht geblazen. De wereld leek veel kleiner geworden. De IJssel lag er nog, als een zwart lintje dat in het gras was gevallen.

Het was een raar gevoel om weer op de grond te staan, zo plat en zo stevig. De wind had hier niets te betekenen.

Geen van de grote mensen heeft geweten dat die dag, nadat de V-1 neerkwam, Noortje en Evert boven op het dak zijn geweest.

's Middags gingen ze het gat in het bos bekijken. Er was een grote kale plek ontstaan en een kuil. De boompjes eromheen waren op de helft afgeknapt. In de kuil lag een groot ding, een rare verfrommelde vorm van staal. Het was er heel stil en er was niets te beleven.

Die middag ontdekten ze dicht bij huis nog iets. Evert moest even pissen en hij wilde dat tegen een jonge appelboom doen, die achter het houtprieel stond. ‘Kom eens kijken!’ riep hij naar Noortje. En terwijl hij bij het boompje bezig was, wees hij achter zich naar wat hij gevonden had. Daar, in de verse natte sneeuw, lag een stuk metaal, het leek een buis die doormidden gescheurd en verbogen was. Het moest wel een stuk van de V-1 zijn, dat bij de ontploffing helemaal hierheen geslingerd was. 't Was geen ijzer, maar koper of brons.

Het stuk van de V-1 bleef altijd op die plaats liggen. En Evert

gebruikte niet langer de appelboom als hij pissen moest, maar die kapotte buis. Noortje deed dat zelf ook wel eens, en misschien ook wel een paar van de grote mensen. Want het koper kreeg al gauw een andere kleur, het werd er prachtig groen van!

Pas na een paar dagen kwam een man uit het dorp om nieuw glas in de ramen te zetten. De koude wind kon toen niet langer naar binnen blazen en het was weer behaaglijk in huis.

Ze hoefden het Sarah niet te vertellen

Vijf keer op een dag gaf Noortje aan Sarah de fles, en laat op de avond deed tante Janna het nog een keer. In het begin wilde het kindje van die grote rubber speen niet veel weten. Maar al gauw kreeg ze door wat de bedoeling was en dat de lekkere warme melk haar buikje vulde en verwarmde. En ze dronk gulzig en snel het flesje leeg.

Als Noortje Sarah de fles gaf, mocht ze in de rieten stoel met het gebreide kussen van de baas zitten, en haar voeten op tante Janna's voetenbankje steunen. Zo kon ze haar arm op de leuning van de stoel leggen, want al was het kindje nog maar erg klein en al woog het nog niet veel, ze werd er toch moe van als ze het lang op schoot hield. Ze moest het hoofdje steeds goed ondersteunen en het hoofdje was het zwaarst.

'Kijk eens wat ze er grappig bij ligt,' zei Noortje tegen tante Janna. Sarah dronk. Ze had haar oogjes dichtgeknepen en haar handjes hield ze, tot vuisten gebald, naast haar hoofd. Nu en dan trappelde ze ongeduldig met een voetje.

'Kijk, tante Janna, het lijkt wel of ze wil hardlopen.'

'Dat kind heeft een gezonde honger. Pas maar op dat ze niet te vlug drinkt, laat haar nu en dan eventjes wachten.'

Op een morgen, nadat Sarah gewassen was en gedronken had, lachte ze tegen Noortje. 'O, o, kijk toch eens! Sarah lacht!' riep Noortje opgewonden.

Alie stond in een pan met pap te roeren. Met een minachtend gezicht draaide ze zich naar haar toe. 'Ach kind, doe niet zo mal,' zei ze. 'Een baby van een paar weken lacht niet. Dat zijn stuipjes, anders niets. Zo'n kind weet niet eens wie haar helpt, jij of een ander. Dat maakt voor die kleintjes niets uit, want die kunnen nog niet kijken.'

Verdrietig en boos pakte Noortje de baby op en liep naar de mooie kamer. Daar legde ze haar zonder een woord te zeggen in haar mandje. Haar vader zat bij de tafel en keek verbaasd van zijn boek op. Dat was hij niet gewend, dat Noortje haar kleine Sarah in bed stopte zonder tegen haar te praten.

‘Is er iets?’ vroeg hij.

‘Nee, niets. Ik dacht dat ze lachte, maar het zijn stuipjes,’ zei Noortje.

Vader kwam ook bij de mand staan. ‘Grappig is dat,’ zei hij, ‘ik dacht laatst ook dat ze probeerde te lachen. Maar echt lachen was het toch niet. Maar ja, de eerste keer doet ze het natuurlijk tegen jou. Ze kent jou het beste.’

‘Ja hè,’ zei Noortje en ze boog zich over het wiegje heen en aaide zachtjes over Sarah's dunne zwarte haar. De donkerblauwe oogjes keken haar strak aan. Toen ging het mondje wijd open, de lipjes beefden. Er kwam geen geluid uit het keeltje.

‘Kijk nou eens!’ zei meneer Van der Hoek. ‘Je had gelijk, hoor. Ze heeft tegen je gelachen!’

Het wou dat jaar maar geen voorjaar worden. Het bleef koud en dikwijls stormde het. De knoppen aan de bomen en struiken waren al groot en dik. Die zagen eruit alsof ze op een warme dag zo wel wilden openbarsten. Wat zou de aarde er veel vriendelijker uitzien wanneer de zon eens wat vaker scheen.

Het grasland had nog steeds zijn sombere winterkleur en de sneeuw was nog altijd niet overal verdwenen. Zelfs de vogels waren dat jaar later dan anders. Je hoorde de houtduif nog niet koeren in het bos en de weidevogels, de kievieten en de reigers, waren ook nog niet uit het zuiden teruggekomen. Die wisten wel dat de koude niet verdreven was en dat het nog niet veilig was om naar de oude nesten terug te gaan. In het bos hamerde de specht urenlang op de schors van de beukebomen; ook de insekten waren later dan andere jaren. Er werd dat oorlogsjaar veel honger en kou geleden, door mensen en door dieren.

Van tijd tot tijd hoorden ze op Klaphek het laatste oorlogsnieuws, maar ze wisten niet of ze al die verhalen wel konden geloven. De mensen die aan de deur kwamen om melk of aardappels te vragen, vertelden alles wat ze over het verloop van de oorlog wisten. Dat waren geen vrolijke verhalen.

In het westen werd de toestand hoe langer hoe erger. Als de oorlog nog lang duurde zou niemand het daar overleven. Op de zwarte markt kon je één gekookte aardappel voor tien gulden kopen. De geallieerde legers trokken langzaam op. Het zuiden

van het land was bevrijd en de Betuwe was een stuk niemandsland, waar geen mensen meer woonden. Alle bruggen waren opgeblazen. Hoe moesten de Engelsen en de Amerikanen de Veluwe en het noorden van het land bereiken? En zouden ze dat kleine stukje Nederland niet vergeten? Misschien leek het hun wel beter om het links te laten liggen en in Duitsland te gaan vechten.

Ook op Klaphek werd vol ongeduld naar het einde van de oorlog uitgekeken. Vooral de grote mensen werden wel eens kribbig door al die spanning. Het viel niet mee om zo lang met veel mensen in een paar kleine kamers te leven. En toch hadden zij het nog niet zo erg moeilijk, ze hadden tenminste te eten. Omdat ze 's avonds niets te doen hadden, gingen ze steeds vroeger naar bed, de familie Wolthuis en Buurvrouw meestal het eerst.

Op een avond zaten meneer Van der Hoek en Noortje nog wat te praten met de baas en tante Janna en Evert. Ze waren in de keuken. Opeens stond Henk in de deuropening, hij keek naar de grond en zei geen woord. Hij was heel stil binnengekomen, want ze hadden de klink van de deur niet gehoord. In zijn hand hield hij de zak met de pan met eten erin, en de tas met brood en een fles melk. Hij stond te knipperen met zijn ogen en zijn handen beefden, toen hij heel langzaam het brood op de tafel legde. Tante Janna was van haar stoel opgestaan en keek hem met een strak gezicht aan.

Henk pakte ook de fles uit de tas en zette die naast het brood neer. Er was nog melk in de fles. Allemaal keken ze ernaar, maar niemand zei iets. Henk ging zitten, hij nam de pet van zijn hoofd en sloeg de handen voor zijn gezicht.

Evert en Noortje keken elkaar aan. Wat was er gebeurd? Ze keken van Henk naar tante Janna, van de baas naar meneer Van der Hoek. En nog steeds werd er niet gesproken. De grote mensen hadden het al begrepen.

Noortje kon de stilte niet langer verdragen. ‘Henk,’ zei ze, ‘wat is er? Zeg eens wat, Henk?’

Tante Janna was de eerste die weer bewoog. Ze nam het brood van de tafel en legde het op het aanrecht. Ze zette de pan met eten ernaast, en ook de melkfles.

‘Laat Henk met rust, kind,’ zei ze.

En eindelijk begon Henk te vertellen.

Net als op andere avonden had hij de tocht naar het bos gemaakt. Nu bijna alle sneeuw gesmolten was, hoefden ze niet meer zo bang te zijn om sporen achter te laten, maar de takken kraakten des te meer. Het was niet helemaal donker in het bos, niet zo donker als op andere avonden. Want hoe had hij anders al uit de verte kunnen zien dat de ingang van het hol open was? Van de dikke spar waren takken afgebroken; en de donkerbruine lap, die ervoor hing, was weg. De grond eromheen was omgewoeld, alsof daar veel mensen of dieren op de aarde hadden gestampt.

Hij had dat vreemd en onvoorzichtig gevonden, maar begreep nog niet wat er was gebeurd. Voor het hol was hij blijven staan en had zachtjes geroepen. Er kwam geen antwoord. Toen was hij naar binnen gegaan; het was er donker en doodstil. En fluisterend had hij gevraagd: ‘Zijn jullie daar?’

Omdat hij niets hoorde, riep hij met een veel te harde stem: ‘Zeg toch wat! Waar zijn jullie?’

En pas daarna had hij een lucifer afgestreken en met bevende handen de lantaarn aangestoken. De lantaarn met het allerlaatste beetje echte petroleum, dat ze voor deze tochten bewaarden.

Het hol was leeg. De mensen waren er niet. De jonge mevrouw, die nog niet erg sterk was na de bevalling, was weg. Meneer Meier was weg. En ook de twee kleine jongens waren er niet. De kisten en de bedden waren door elkaar getrapt. Er lagen nog wat kleren in een hoek. Het vuur in de kookpot was uit.

En opeens was Henk bang geworden. Zo vlug hij kon was hij door het bos naar huis gehold, zonder erbij te denken dat hij niet zoveel lawaai moest maken. Halverwege de Beukenlaan was hij pas blijven staan en had geluisterd of ook iemand hem volgde. Maar dat was niet zo. Hij had niets anders gehoord dan de wind in de bomen, die hoog boven zijn hoofd aanzwol en weer afnam. Een ander geluid was er niet geweest. Rachel kwam hem tegemoet en was bij hem gebleven. En zelfs dat was vreemd geweest, want Rachel wist heel goed dat hij niet mee

mocht op die tochten, 's avonds naar het bos. Nog nooit eerder had hij dat gedaan.

Het was een hele tijd stil in de keuken. De baas zuchtte een paar maal, en tante Janna veegde iets uit haar oog. Haar mond vertrok erg vreemd, alsof ze zou gaan huilen, maar ze huilde niet. Noortjes vader zat zenuwachtig met zijn vingers op het tafelzeil te trommelen; hij had zijn wenkbrauwen hoog opgetrokken en keek niemand aan. Zo deed hij altijd als hij ergens geen raad mee wist. De stilte werd zo drukkend dat Noortje moest praten, of ze wou of niet.

'Wat kan er dan gebeurd zijn?' vroeg ze en haar stem klonk vreemd hard. 'Moeten we ze dan niet gaan zoeken?'

'Wie wil er nou gaan zoeken,' zei Everingen kortaf. 'Wij gaan naar bed. Kom mee, vrouw.'

Tante Janna maakte zwijgend Sarah's flesje klaar en gaf het aan Noortje. 'Geef jij het haar vanavond maar, meisje,' zei ze.

De anderen gingen naar bed; Noortje en haar vader namen het olielichtje mee naar de mooie kamer. Daar was de kachel bijna uit en het was er akelig kil. Het vlammetje in het glaasje verspreidde een cirkel van geel licht, eromheen was alles donker. Alleen de tafel en de stoelen waren te zien. De kamer zou heel groot kunnen zijn en in de hoeken kon van alles zich verborgen houden. Op andere avonden gaf Noortje daar niet veel om, ze was nooit bang in het donker. Nu had ze het gevoel dat iets in de kamer haar bedreigde, iets onzichtbaars, dat haar en kleine Sarah kwaad wilde doen.

Noortjes vader had een stoel gepakt en ging voor de kachel dicht bij Sarah's mandje zitten. Hij bukte zich en gooide een houtblok in het vuur. Al gauw schenen rode en oranje vlammen door de micaruitjes heen. Daardoor werd het een beetje prettiger in die grote kamer. Sarah maakte klokkende geluidjes terwijl ze dronk.

'Eigenlijk moesten we haar vertellen wat er gebeurd is,' zei Noortje. 'Ze kan het alleen nog niet begrijpen. Dus daarom hoeven we helemaal niets te zeggen.'

Haar vader gaf geen antwoord. Hij schraapte een paar maal zijn keel. Het was een hele poos stil in de kamer. Noortje kon maar aan één ding denken en ze moest daar wel over praten. Ze

wilde heel precies weten wat er gebeurd was, en ze kon dat aan niemand anders dan aan haar vader vragen. Zij schraapte ook een paar keer haar keel, net als hij, en vroeg: 'Wat denk jij dat er gebeurd is?'

Dat was een moeilijk ogenblik voor meneer Van der Hoek. Want hoe vertelt iemand aan zijn dochtertje over de verschrikkelijke dingen van de wereld? Wie zou dat alles niet veel liever voor haar verborgen houden?

'Ik denk dat je het eigenlijk wel weet,' zei hij, 'want je hebt er al zo vaak over horen praten. Je weet toch wel dat de Meiers joodse mensen zijn?'

Noortje kon niets zeggen. Het was heel stil in huis. Sarah was op haar schoot in slaap gevallen. Na een poosje begon haar vader weer te praten.

'Ik ben bang dat het ergste met hen gebeurd is, wat er gebeuren kon. Dat de Duitsers hen gevonden hebben.'

'Dat kan niet. Niemand kan hen vinden.'

'Misschien heeft iemand hen daar bij toeval ontdekt en aan de Duitsers verraden. Dat is wel meer gebeurd. Niet alle mensen zijn zoals de baas en tante Janna.'

'Wie kan het dan gedaan hebben? Weten jullie het? En er kwam nooit een mens in dat bos! Hoe kan dat dan?'

'Ik weet het niet, Noortje, ik weet het niet.'

'Wat gaan ze met ze doen, de Duitsers?'

'Wat ze met alle joden doen, denk ik. Ze sturen ze weg, naar een soort kamp.'

'Bedoel je een gevangenis?'

'Zoiets ja. Ik ben bang dat het heel erg zal zijn.'

Sarah's flesje was al leeg. Noortje hield het baby'tje rechtop, met het kleine warme hoofdje tegen haar wang aan, omdat ze nog een boertje moest laten. Er kwam geen boertje.

'Weet je, vader,' zei ze, 'ik wou dat ik een geweer had. O, wat wou ik graag dat ik een geweer had! En als nog één Duitse soldaat het lef had om hier te komen hè, dan schoot ik hem dwars door zijn kop.'

'Ach kindje,' zei haar vader, 'geef jij Sarah maar een schone luier. Meer kunnen we nu toch niet doen.'

Het zieke paard

Na die avond leek alles anders.

Er was geen vrolijkheid meer in huis. Noortje en Evert wisten niet goed hoe ze moesten spelen. Ze stoeiden en liepen elkaar achterna en lachten. En dan opeens stonden ze stil en keken voor zich uit en lachten niet meer. Er was iets gebeurd waar ze samen nooit over praatten, maar waardoor ze plotseling een beetje op grote mensen leken.

Het was maar goed dat Noortje het zo druk had met de baby. Dat kind maakte zoveel luiers vuil, soms plaste ze haar hele bedje nat. Noortje hing de natte lakentjes voor de kachel. Er was al veel te wassen en ze hadden geen zeep. Het ging er wel een beetje van stinken in de kamer.

Niet lang nadat de familie Meier was weggehaald, kwamen soldaten met karren en paarden het erf op rijden. Ze moesten onderdak voor de nacht hebben, zeiden ze, want een van hun paarden was ziek geworden. De baas bracht hen naar de schuur, waar ze van stro slaapplaatsen konden maken. De Duitsers waren daar wel tevreden mee, maar ze wilden het zieke paard liever op de deel neerzetten.

Het was een mooi klein paardje, dat met zijn grote ogen vol verwondering en pijn rondkeek. Het dier was erg onrustig, en het bewoog zijn oren heen en weer om elk geluid in het vreemde huis te kunnen opvangen. De koeien loeiden vriendelijk, alsof ze wilden zeggen: ‘Wees maar niet bang, hier is het wel goed.’

Steeds bleven er een paar soldaten bij het paard; ze lieten het water drinken en ze dwongen het dier om wat te eten. Zo ontdekten de Duitsers de hooizolder, waar nog altijd een laag van het beste en geurigste uiterwaardenhooi lag. Dat prachtige hooi wilden ze hebben; het was veel beter voor hun paarden dan de blokken samengeperst hooi, die ze zelf meebrachten. Die pakken mocht de boer wel hebben, in ruil voor het hooi van de hooizolder. Een van de soldaten klom naar boven en gooide een grote berg naar beneden.

Everingen was boos, maar hij zei niets. Wat kon je ook beginnen tegen die kerels met hun geweren en hun laarzen en hun schreeuwende stemmen? Ze moesten voorzichtig zijn. Want was het geen wonder dat nog nooit een Duitser bij hen was komen kijken, nadat de familie Meier ontdekt was? Hadden ze dan niet begrepen dat die mensen hulp hadden gehad? En wie zouden ze eerder verdenken dan de boeren die er dichtbij woonden? Ze moesten ook aan kleine Sarah denken. Zouden de Duitsers wel willen geloven dat meneer Van der Hoek de vader van de baby was, en dat de moeder in het ziekenhuis lag? Als ze toch eens het huis nazochten en iedereen ondervroegen!

En Theo was er ook nog. Hij leek wel een zieke jongen in een groot bed en dat was hij ook, maar hij werd ook gezocht. Daarom sputterde Everingen alleen een beetje tegen, zoals van hem verwacht kon worden, maar eigenlijk liet hij de Duitsers hun gang gaan.

De hele nacht bleven een paar soldaten bij het zieke paard. Het dier stond te trillen en te schudden op zijn benen. Je kon wel zien dat deze soldaten niet gewend waren met paarden om te gaan. Ze lieten het gewoon op de tocht staan, vlak bij de deeldeuren, die telkens opengingen als er iemand binnenkwam. En ze duwden het met het hoofd in een emmer water en dwongen het zo om te drinken. Omdat het paard niet wilde eten, schreeuwden ze tegen hem en propten hooi in zijn mond.

Het paardje hinnikte angstig, het strekte zijn hals om buiten het bereik van die ruwe handen te komen, en het schraapte met de hoeven over de lemen vloer van de deel.

Het zou 't liefst hard weg willen hollen, dat kon je wel zien. De soldaten hielden het met geweld in bedwang; een trok hard aan de halster en een ander hield de staart vast. Ze vloekten erbij als ketters.

Henk maakte zich kwaad. Voordat hij ging slapen, ging hij nog even op de deel kijken. Hij probeerde aan de soldaten uit te leggen dat het veel beter zou zijn als ze het paard op droog stro lieten liggen en het met dekens toedekten. Ze moesten het ook niet zoveel koud water geven, zei hij. Het dier had hoge koorts. Maar ze luisterden helemaal niet naar hem.

Die nacht kon Henk niet in slaap komen. Soms dommelde hij even in, maar opeens was hij weer klaar wakker en zat rechtop in zijn bed. Zijn hele leven had hij met paarden gewerkt, je kon er hem gerust bij roepen als er iets niet in orde was. En dit was zo'n mooi jong dier, rank en met een fijne neus en prachtig van kleur. Als het goed behandeld werd, zou het over een paar dagen weer beter zijn.

Op de deel stond het paard te rillen van de koorts en hij mocht er niet bij om het te verzorgen. Nee, daar waren een paar kerels die dachten dat ze het beter wisten en die het helemaal verkeerd deden. Een paar keer kwam Henk zijn bedstee uit en gluurde om de deur. Hij zag de Duitsers op hun hurken om een olielamp heen zitten; ze waren aan het kaarten. Het paardje leek er nu rustig bij te staan. Die schoften, dacht hij, zitten daar te kaarten en dat arme beestje... Er was niets aan te doen, hij kon beter maar weer in bed gaan liggen. Zo'n paard wou hij zelf nog eens hebben, lag Henk te denken, daar had hij al heel lang van gedroomd. 't Was nog een jong dier, je kon het alles nog leren. Het zou een niet te zware wagen kunnen trekken... of hij kon er zelf op rijden... een mooi zadel kopen... Henk geeuwde. Als morgen de Duitsers weggingen en het paard was nog ziek... misschien lieten ze het wel achter...

Henk viel in slaap.

Met een schok werd hij weer wakker. Hij wist niet hoe laat het was. De hanen kraaiden al, maar die kraaien ook wel eens midden in de nacht, lang voordat de zon opkomt. Vlug gleed Henk uit de bedstee en deed de lage deur van zijn kamertje open. Op de deel was het donker, er was niemand te zien. Waar waren ze met het paardje heen gegaan? Dat moest hij weten, en snel begon hij zonder geluid te maken zijn broek en zijn hemd aan te trekken. Toch werd Evert wakker.

‘Henk, wat doe je?’

‘Stil. Ik kleed me aan.’

‘Is het al tijd?’

‘Nee.’

Evert zat al rechtop in bed.

‘Hoe is 't met het paard?’

‘Dat is het juist. Ze zijn er niet meer.’

‘O. Wat ga jij nu doen?’

‘Praat toch niet zo hard, ze moeten ons niet horen. Ik wil weten wat ze met 't beestje gedaan hebben, die stomme hufters.’

Nog veel vlugger dan Henk stond Evert op de grond en trok zijn sokken aan.

‘Henk, wacht op mij.’

‘Goed dan.’

Ze namen hun klompen in de hand en keken bij het licht van een brandende lucifer in het rond. Ja, het paardje was weg en de soldaten waren ook weg. De Vos en de Bruine waren onrustig, ze stapten voor- en achteruit in de kleine paardestal. Een koe loeide klaaglijk en rammelde met haar ketting. Even later waren Henk en Evert buiten. De herdershond kwam naar hen toe.

‘Rachel, waar zijn ze gebleven, oudje? Vertel het eens,’ fluisterde Henk.

Rachel jankte een keer zachtjes. Hij snuffelde aan Henks hand en liep voor hen uit. Bij de varkensstal bleven ze staan. Ze zagen een zwak licht tussen de bomen bewegen. Evert pakte Henks arm beet.

‘Daar Henk.’

Henk had het ook al gezien. Weer kraaide er een haan. Die had zeker alle dieren van de boerderij wakker gemaakt met zijn lawaai, want nu hoorden ze ook al een paar ganzen hese geluiden maken. En de geit mekkerde en een koe loeide; er was beslist iets gebeurd. Henk en Evert stonden tegen de stal gedrukt naar het zwaaiende licht onder de beukebomen te kijken.

Mensen voelen het soms wanneer er met iemand waar ze veel van houden iets naars gaat gebeuren. Nog voordat ze weten wat er is, zijn ze somber en zenuwachtig. Zou dat bij de dieren ook zo zijn? Het was toch vreemd dat ze deze nacht allemaal wakker en onrustig waren. Er liepen ook al drie katten door het gras, sluipend met de buik op de grond. Maar katten zijn gewoonlijk 's nachts buiten om op kikkers en muizen te jagen.

Henk en Evert liepen zo zacht als ze konden de wei af en bleven, een eind van het licht vandaan, bij het hek staan. De

soldaten waren bezig in het bos langs de Beukenlaan een kuil te graven. Op het pad lag het paard, het lag op zijn zij en de poten staken recht vooruit. Het paard was dood, dat konden ze zelfs in het donker dadelijk zien. Het lag daar zo stijf en zo stil.

De soldaten waren klaar met graven en nu begonnen ze aan de poten van het paard te trekken. Het was zwaarder dan ze dachten en een duwde het tegen de kont. Toen dat niet hielp zette hij zich schrap en plantte zijn laars tegen de rug van het dode dier. Zo schoven ze het centimeter na centimeter dichter naar de kuil toe. Er werd niet bij gepraat. In de takken van de bomen klonk al het fluiten van een zangvogel. De lucht in het oosten werd iets lichter.

De Duitsers kregen haast; ze wilden met hun werk klaar zijn voordat het helemaal licht was en ze duwden en trokken nog harder, totdat het dode paard in de kuil viel. Daar leek het een minuutlang alsof het rechtop stond en over de rand heen keek. Toen zakte het door de poten en viel opzij. De soldaten schepten het zand eroverheen.

Henk trok Evert aan zijn arm mee. Ongezien kwamen ze terug op de deel.

‘Ga jij nog maar wat slapen. Ik blijf hier, het is toch bijna melktijd,’ zei Henk.

Tegen de middag gingen de Duitsers weg. Ze vertelden niemand wat er met het paard gebeurd was.

Een dag later zagen ze 's morgens vroeg dat een berg gele aarde op de plaats lag, waar het paard begraven was. Evert en Noortje gingen kijken. Het graf was opengemaakt en de kuil was leeg. Het dode paard was verdwenen.

‘Ja, hier was het,’ zei Evert. ‘Kijk, en hier lag het paard. En toen hebben ze hem er zo in geduwd.’ En hij wees aan waar het paard gelegen had. Er waren overal sporen van voeten in de natte grond.

‘Wat zou ermee gebeurd zijn?’ vroeg Noortje. ‘Denk je dat de Duitsers zijn teruggekomen om het op te halen?’

‘Nee, dat zal wel niet.’

Wolthuis kwam ook bij de lege kuil kijken. ‘Ja, ja, het is een raar geval,’ zei hij en hij floot tussen zijn tanden.

‘Weet u wat er is gebeurd?’ vroeg Evert.

‘Tja... wie weet! Maar of ik dat jullie aan de neus zal hangen...’

Noortje trok haar koppigste gezicht. Ze geloofde helemaal niet dat Wolthuis er iets vanaf wist; dat zei hij alleen maar om gewichtig te lijken.

‘Jullie kinderen slapen zo vast, hè. Als je 's nachts wel eens buiten loopt, zoals ik, dan zie je vreemde zaken.’

‘Was u vannacht buiten?’ vroeg Evert.

‘Jazeker.’

‘En Rachel, was die ook buiten? En kraaide de haan ook, net als gisternacht?’

Nee, de hond had zich niet laten zien, vertelde Wolthuis. De kippen en de ganzen hadden ook geslapen, het was doodstil op het erf geweest. De paarden stonden in hun stal stil voor zich uit te kijken met de ogen half dicht. Wolthuis had nog naar de dieren gekeken voordat hij naar buiten ging.

‘Ik heb u niet op de deel gehoord,’ zei Evert.

‘Nee, dat kan ook niet. Ik deed alles heel zachtjes en jij sliep als een roos.’

Buiten was het ook stil en rustig geweest. Hij was de wei af gelopen, naar het hek toe. En daar had hij iets vreemds gezien, onder de bomen hadden donkere schimmen bewogen. Zonder zelf gezien te worden was hij dichterbij gekomen en had gekeken naar wat daar gebeurde. Zeker wel twaalf mensen waren er geweest, mannen en vrouwen. Ze hadden messen en bijlen en schoppen meegebracht. En ze hadden het paard in stukken gesneden en alles meegenomen. Noortje en Evert konden er maar beter met niemand over praten.

‘Dat zieke paard?’

‘Nou, ziek! Het was toch zeker dood. Wat geeft dat nou?’ Wolthuis lachte spottend. ‘Ja jongen, in het dorp hebben de mensen honger. En wie honger heeft, eet graag een stukje vlees.’

‘Maar hoe konden ze het weten?’ vroeg Noortje.

En Wolthuis zei weer: ‘Wie honger heeft, eet graag een stukje vlees. En die heeft er wat voor over om het te krijgen. De mensen hebben er een neus voor waar wat te halen valt. Zeg,

jullie praten hier niet over, hè? Dat is veel beter, dat begrijp je wel.' Hij keek hen dreigend aan.

Later zei Evert tegen Noortje: 'Ik zou wel eens willen weten wat Wolthuis gisteren gedaan heeft. Is hij ook weg geweest, naar het dorp?'

'Dat weet ik niet.'

'Ik wil er wat onder verwedden dat hij zelf aan de een of ander verteld heeft dat het paard hier lag.'

De kuil werd weer dichtgegooid en al gauw was niet meer duidelijk te zien waar het paardegraf geweest was. De wind woei bladeren en takken over de kale plek en de regen trok fijne lijnen in de grond, als kleine beekjes en riviertjes. Maar nooit konden Evert en Noortje later meer langs die plek lopen zonder eventjes aan het paardje te denken.

Sarah gaat naar de dokter

Het was maart geworden en nog steeds was het winter. Op een nacht viel er alweer een flink pak sneeuw. De volgende ochtend was de hemel helder blauw en de wereld zag eruit als een plaatje op een kerstkaart. Dat was heel mooi, maar wat duurde die winter lang! Zelfs de kinderen kregen een hekel aan de sneeuw. Het was niet zo leuk als die door de gaten in je klompen naar binnen kwam, zodat je met kletsnatte voeten rondliep.

Alleen aan het licht kon je zien dat de lente heus in aantocht was. 's Morgens na het ontbijt konden de luiken al open en dan scheen de zon naar binnen.

Op een mooie morgen, in de eerste week van maart, zei tante Janna tegen Noortje: ‘Vanmiddag rijd ik met Henk mee naar de dokter. Dat had ik al lang afgesproken.’

‘Bent u dan ziek?’

‘Nee kind, ik moet elk half jaar naar de dokter voor controle, dat is niets bijzonders. Maar ik had gedacht dat jij en de baby maar eens moesten meegaan.’

‘Kleine Sarah naar de dokter? Nee hoor! Dat is veel te gevaarlijk. Dat kan echt niet, tante Janna!’

‘Welnee meisje, de dokter kunnen we wel vertrouwen, hij weet er al van. Het is nodig dat een baby'tje eens door een dokter bekeken wordt, Sarah is nu al meer dan zes weken.’

Henk moest een zak rogge laten malen bij de molenaar in het dorp. 's Middags na het eten spande hij de Bruine voor de melkwagen en zette de zak er alvast in. Noortje liep zenuwachtig heen en weer, ze had haar jas al aangetrokken. Tante Janna was nog met Sarah bezig. Eerst had ze haar eens extra goed gewassen en nu trok ze haar de mooie kleertjes aan. Daarna werd ze in haar mand op de wagen getild. Er lagen twee hete kruiken tussen de dekentjes.

Henk gaf tante Janna een hand om haar te helpen in de melkwagen te klimmen, en Noortje moest Sarah's mand tegenhouden, omdat die anders naar beneden schoof. Zo, daar zaten ze

alle drie. Henk klakte met zijn tong en weg reden ze. Onder aan de wei sprong Noortje van de wagen af om het hek open te maken. Ze tikte beleefd tegen haar muts terwijl de Bruine stapvoets langs haar ging en ze deed het hek ook weer dicht.

'Henk! Henk! Wacht op mij!' riep ze.

Henk deed net of hij haar niet hoorde. Hij reed rustig verder en stak intussen een sigaretje op. Noortje holde achter de wagen aan en riep: 'Laat me nou instappen!'

'Ho, ho!' zei Henk en de Bruine stond al stil. 'Neemt u me niet kwalijk, prinses, ik wist niet dat u ook mee wou. Ik had u niet herkend, want ik dacht dat u de hekkesluiter was.'

Henk stak een hand naar haar uit om haar op het bankje te trekken. Maar Noortje liet zich niet helpen. Boos stak ze haar tong tegen hem uit en vlug ging ze zitten.

'Rijden maar,' zei ze, 'en ik ben geen prinses.' Ze werd er verlegen van als Henk haar prinses noemde en daarom deed ze alsof ze boos was.

Met een kalm gangetje reden ze verder. Sarah lag met wijdopen oogjes omhoog te kijken; dat was zo'n grappig gezicht. Het was fijn dat Sarah mee naar buiten mocht. Alles was nieuw voor haar: de bomen, de sneeuw, het paard en de wagen. Dat ziet ze allemaal voor de eerste keer in haar leven, dacht Noortje en ze ging met haar hoofd achterover zitten, zodat ze de dingen op dezelfde manier als Sarah zag. Op alle takken en takjes van de beukebomen lag een laagje sneeuw. Ver boven de bomen was de hemel lichtblauw. Zwarte lijntjes met wit tegen het blauw, wat was dat mooi als je eronderdoor reed.

'Prachtig, hè Sarah,' zei Noortje. 'De wereld is wel fijn, hoor. Kijk maar goed, straks gaat de sneeuw weer weg en dan duurt het lang voordat het weer winter wordt.'

Sarah vond het vast ook mooi. Ze bleef aldoor maar naar boven liggen kijken. Daarna kwamen ze op de hei en Sarah zag alleen nog maar de blauwe lucht; ze kneep haar oogjes dicht en trok met haar mondje, alsof ze zou gaan huilen. Gelukkig was ze niet zo gauw uit haar humeur te krijgen, die dappere kleine Sarah, en ze huilde niet. Nu keek ze naar de mensen om haar heen, van wie ze de hoofden en de schouders hoog boven haar op en neer zag deinen. Ze keek naar tante Janna, die diep in

gedachten voor zich uit zat te kijken, met haar blote handen in haar schoot. En naar Henk, die zijn uitgedoofde peukje in een mondhoek liet bengelen en langs de rug van het paard op de weg tuurde. En dan keek ze weer naar Noortje, die naar Sarah keek. Het kleine ronde gezichtje bleef ernstig en toch was het net of ze met haar oogjes tegen Noortje lachte.

Noortje voelde zich tijdens die rit heel vreemd en heel gelukkig. Ze voelde zich zo blij met kleine Sarah en ze was ook trots, omdat ze haar nu aan de dokter gingen laten zien. De dokter zou vast en zeker zeggen: ‘Zo'n mooie gezonde baby heb ik nog nooit gezien, jullie hebben goed voor haar gezorgd!’ Dan zou tante Janna misschien zeggen: ‘Ja, dat is Noortjes werk, want ik heb er zelf geen tijd voor.’ En de dokter zou haar voor het eerst aankijken, een beetje verwonderd en met zijn wenkbrauwen opgetrokken, zoals haar vader ook altijd deed. En hij zou dan wel iets flauws zeggen, zoals grote mensen meestal doen, maar daar zou ze zich niets van aantrekken. ‘Zo, zo, wat een flink moedertje,’ zou de dokter misschien wel zeggen.

Even voelde Noortje zich verdrietig worden omdat Sarah's eigen moeder er niet was, en omdat die niet wist hoe mooi Sarah werd en hoe flink ze groeide. Het verdrietige gevoel duurde niet lang, maar het was zo sterk dat Noortje zich daarna op een heel andere manier vrolijk voelde.

Terwijl ze bij de dokter waren, reed Henk naar de molenaar. Hij zou hen later weer ophalen. Ze moesten in de wachtkamer wachten, er waren geen andere mensen. Al gauw kwam de dokter hen halen en ze liepen achter hem aan naar zijn spreekkamer. Tante Janna begon dadelijk Sarah uit te kleden.

Noortje bekeek de dokter intussen eens goed. Hij was een grote man, met een bruin pak met een vest aan. De kamer was somber; er stonden kasten met glazen deuren waar ze rare dingen zag liggen, witte bakjes, spuiten en scharen. Er waren boekenkasten vol dikke boeken, tot aan het plafond. Kleine Sarah vond het vast niet leuk om daar zo bloot op een tafel te moeten liggen. Ze was erg flink en gaf geen kik, en ze bewoog voortdurend haar armpjes en beentjes, zoals ze altijd deed.

‘Zo, zo,’ zei de dokter, ‘we zullen haar eerst eens wegen.’ En toen tilde die grote vreemde man Sarah op en legde haar op een

weegschaal. De dokter schoof het gewicht heen en weer tot hij dacht dat het goed was.

‘Zeven pond en driehonderdvijftig gram. Mooi,’ zei hij.

Noortje voelde dat ze boos werd, maar ze was verstandig en hield haar mond dicht. Die man kon helemaal niet wegen. Trouwens, wat een gekke weegschaal was dat ook, ze zouden het thuis nog wel eens overdoen op de bascule op de deel. Daar kon je heel secuur aardappelen en graan mee wegen. Sarah was natuurlijk veel zwaarder, met dat dikke buikje van haar en die vette beentjes waar plooien in zaten, zo dik waren ze.

De dokter was bezig Sarah te onderzoeken. Hij luisterde met de stethoscoop op haar rug en borst, tikte met zijn vingers op haar buik en bekeek haar oogjes en oortjes en haar beentjes. Juist toen hij klaar was, pieste Sarah de schone doek waarop ze lag, helemaal nat. Noortje deed net of ze gaapte, zodat de dokter niet zou zien dat ze moest lachen.

‘Kleedt u haar maar aan,’ zei de dokter en hij ging zijn handen staan wassen. Noortje voelde dat ze hoe langer hoe meer een hekel aan die man kreeg. Waar was dat voor nodig dat hij zijn handen waste? Was Sarah soms niet zo schoon als wat? En onderwijl praatte hij maar door.

‘Het kindje is in orde hoor, ze is helemaal gezond. Ik zal u wat meegeven, daarvan moet u een halve theelepel in elke voeding doen. En komt u over een maand nog eens met haar terug.’

Sarah was weer aangekleed. ‘Zo Noor, nu moet jij even met haar in de wachtkamer gaan. Ik kom zo bij je,’ zei tante Janna.

Tante Janna bleef lang bij de dokter. Noortje zat met Sarah op schoot en speelde met haar vingertjes. De deur ging open en een vrouw en een meisje kwamen binnen. Ze gingen tegenover Noortje zitten en keken nieuwsgierig naar haar. Het meisje was nog klein, vast niet ouder dan negen jaar. Noortje schoof heen en weer op de houten bank. Ze trok haar jas wat verder over haar knieën, die jas was veel te kort en stond haar zo kinderachtig. Sarah keek haar aldoor met grote, ernstige ogen aan en hield haar vinger stevig vast.

Het kon eigenlijk niet anders of die mensen dachten dat Sarah haar kindje was. Dat zo'n jong meisje al een baby'tje heeft,

dachten ze misschien. Als ze maar niet tegen haar begonnen te praten, maar dat deden ze gelukkig niet. Ze zeiden helemaal niets en gaapten haar alleen maar aan. Eindelijk kwam tante Janna terug, ze ging naar buiten om te kijken of Henk er al was.

'Kom maar,' zei ze terwijl ze haar hoofd om de deur stak, 'Henk staat al te wachten.'

Sarah werd weer in haar warme mandje gelegd en ze viel dadelijk in slaap. Door de schommelende beweging van de melkwagen werd ze zachtjes heen en weer gewiegd.

'Waar gaan we nu heen?' vroeg Noortje.

'Naar de molen,' zei Henk. 'De mulder had nog geen tijd voor mij. Ik moest zo lang wachten dat ik jullie maar eerst heb opgehaald.'

Bij de molen stond hun zak met meel nu klaar. De molenaar, in zijn witbestoven pak, droeg hem voor zijn buik en zette hem in de wagen.

'Aju dan,' zei hij en ging weer zijn molen binnen. Je kon daarbuiten het lawaai horen, dat al die houten raderen en de molenstenen maakten. De wieken draaiden in het rond en telkens als ze langs de grond kwamen maakten ze een zoevend geluid, zo van: zoef! zoef! zoef!

'Een mooi windje voor de mulder,' zei tante Janna, 'maar niet voor ons.' En ze huiverde in haar jas en trok de sjaal wat dichter om haar oren.

De molen stond achter het dorp, waar de uiterwaarden begonnen. Ze reden over de dijk, in de verte zagen ze de zomerdijk liggen. Daarachter was de rivier, die konden ze niet zien. In het dorp begon een sirene te loeien.

Luchtalarm! Vliegtuiggeronk klonk vlak boven hen en ze konden nergens schuilen, want er waren geen huizen in de buurt.

'Kijk, daar zijn ze!' wees Henk.

Twee kleine vliegtuigjes zaten elkaar als spelende vogels achterna. Het was geen spel, het was menens. Ze schoten op elkaar. Er klonken doffe knallen en witte wolkjes dreven in het blauw.

Vlug sprongen ze alle drie uit de wagen en tilden samen Sa-

rah's mand op de grond. Aan de kant van de weg gingen ze in het besneeuwde gras liggen; tante Janna boog over Sarah heen en drukte Noortje tegen zich aan. Henk zat naast de Bruine en hield de leidsels vast. Hij keek onder de buik van het paard door naar het luchtgevecht. Het paard stond heel stil, alleen aan zijn oren, die onrustig bewogen, kon je zien dat hij angstig was.

‘Braaf, braaf. Best peerdje hoor,’ zei Henk om de Bruine gerust te stellen.

Een van de vliegtuigen was geraakt. Met een brandende vleugel dook het omlaag, recht op de weilanden af. Een witte parachute met een zwarte stip eronder dreef langzaam al verder en verder weg en werd kleiner en kleiner. Ze waren alle drie gaan staan om ernaar te kijken.

‘'t Is de Engelsman,’ zei Henk met spijt in zijn stem. ‘Voor-dat-ie neerkomt is hij al haast bij de Duitse grens.’

‘Als hij maar op het land komt van een boer die hem helpen wil,’ zei tante Janna.

‘Ze zullen hem heus wel gaan zoeken.’

‘Laten we verdergaan. De wind steekt op.’ Ze zetten de mand in de wagen en stapten in.

‘Vort maar, daar gaan we.’ Henk klakte met zijn tong en ze vervolgden hun weg.

Toen ze thuiskwamen zat Zusje in haar bedje te krijsen. Dikke tranen drupten langs haar wangen, haar kin was kletsnat van het speeksel en ze stompte met haar vuisten tegen haar hoofd. Op de grond lag Gerrit met zijn voeten tegen de aanrechtkastjes te roffelen. Hij schreeuwde haast nog harder dan Zusje.

Eerst zette tante Janna Gerrit overeind, snoot zijn neus en zei: ‘Wat is hier aan de hand? Is er iets gebeurd?’

‘Oooooh!’ huilde Gerrit. ‘Ik mag ook nooit wat! 't Is Alie d'r schuld, ik mag nooit wat! Iedereen mag altijd alles en ik mag nooit wat!’

‘Ach Gerritje toch, wat mag jij dan niet?’

‘Ik mag niet buitenspelen, ik moet altijd in de keuken spelen. En ik mag ook nooit mee naar de dokter.’

Alie haalde haar neus op en lachte smalend. ‘Alsof wij elke

dag naar de dokter gaan,' zei ze en daarbij keek ze woedend naar Noortje, die met haar jas nog aan verschrikt in het rond keek.

'Zo, m'n jonkje,' zei tante Janna en ze veegde nog een keer Gerrits neus af, die helemaal dik en rood was geworden. 'Dus jij mag nooit wat? Maar jij mag juist heel veel, hoor. Nu moet mamma eerst even voor Zusje zorgen. Wees jij nu eens een grote jongen en help mamma even. Zo, dat dacht ik wel. Een vuile broek.'

Zusje werd dadelijk stil toen haar moeder bij haar was, haar over het hoofdje streek en haar de vuile luier uittrok. Het arme kind had rode billen gekregen, doordat ze veel te lang met die vuile luier om had gezeten. Want Alie en Dinie, die vonden dat zij zoveel beter dan Noortje voor een baby konden zorgen, waren vies van Zusje en wilden haar niet verschonen.

'Gerritje, geef mij die luier eens aan, die boven de kachel hangt,' zei tante Janna. 'Jullie krijgen strakjes een beker warme melk en een boterham. En als je Noortje nu eens heel lief aankijkt, misschien wil ze dan wel een poosje met je spelen.'

Gerrit klom op een stoel om de luier te pakken, hij wou niet dat Noortje dat voor hem deed. En Noortje stond er een beetje verlegen bij, ze schaamde zich. Want het was waar dat zij niet graag met Gerrit speelde. Als ze samen met Evert was, zorgden ze ervoor dat ze hem kwijtraakten, of ze verstopten zich. Soms hoorden ze hem dan met een zielig stemmetje roepen: 'Evert, Noortje, waar zijn jullie? Ik mag ook meedoen, hoor!'

Samen liepen ze naar de deel. De mannen waren al met de beesten bezig, Evert hielp zijn vader en Henk bracht de Bruine op stal. Gerrit had Noortjes hand gepakt.

'Wat gaan we doen?' vroeg hij.

'Zullen we naar het kalfje kijken?'

Het kalfje stond nog steeds in zijn kleine hokje naast de paardestal. Het was, net als Sarah, nog geen zeven weken oud, maar wat was het hard gegroeid. Ze lieten hem op hun vingers zuigen en Noortje krabbelde tussen de knobbels op zijn kopje.

'Daar houden ze van,' zei ze tegen Gerrit, 'dat moet je ook doen.'

'Ik wil spelen,' zei Gerrit.

‘Goed. Wat zullen we dan spelen?’

‘Huisje.’

Noortje voelde zich eigenlijk te groot om huisje te spelen, maar voor deze keer deed ze het toch maar. Naast het stalletje van het kalf was een koeiestal, die niet gebruikt werd. Er was niet meer dan een klein halfrond raampje in de lage muur en daardoor was het er bijna donker. Ze vonden in een hoek een paar palen en jutezakken, en Noortje wist ook nog ergens een kistje te staan. Van de palen en de zakken maakten ze een huisje en de kist gebruikten ze als tafel.

‘We moeten ook slapen,’ zei Gerrit.

‘Dan maken we hier een bed.’

‘En we moeten ook eten.’

‘Ja, strakjes. Als we melk krijgen gaan we het hier opdrinken. Goed?’

Gerrit vond het fijn. Hij zat voor het huis op een oude kruiwagen en keek toe hoe Noortje het servies bij elkaar zocht. Alles wat ze deed vond hij prachtig. Ze bracht een paar roestige blikjes naar het huis en een stuk hout.

‘Dat is om in te koken,’ zei ze, ‘en dat om brood op te snijden.’

‘Fijn hè, zonder Evert,’ zei Gerrit. ‘Die doet altijd zo vervelend.’

Noortje zei maar niets.

‘Blijf jij hier, dan ga ik kijken of je moeder al wat voor ons heeft,’ zei ze na een poosje. Even later kwam ze terug met twee bekers warme melk en een bordje met twee boterhammen. Er was een beetje echte suiker op het brood gestrooid! Dat was nog eens lekker. Echte suiker, 't was lang geleden dat ze zoiets lekkers geproefd hadden. Het smaakte heel zoet. Ze zorgden er wel voor dat ze geen korreltje lieten vallen.

‘Dit eet de koning ook altijd,’ zei Gerrit met een volle mond.

‘Ja, en hij krijgt elke dag room in zijn koffie. En appelmoes.’

‘Mmmmmm. En wat eet de prins?’

‘De prins eet... eh... de prins eet kippesoep en vla met kersen. En daarna rookt hij een sigaar.’

‘Nee, de prins niet, die mag nog niet roken. Dat doet de koning.’

‘O ja.’

‘Ik wil ook een prins zijn. Met wie speelt de prins? Met een prinses, hè? Wil jij wel prinses zijn?’

‘Ik weet niet.’

Met kleine slokjes dronken ze van de hete melk. Noortje dacht aan een versje dat ze vroeger op school had geleerd, en ze zei: ‘Ik weet een versje over een prins. Als je zoet luistert zal ik het voor je opzeggen. Goed?’

Gerrit knikte.

‘Luister maar:

een prinsje zocht
naar een prinses
hij was een jaar of
vier, vijf, zes.

hij zag er twee,
die waren prachtig.
maar ja, ze waren
allebei tachtig.

hij liep en liep
door bos en veld
en zwaaide met een stok,
de held.

ach hemel,
waar is een prinses
van ook een jaar of
vier, vijf, zes?’

‘Wat is een held?’ vroeg Gerrit, die heel goed naar Noortje geluisterd had.

‘Nou, als je nergens bang voor bent, dan ben je een held.’

‘Net als de grote mensen?’

Daar moest Noortje even over nadenken. Grote mensen zijn ook wel eens bang, dacht ze, maar Gerrit kon dat nog niet weten. ‘Een held is voor niets en niemand bang,’ zei ze. ‘Jij kan

ook best een held worden, hoor!'

'Die dan ook niet bang is voor Wolthuis?' fluisterde Gerrit zachtjes.

Noortje moest om hem lachen. 'Waarom ben je bang voor Wolthuis?' vroeg ze.

'Zal ik zeggen waarom? Als ik het zeg, ben jij ook bang voor hem. Weet je, als hij heel kwaad wordt, hè, dan kunnen zijn ogen er wel uit rollen. En als je dan net een bordje soep eet en ze vallen erin... en je merkt er niks van... dan denk je: ha! wat een lekker balletje! Want jij weet niet dat het Wolthuis z'n ogen zijn, hè?'

'Stil maar, stil maar,' lachte Noortje, 'jij met je gekke verhalen.'

'Zie je wel? Jij bent ook bang voor Wolthuis.'

'Nee hoor, en het kan ook niet dat ogen er zo maar uit rollen.'

Dinie kwam hen voor het eten roepen. Noortje waste bij de pomp haar handen. 'Ga jij maar vast,' zei ze tegen Gerrit.

In de lange gang was het al donker. Gerritje liep heel alleen naar de keuken; Noortje hield de deur een beetje open en hoorde zijn kousevoetjes over de stenen stappen. Wat een flink kereltje is hij toch, dacht ze. Gerrits harde hoge stem klonk door het duister.

'Ik ben een groot mens! Ik ben een held!' riep hij. Toen was hij bij de keukendeur.

De koeien naar de wei

Het druppelde en het druppelde van de dakgoten af. Het waaide en het regende. De sneeuw was al bijna weg, maar het ijs lag er nog. Op de houten hekken lagen glibberige stukken vuil ijs. En op de harde grond lag ijs, dat onder de sneeuw verborgen was geweest. Op sneeuw glijd je niet gauw uit, maar nu dooide het en het was overal glad. Als je er het minst op verdacht was, begon je zo maar ineens te glijden.

Donkere wolken dreven aan de hemel voorbij in een razende vaart. Telkens scheen de zon er eventjes tussendoor. Als de zon weer achter een wolk verdween, leek alles op aarde grauw en grijs. Het was overal vuil en zwart en nat geworden. Nu en dan viel er een regenbui met dikke, koude druppels.

Buurvrouw klaagde dat zij niet naar buiten durfde. Haar arme kromme benen konden haar niet zo goed meer dragen, en zij zou zeker vallen en haar botten breken, wanneer zij zich op die gladde grond waagde. Alie lachte haar uit: ‘U komt toch nooit buiten, wat zit u toch te zeuren!’

Het was waar, Buurvrouw was die hele winter bijna niet buiten geweest. Maar nu dooide het! Nu zou de zon steeds meer warmte geven, het gras zou weer groen worden en over een paar dagen zouden de knoppen openbarsten. Dan werd het bos eerst heel lichtgroen en langs de wegen verschenen gele sterretjes van speenkruid en akonieten. Het werd lente, en er was geen mens die daar niet hevig naar verlangd had.

Buurvrouw wou zo graag buiten in het zonnetje op een stoel zitten en voelen hoe langzaam haar bloed weer warm werd en sneller ging stromen. Ze was een oud en eenzaam mens en ze vond het niet nodig om nog lang te blijven leven. Nog één keer de lente meemaken en zich wat behaaglijk voelen, dat wilde ze. En dan moesten die meiden haar niet zo plagen, want daar kon ze niet tegen. Ze kneep haar lippen op elkaar en ging met half gesloten ogen bij het raam zitten.

‘Die ouwe, die zit alweer te slapen,’ zei Alie.

‘Je kunt zonder jas naar buiten!’ riep Noortje naar Evert.

‘Het is gewoon warm, het lijkt wel zomer!’ En ze lieten zich op het harde ijs onder de sneeuw, die grijze blubberbrij, omlaag glijden. Telkens vonden ze een nog beter stukje glijbaan op de wei. De modder en de sneeuw spatten hoog op. De ganzen raakten ook al opgewonden, ze renden achter de kinderen aan en beten naar hun benen.

‘Vort, beesten, vort!’ riep Evert en schopte naar ze. De ganzen bleven een paar meter van hem af met uitgerekte halzen staan blazen.

Noortje had een mooie steile bult in het weiland ontdekt waar het erg glad was. Daar ging ze... en pats! daar zat ze op de grond. Er lag nu geen sneeuw meer die je makkelijk van je kleren kon afkloppen. IJskoud water kroop in haar broek en ze voelde dat ze tot haar hemd toe nat werd. Bah!

Nat was ze nu toch, dan kon ze ook net zo goed languit blijven liggen en naar de voortjagende wolken kijken en naar de stukjes blauwe lucht daartussen. De zon kwam te voorschijn en scheen in haar ogen. Ze moest ze dichtknijpen en ze voelde de warmte van de zonnestralen op haar koude wangen.

Er klonk een geruis van veren vlakbij. ‘Gak, gak, gak, gak!’ riepen de ganzen en ze stoven op haar af.

‘Evert, help! help!’ riep Noortje.

De ganzen vonden zeker dat een mens die languit in de modder ligt, niet veel indruk maakte. Daar konden ze wel eens bovenop springen, ze wilden wel eens met hun snavels onderzoeken hoe zo'n wezen eigenlijk in elkaar zat. ‘Gak, gak, gak!’ riepen de ganzen, en een trok al met zijn snavel aan Noortjes mouw, en een andere pikte in haar blote teen, die door een gat in haar sok naar buiten stak. Evert stond erbij te lachen. Hij zag wel dat Noortje het benauwd kreeg met die schreeuwende beesten om haar heen. Daarom pakte hij zijn klomp en gooide die midden in de troep en schreeuwde: ‘Hu, hu hu hu! Vort jullie!’

En daar gingen ze, met de koppen verontwaardigd in de lucht gestoken, op een rij achter elkaar. Ze mopperden zachtjes terwijl ze wegwaggelden en gingen een heel eind verder aan het korte gras staan trekken en in de strobult naar overgebleven graankorrels zoeken.

‘Stomme beesten,’ zei Noortje en ze veegde de kledderige modder van haar kleren.

‘Stomme meid,’ lachte Evert. ‘Ik heb nog nooit zoiets geks gezien.’ En hij rekte zijn hals en blies als een gans. Alsof ze daar bang voor zou zijn.

De dooi zette door en het begon werkelijk lente te worden.

‘Nog een dag of vijf,’ zei de baas op een middag, ‘dan gaan de koeien naar de wei.’

‘Nu al?’ zei tante Janna. ‘Het kan nog wel weer gaan vriezen.’

‘Zo gauw de vorst uit de grond is en het gras begint te groeien,’ zei de baas.

De winter had ook niet veel langer moeten duren. De beesten hadden de laatste weken niet veel anders dan gehakte bieten gegeten en de melk smaakte ernaar. De koeiekoeken waren al heel lang op en er waren geen nieuwe te krijgen. Als je op de deel naar boven keek, kon je, door de boomstammen van de hooizolder heen, het dak zien. Er lag nog maar een klein beetje hooi langs de opening in het midden. Evert mocht van zijn vader niet meer op de hooizolder komen; nu moest Henk 's avonds het hooi naar beneden gooien. Als je met je klompen op die ronde palen stond was het moeilijk je evenwicht te bewaren. Je maakte al gauw een verkeerde stap en dan viel je naar beneden.

's Middags werden de deeldeuren wijd opengezet. De wind blies het stof omhoog en het stro ritselde. De koeien knipperden met hun ogen tegen het schelle licht, ze draaiden hun koppen naar het halfronde gat van de deur en loeiden. Met hun neusgaten opengesperd snoven ze de frisse lucht in, en ze stootten met hun horens tegen de paal waaraan ze vastgebonden waren. Vreemde geuren dreven naar binnen. De koeien hadden meer dan genoeg van het lange stilstaan in de stal. Gras, lekker mals gras, daar verlangden ze naar.

Toen alle sneeuw verdwenen was, zei Everingen op een avond: ‘Morgen gaan we. We moeten wel voorzichtig zijn, want ik heb gehoord dat de grote weg vol Duitsers is. 't Schijnt dat er hele

troepen naar het noorden trekken, en weer andere naar het zuiden. Er gaat zeker wat gebeuren.'

Wolthuis en meneer Van der Hoek zouden meehelpen de koeien naar de wei te brengen. Noortje begreep er niets van. Was dat nu zoveel werk? En wat had de grote weg ermee te maken? Je hoefde toch maar de deuren open te zetten en de koeien los te maken, en klaar was Kees?

'Waar hebben ze het toch over?' vroeg ze aan Evert.

'Morgen gaan de koeien naar de wei, dat hoor je toch.' En meer wilde Evert er niet over zeggen. 'Pappa, wij gaan toch ook mee!' riep hij.

'Ja, dat is wel goed,' zei zijn vader.

De volgende morgen werd er een half uur vroeger dan op andere dagen gemolken. Het zou vast een stralend mooie dag worden. Kleine witte wolkjes dreven in de ochtendhemel. De zon kwam juist op en scheen op de schuur en op de bosrand achter de akkers. Toen leek alles van goud, en zelfs de oude houten schuur was mooier dan ze hem ooit eerder gezien hadden.

'Eerst de kalveren,' zei Henk. 'Evert, ga het hek naar de bovenwei eens losmaken.'

Voor het huis lag het glooiende weiland, dat onderaan begrensd werd door de Eerste Beukenlaan. Naast het huis was nog een vierkant stuk wei, dat aan drie kanten werd ingesloten door bos. Dat was de kalverwei.

Evert had het hek wijd opengezet en Henk maakte de schuurdeuren open. Toen de kalveren stapje voor stapje naar buiten kwamen, wisten ze eerst niet hoe ze het hadden. Nog nooit hadden ze iets anders dan de donkere schuur of de donkere deel gezien, daar waren ze geboren en ze waren er nooit uit geweest. Ze keken omhoog en werden duizelig van die hoge blauwe lucht en van de wind, die door hun vacht blies. De grond onder hun poten was soppig en nat en groen, en hij was vol bulten en bobbels. Opeens begonnen de kalveren allemaal tegelijk te springen, met de staarten omhoog. Evert en Noortje stonden erbij te lachen.

'Verruut! verruut! verruut!' riepen Everingen en Henk, en ze tikten de kalveren met stokken op hun achterste, om ze in de

goede richting te laten lopen.

Maar de kalveren begrepen er niets van. Die wisten nog niet eens goed wat lopen was, en ze sprongen met de beide achterpoten in de lucht, zodat ze bijna voorover op hun kop vielen. Een paar begonnen achter elkaar in een kring in het rond te draven. Ze snuffelden aan elkaar en ze snuffelden aan de grond. Ze staken hun snuiten in het gras; dat rook zo lekker, zo sterk en fris. Daar moesten ze eens wat van afbijten. En zo ontdekten de kalveren dat het gras er was om op te eten en ze waren er heel blij mee.

Nu waren ze allemaal aan het grazen onder de appelbomen opzij van het huis. Dat was een goed ogenblik om ze in de richting van het open hek te drijven. Met vijf kalveren lukte het ook, maar de zesde was eigenwijs. Hij gooide zijn kop en zijn staart in de lucht en galoppeerde voor het huis langs, over het stenen plaatsje en langs het varkenshok. Daar dook hij met zijn neus tegen de strobult aan en bleef verwonderd staan, met alle vier de poten stijf. Evert en Noortje waren achter het kalf aan gehold. Nu liepen ze rustig naar hem toe. Eerst bleef het kalf heel stil staan en wilde geen poot verzetten. Met verbaasde ogen keek hij over zijn schouder achterom.

‘Jij aan die kant, dan blijf ik aan deze kant,’ zei Evert. ‘Als hij verkeerd gaat dan roep je: Verruut! En anders geef je hem een tik. Zo moet je dat doen.’

Zo leerde Noortje hoe je kalveren en koeien moet drijven. Ze had net als de anderen een lange stok in haar hand en tikte daar het kalfje voorzichtig mee op zijn rug. Ze wilde het dier geen pijn doen, maar hij moest wel de goede kant uit lopen.

Eindelijk waren alle kalveren in de wei en het hek ging dicht. ‘Nou de koeien!’ riep Noortje. Dat zou vast nog veel leuker worden.

‘Ja, ja,’ zei Everingen. ‘We hebben geen haast. Eerst koffie drinken.’

Noortje begreep er niet veel van. Waarom maakten ze niet even de koeien los en lieten ze naar buiten wandelen? Of ging er soms iets anders gebeuren?

‘Waar gaan de koeien naar toe?’ vroeg ze aan Evert.

‘Naar de IJssel, natuurlijk.’

‘Naar de IJssel? Hoe kan dat nu?’

‘Waar dacht jij dan dat ze heen moesten?’

Noortje wou niet zeggen dat ze gedacht had dat de koeien bij huis bleven. Ze begreep nu ook wel dat er in die wei niet genoeg gras groeide voor dertien grote, vette melkkoeien. Ze kon zichzelf wel uitlachen als ze naar buiten keek, naar de wei, die vol zwarte plekken van de molshopen was. Daar zouden de beesten nog geen dag genoeg aan hebben.

Langs de IJssel, tussen de dijken, ligt het beste grasland. Daar liepen de roodbonten de hele zomer, tot ver in de herfst, te grazen. Ze vonden er niet alleen het mooiste gras, maar ook weegbree en look, boterbloemen en zelfs margrieten. Daardoor kwam het dat zij in de zomer zulke goeie vette melk gaven.

De deeldeuren werden weer dichtgedaan en de koeien werden een voor een losgemaakt. Het touw, waarmee ze hadden vastgezeten, werd in een knoop tussen de horens gelegd. Zo hadden ze een mooie versiering van in elkaar gedraaid touw op hun kop. De palen stonden te dicht bij elkaar, daar konden ze niet tussendoor. Ze moesten ronddraaien en over de grup heen stappen.

Het gaf een heel gedoe om die onhandige beesten, die zo ongeduldig waren en zo graag naar buiten wilden, over de diepe, volle grup heen te krijgen. Aan het eind van de stal was een kleine deur en daar moesten ze door naar buiten. De baas hield de voorste koe aan een touw vast.

Zodra ze buiten kwamen, begonnen ze te loeien en op de grond te stampen, en met hun neuzen in het korte gras te snuffelen. Ze wilden dadelijk gaan eten, maar dat mocht niet. Lopen moesten ze, en nog wel rustig in een rij. Wolthuis en Evert en meneer Van der Hoek liepen opzij van de troep. Zij moesten ervoor zorgen dat geen enkele koe van de weg af raakte. Henk en Noortje liepen achteraan om de achterblijvers aan te sporen wat meer voort te maken. De baas liep voor aan de stoet met de koe aan het touw.

In de wei gingen de beesten eerst op een holletje de heuvel af; in de Beukenlaan werden ze wat rustiger. Telkens bleef er een stilstaan om wat taai bosgras tussen de bomen weg te hap-

pen. Een koe holde opeens het bos in; ze stampte met haar hoeven tussen de bomen, zodat de bruine beukebladeren in het rond stoven. Meneer Van der Hoek ging haar gauw achterna en dreef haar terug.

Noortje was blij dat zij achteraan liep. Het was zo'n mooi gezicht, al die bruin en wit gevlekte ruggen die op en neer deinden en waar de zon lichte plekjes op liet spelen. Soms loeiden ze een paar maal, blij en opgewonden, en zo nu en dan werd er een een beetje wild. Die sprong op de rug van de koe die voor haar liep, en liet zich een eindje meetrekken. Al gauw kreeg ze dan een tikje met een stok en liet zich weer op haar vier poten vallen.

Het was een lange wandeling over de hei en door de ‘Stikke Mui’ naar de grote weg. Daar werd halt gehouden. Er was veel verkeer die dag en ze moesten rustig en voorzichtig oversteken. Vrachtauto's vol soldaten reden voorbij, en motorfietsen met zijspan gingen in razende vaart voor hun neus langs. Ze moesten op het fietspad wachten tot er een opening in de rij vrachtauto's was.

‘Ze gaan de goede kant op, ze trekken naar het noorden!’ zei meneer Van der Hoek. ‘Nu is de oorlog echt gauw afgelopen.’

En Henk zei: ‘Van mij mogen ze wegtrekken en nooit meer terugkomen!’

‘We kunnen erover!’ waarschuwde Everingen. ‘Kalm aan!’

Hij ging zelf met de koe aan het touw midden op de weg staan, zodat de anderen langs hem konden lopen. Rustig liepen alle dertien koeien naar de overkant, maar voordat ze daar waren kwam er alweer een nieuwe rij vrachtauto's aanrijden. Een pantserwagen, die een zwaar en dreunend geluid maakte, voorop. Everingen stak zijn stok omhoog en de pantserwagen stopte.

In de vrachtauto daarachter zaten soldaten in twee rijen tegenover elkaar: hun hoofden met de grijsgroene helmen draaiden allemaal naar hen toe. Noortje dacht: Ze kijken naar ons, misschien zijn ze wel jaloers, omdat wij zo fijn met onze koeien op stap zijn. Toen de koeien veilig aan de overkant gekomen waren, reden de pantserwagen en de vrachtauto's weer door.

Ze liepen buiten het dorp om naar de uiterwaarden. Daar

gingen ze eindelijk dan toch de weilanden in. Eerst moesten ze het land van andere boeren door, voordat ze bij hun eigen grasland kwamen, en Evert moest heel wat keren een hek openmaken en wachten tot allen erdoorheen waren om daarna het hek weer te sluiten. Eindelijk waren ze er dan toch.

'Zie zo, dat is gebeurd,' zei Everingen.

Het laatste hek was ook dicht en allemaal leunden ze erover en keken naar de koeien in de wei. Die begonnen dadelijk te grazen. Soms werd er eentje weer vrolijk en wild en sprong in het rond alsof ze nog een jong kalfje was.

'Morgen kun je het al aan de melk merken,' zei Henk. 'De laatste tijd kon je goed proeven dat ze meer bieten dan hooi kregen. Bah, die bietenmelk smaakt niks lekker.'

'Morgen nog niet,' zei Everingen, 'aan het eind van de week. Dan zullen jullie eens wat zien, de melk is weer geel van de room. En de vrouw kan weer eens een kaas maken.'

Nog een poosje stonden ze daar zo te praten, en ze aten de boterhammen op die ze van huis hadden meegebracht. Het was al etenstijd geworden en naar huis was het nog een flinke wandeling.

Op de terugweg hoefde Evert geen hekken open te maken. Ook de grote mensen klommen er gewoon overheen.

Inkwartiering

Een week lang leek het leven op Klaphek bijna gewoon. Het werd elke dag een beetje warmer en lichter en soms kwam de zon door de wolken heen.

Nu de stallen leeg waren, moesten ze worden schoongemaakt. Eerst werd de mest eruit gekruid. Daarna werden de muren en schotten schoongeboend met harde boenders. Twee hele dagen waren de mannen daar aan het werk, er mocht geen vlekje achterblijven. Toen alles klaar was, kon je in de koeiestal van de vloer eten, zo schoon was het daar. Als het regende hadden de kinderen nu fijn veel ruimte om te spelen.

's Morgens heel vroeg en 's middags om vier uur gingen de mannen melken. Dan reden ze met de melkwagen naar het weiland bij de IJssel. In de middag gingen Evert en Noortje mee. Ze konden net in de tijd dat het melken duurde, naar de bakkerij lopen en brood halen. En op de terugweg holden ze voor het wagentje uit om alle hekken open te maken en weer dicht te doen. Als ze geen brood hoefden te halen, hielpen ze mee de koeien bijeen te drijven en vast te binden.

Het melkuurtje was het fijnste uurtje van de dag. Het rook lekker in het weiland, naar de beesten en naar natte kleigrond. Het eigenaardige luchtje van de bussen en de emmers hoorde daar ook bij. Zelfs het wagentje op zijn twee hoge wielen had dat vage zure luchtje gekregen, vermengd met de veel sterkere geur van paard en paardemest.

Het regende vaak en de grond was heel drassig. Het was daar zo stil, dat de paar geluiden die je hoorde luider klonken dan ergens anders: een koe die een poot uit de zuigende klei trok, het kletterende geluid als er een in de rij een vla liet vallen, loeien in een wei ver weg, en het zingen van de eerste leeuwerik, heel hoog in de lucht.

't Was niet gemakkelijk de leeuwerik te vinden, een grijze stip in het grijs, met trillende vleugeltjes. De hemel was hier zo hoog en wijd om je heen, zo grauw en grijs en vol vochtigheid, dat de mensen en de beesten heel klein leken op de platte aarde.

Op een dag haalde tante Janna een karretje van de zolder. Het was een houten karretje op twee wielen, met een lange stok eraan. Met die stok kon je het duwen en trekken.

'Noortje,' zei ze, 'doe jij me nu eens een plezier en neem Zusje mee naar buiten. Het arme kind is de hele winter in huis geweest.' En ze trok Zusje een dik vest aan en deed haar een sjaal om.

Daarna werd Zusje buiten voor de deur in het wagentje gezet. Gerrit en Noortje hielden elk een kant van de stok vast en trokken Zusje achter zich aan. Daar ging ze, holderdebolder door het gras. En Zusje keek zelfs een beetje blij, maar ze klemde haar handjes stijf en angstig om de zijkanten van het wagentje. 'Trr ... trr ... trr ...' riep ze, als een vrolijk vogeltje. Tante Janna stond er in de deur naar te kijken. Ze glimlachte omdat het meisje zo vrolijk leek, maar ze zwaaide niet naar haar. Ze wist wel dat Zusje nooit terug zou zwaaien. En tante Janna's gezicht was blij en verdrietig tegelijk, terwijl ze naar haar kleine meisje keek.

Die dag zat Buurvrouw voor het eerst buiten voor het huis en naast haar, op twee keukenstoelen, stond Sarah's mandje. Het kindje lag rustig te slapen. Mussen kwetterden in de meidoornhaag en vlogen af en aan, met takjes en grashalmen in hun snavels. Buurvrouw had haar breiwerk mee naar buiten genomen, maar veel steken maakte ze niet. Telkens liet ze haar werk in haar schoot rusten en staarde met tranende ogen naar de Beukenlaan. Het zou niet lang meer duren, dacht ze, dat ze langs die laan zou weggaan, naar haar eigen huisje in de stad.

Theo liep ook weer buiten rond. Bij de kalverwei ging hij op de helling langs de rand van het bos zitten en keek naar het dunne groen, dat om de bomen was. Hij liet de zon op zijn magere, bleke wangen schijnen en droomde ervan dat de oorlog voorbij was en dat hij weer gezond en sterk werd.

Meneer Van der Hoek had fluitend de voorraad hout voor die dag klaargemaakt. Hij nam een boek mee naar buiten en ging naast Theo zitten. Ze lagen naast elkaar achterover in het gras en ze praatten erover hoe heel anders de wereld er zou uitzien, als de oorlog maar eenmaal voorbij was. Want hoe erg deze gruwelijke tijd ook geweest was, zeiden ze tegen elkaar,

de mensen hadden er veel van geleerd en hierna zou zoiets nooit meer kunnen gebeuren. En meneer Van der Hoek was verbaasd dat hij zo goed kon praten met iemand die nog zo jong was. En Theo dacht bij zichzelf dat het toch grappig was, dat je met een zoveel oudere man ook best praten kon. En daarna zwegen ze allebei een hele tijd en ze voelden zich er best bij.

Opeens kwam Noortje naar ze toe hollen met een verschrikt gezichtje. Voor de twee mannen bleef ze staan en zei: ‘Er komen Duitsers aan, een heleboel! Wat moeten we doen?’

‘Maak je maar niet ongerust, hoor,’ zei Theo. ‘Ik verdwijn zolang wel in het bos en ik kom terug als de kust weer veilig is.’

Maar de kust werd niet meer veilig en Theo moest die avond in het donker door de zijdeur naar zijn kamertje sluipen.

Vier vrachtwagens waren het erf op gereden. Soldaten sprongen eruit en lieten hun ransels op de grond vallen. Manden en kisten werden uit de auto's getild. De soldaten droegen grijsgroene uniformen van de Wehrmacht. Er waren drie officieren bij, die aan de kant stonden en bevelen schreeuwden.

Tante Janna had Sarah's mandje gauw in de opkamer neergezet. Ze konden nu niets meer doen, ze moesten afwachten wat er ging gebeuren. De officieren vertelden de baas dat hij inkwartiering kreeg. De troep moest onderdak hebben voor de nacht, en misschien ook nog wel de volgende nachten. Er was niets aan te doen. Hoe lang dat zou duren konden ze nog niet zeggen.

De soldaten gingen naar de deel en naar de schuur. Het werd daar een hele bedrijvigheid, ze schenen allemaal goed te weten wat ze te doen hadden. Evert en Noortje stonden er middenin, ze wilden er niets van missen. En intussen zaten de grote mensen met verslagen gezichten bij elkaar in de keuken.

De soldaten pakten bossen stro van de strobult en spreidden die uit in de schone koeiestal. Een stuk of tien mannen stonden met bloot bovenlijf om de pomp heen om zich te wassen. Ze lachten hard als ze de koude waterstraal over elkaars rug lieten kletsen. Evert keek ernaar met een kwaad gezicht.

‘Moet je zien wat een rotzooi ze maken,’ zei hij. ‘Wij gooien de ton maar een paar keer per jaar leeg. Maar op zo'n manier is hij in een dag al vol.’

‘Dan moet je vader er wat van zeggen.’

Evert had wel gelijk. Ze lieten het vuile zeepwater gewoon over de rand stromen en eromheen werd het een vieze boel. De vloer van de deel was van leem en het water maakte er een natte brij van. Maar het rook lekker daar bij de pomp, want de soldaten hadden echte zeep bij zich.

Toen ze allemaal klaar waren met wassen, deed Noortje net of ze naar de gangdeur ging en keek goed rond. Misschien had een van hen zijn zeep wel laten liggen. En jawel hoor, boven op de zwengel lag een groot stuk gele zeep, nog nat en schuimend van het wassen. Vlug stak Noortje de zeep in haar zak en liep ermee naar de keuken.

‘Alstublieft,’ zei ze en ze legde het stuk zeep voor tante Janna neer.

De mensen, die daar zo somber zaten te kijken, moesten erom lachen en Noortje zei: ‘Weten jullie wel wat 'n bende die lui maken? Ze pompen maar water alsof het niks is. Een smeerboel!’

Had ze dat nu niet moeten zeggen? Nu keek iedereen weer kwaad. En tante Janna zei: ‘Als het te erg wordt, Chris, moet je er wat van zeggen.’

De baas knikte alleen maar.

‘Ja, ja,’ mompelde hij.

Op de deel hadden de soldaten hun bedden van stro in orde gemaakt, ze hadden grijze dekens uitgerold en hun tassen erbovenop gelegd. Aan de palen, waar eerst de koeien aan vastgebonden waren, hingen nu riemen en patroongordels en helmen. Tegen de muur achter de grup stonden geweren.

Een soldaat had wel twintig handgranaten op zijn bed liggen. Evert kwam voorzichtig een stapje dichterbij. Hij zou zo'n handgranaat wel voor zijn verzameling willen hebben, maar hij durfde er niet om te vragen. De soldaat zag Everts nieuwsgierige gezicht en lachte tegen hem. Het was een grote, sterke kerel, met een rood gezicht en kort geknipt bruin haar. Als hij lachte zag je een heleboel rechte witte tanden. Hij hield een granaat in zijn uitgestrekte hand, alsof hij die Evert aanbood. Gelukkig kwam toen juist Noortje er weer bij.

‘Nee Evert,’ zei ze beslist, ‘ben je gek!’ En ze trok hem een

eindje achteruit.

‘Wat ben jij vervelend,’ zei Evert. ‘Hij wil er mij een geven. Ik zal er heus niets mee doen, hoor.’

De soldaat was opgestaan en kwam met de granaat naar hem toe. Hij lachte maar aldoor en hield het ding plagend onder Everts neus. Toen maakte hij een gebaar alsof hij hem wegwierp en vroeg: ‘Ja?’

Evert knikte. De soldaat liep naar de grote deur, waarvan alleen de bovenkant openstond. De kinderen bleven vlak bij hem. Daar zwaaide de soldaat zijn arm boven zijn hoofd en wierp de handgranaat met een boog weg, helemaal tot naast de schuur. Met een harde knal ontplofte het ding zodra het de grond raakte. Nog net op tijd gooide de Duitser de bovendeur dicht. Een regen van scherfjes en kluiten modder tikte tegen het hout.

Noortje was geschrokken, maar Evert lachte en de soldaat lachte ook. Hij vond het een geweldig goeie grap. Op dat ogenblik riep een ander iets plagerigs naar hem en hij ging weer bij zijn kameraden zitten.

Er was die hele dag veel om naar te kijken. Ze raakten al een beetje gewend aan het geluid van al die Duitse stemmen. Aan het eind van de middag kwam er geen water meer uit de pomp; de Duitsers hadden alles opgebruikt.

‘Ga nog maar een keer pompen,’ zei Everingen tegen Evert, ‘er is niets aan te doen. Als ze morgen nog niet vertrekken, zal ik er met ze over praten.’

Evert en Noortje liepen die avond in het donker achter de Vos op het ronde straatje, om voor nog meer water te zorgen. Zij zagen Theo terugkomen en ze gingen in de zijgang kijken of de weg naar zijn kamer veilig was. Ze zeiden niet veel terwijl ze daar in het rond liepen. Er was die dag veel gebeurd en ze waren moe. De Vos leek ook wel moe te zijn, want hij wou niet doorstappen. Hij dacht zeker: wat een onzin, drie keer pompen op een dag, dat heb ik nog nooit in mijn leven meegemaakt.

Eindelijk waren ze klaar en samen brachten ze de Vos achter het huis. Het was nu helemaal donker geworden. Noortje hielp Evert bij het uitspannen van het paard en ze aaide de Vos over zijn neus die zo lekker zacht was. En toen hij weer naast de

Bruine in de paardestal stond, bracht ze hem wat haver. De soldaten zaten op hun slaapplaatsen, met hun benen in de voerbak, te eten. Zij hadden lampen meegebracht en je kon goed zien op de deel. Een tijdlang stonden de kinderen te kijken hoe de soldaten een dikke, bruine brij uit hun gamellen lepelden. Het rook niet erg lekker. Ze aten er hompen grijs brood bij.

Noortje probeerde de soldaten te tellen, maar ze raakte telkens in de war. In de schuur waren er nog meer, en alles bij elkaar moesten het er wel een stuk of zestig zijn. De meesten waren moe, dat kon je wel zien. Die zaten hun brood te kauwen en er wat bij te suffen. Maar er waren ook soldaten die misschien wel nooit moe werden, die schreeuwden en lachten en liedjes zongen. Ze hadden kroezen met koffie en die hieven de grappenmakers hoog op, alsof het een glas bier was, en ze riepen: 'Gesundheit!'

'Kom, ga mee,' zei Noortje. Ze had nu wel genoeg gezien.

Toen ze buiten kwamen, zagen ze voor de schuur een vuurtje gloeien. Daar waren ook soldaten. Er was zeker iets bijzonders met ze aan de hand, dat ze niet bij de anderen mochten zijn. Noortje en Evert gingen bij het vuur kijken. Tussen een paar stenen lag een berg kleine stukjes hout te branden. Eromheen zaten vijf mannen op hun hurken; bij de rode gloed van het vuur konden ze hun gezichten goed zien. Ze droegen Duitse uniformen, en toch leken ze niets op de andere soldaten, die op de deel waren. Het waren kleine, donkere mannen met gerimpelde gezichten. Ze spraken geen Duits met elkaar, maar een vreemd taaltje waar ze geen woord van verstonden. Het klonk als: prutte prutte prr prr. De kinderen bleven achter de mannen staan en keken toe.

Een van hen stak een vork in de gloeiende as en haalde er een grote bruine aardappel uit te voorschijn. Hij stak de vork met de aardappel omhoog naar Noortje, knikte haar vriendelijk toe en wees dat ze hem eraf mocht pakken. Aarzelend stak ze haar hand uit. De aardappel was gloeiend heet, ze kon hem bijna niet vasthouden. Een andere soldaat stak ook een vork in de as en haalde er een aardappel voor Evert uit.

Ze gingen op hun hurken tussen de soldaten zitten. Voor-

zichtig pelden ze de schil van hun aardappel af, die liet gemakkelijk los. De aardappels waren gepoft en van binnen helemaal gaar. Ze namen er kleine hapjes van. Het smaakte lekker.

De vreemde soldaten keken naar hen, hun ogen waren zwart in hun rode gezichten. Ze spraken zacht met elkaar en lachten tegen de kinderen. Een van hen stond op, zette een kopje voor hen op de grond en wees ernaar. Eerst begrepen ze niet wat de bedoeling was.

Evert nam het kopje op; er zat zout in en hij deed wat van het zout op zijn aardappel. Zo smaakte die nog lekkerder.

Die eerste nacht hadden de officieren in de schuur geslapen. Dat scheen hun niet erg te zijn bevallen. De volgende morgen klopten ze op de deur van de bijkeuken.

Tante Janna wilde de Duitsers niet in haar keuken laten. Evert moest zijn vader halen en meneer Van der Hoek moest er ook bij komen, omdat hij goed Duits verstond. Ze stonden voor het huis te praten. De officieren vroegen of er ook een kamer in het huis vrij was.

'Nee,' zei Everingen heel beslist.

Maar ze hadden al door de ramen gekeken en wezen naar de mooie kamer. Die werd toch niet gebruikt, zeiden ze, en die moesten ze hebben. En de bijkeuken ook, daar kon hun kok de maaltijden voor de manschappen klaarmaken.

Het hielp niets, wat ze er ook tegen inbrachten. Dat er zo weinig ruimte in de keuken was voor al die mensen, en ze daarom elke avond in de mooie kamer zaten. Dat meneer Van der Hoek daar in de bedstee sliep. En niet te vergeten dat het de mooie kamer was, waar hun beste meubels stonden en het mooie servies in het buffet bewaard werd. Waar de oude klok met de koperen slinger aan de muur hing, die nog van de grootvader van Everingen geweest was.

Ze mochten hun beste servies weghalen, zeiden de officieren, want dat hadden ze niet nodig, maar ze moesten beslist met hun drieën in die kamer wonen.

'Ach Mensch!' riep er een uit, 'het zal toch ook niet lang meer duren!'

Nu, dat was te hopen. Everingen begon over het water te

praten. Hij vertelde dat zijn zoon de vorige dag een keer vaker had moeten pompen, dat de mannen erg veel water hadden gebruikt en dat de put zo nog zou komen droog te staan. En dat er geknoeid werd bij de pomp op de deel.

Dat was een schandaal, vonden de officieren. Het zou niet weer gebeuren, beloofden ze, en de schuldigen zouden gestraft worden. Want orde en netheid moesten er zijn, daar hielden zij juist zoveel van. En als de boer hun zijn paard wilde lenen, zouden hun mannen voortaan elke dag ook twee maal water oppompen. Hij kon toch wel begrijpen dat soldaten ook water nodig hadden?

Vanaf die dag werd het leven op Klaphek heel anders. De hele dag door zagen ze soldaten om het huis heen lopen. Het was de mannen wel verboden om bij het voorhuis te komen, en daar hielden zij zich ook aan. De drie officieren hadden er flink de wind onder. Maar in de bijkeuken was de kok met zijn helpers bezig, en in de keuken konden ze het eten van de soldaten ruiken. Meneer Van der Hoek moest met zijn bok en zijn zaag uit het prieel verdwijnen en voortaan buiten, voor het huis, hout zagen. Nu sliep hij al op een paar stoelen in de keuken, en daar raakte hij ook nog zijn mooie zaaghok kwijt.

De soldaten die de vorige dag aardappels gepoft hadden, waren Hongaarse krijgsgevangenen. De Duitsers zetten een Hongaar in het prieel met laarzen en riemen en tassen en stukken leer. Met een grote kromme naald en touw repareerde hij daar alles wat van leer gemaakt was en was stukgegaan. Het was leuk om naar hem te kijken als hij daarmee bezig was, maar ze konden niet met hem praten. Elke keer als hij de kinderen aankeek, lachte hij. Het was een vriendelijke, vrolijke man.

Nu ze de mooie kamer kwijt waren, zaten ze 's avonds weer allemaal om de keukentafel. Ze gingen vroeg naar bed.

Eerst was Noortje erg bezorgd geweest dat de Duitsers kleine Sarah zouden zien. Ze wou liever niet dat tante Janna haar weer buitenzette, en ze gaf haar het flesje in de opkamer. Het liefst wilde ze dat Sarah die opkamer nooit uit hoefde. In de keuken was ook niet veel plaats voor het kindje. Sarah huilde veel in dat halfdonkere kamertje. Ze kon een keel opzetten dat het je door merg en been ging. Het was in de bijkeuken te

horen, en soms zelfs op de deel. Dat ging zo niet langer.

‘Zo zullen ze juist achterdochtig worden,’ zei Noortjes vader. ‘Ze horen een kind, maar ze zien het niet. We kunnen beter doen alsof het heel gewoon is dat hier een baby woont.’

Die jonge kerels interesseren zich toch niet voor baby's, dacht Henk.

‘Als ze weten wie ze is...’

‘Maar dat weten ze niet. En dat zullen ze ook niet weten. Wie zou het ze vertellen?’ zei tante Janna. ‘Heus kind, het is 't beste voor haar.’

En zo kwam Sarah na een paar dagen weer te voorschijn. Iedereen wist wat hij zeggen moest, als een Duitser vroeg wie dat kleine meisje was. Ze was de laatste dagen ziek geweest, daarom hadden ze haar niet gezien en wel gehoord. Nu lag Sarah, als het mooi weer was, weer in haar mandje buiten. En Buurvrouw zat naast haar en paste op haar. Als het regende of waaide werd het mandje op het grote bed getild, of in de kamer van de familie Wolthuis neergezet.

De officieren klosten met hun zware laarzen door de gang en sloegen hard met de voordeur. Ze lieten de klink met een klap neerkomen, zodat de ring aan de andere kant van de deur een hele tijd klepperde. Een van hen boog zich wel eens over het wiegje en kietelde Sarah onder haar kinnetje. ‘Tuttuttuttu!’ zei hij dan, ‘so eine schöne Kleine!’

Als Noortje dat zag, was het of haar hart bleef stilstaan. Ze kreeg een vuurrode kleur en was bang, dat die kleur haar verraden zou. Die kerel, met zijn dikke, kromme vingers en zijn kale nek, moest van haar baby afblijven! Als hij weer doorliep, ging ze vlug naar Sarah toe om haar te troosten.

‘Stil maar, hoor,’ zei ze, ‘huil maar niet hoor, wij passen wel op dat hij jou niets doet.’ Maar Sarah huilde helemaal niet, ze lachte tegen iedereen die bij haar wiegje kwam.

Op een dag werd er weer met water geknoeid en toen gebeurde er iets akeligs. Een officier sloeg de soldaat die dat gedaan had, met zijn riem op zijn rug. Noortje kon er niet naar kijken. ‘Kom mee,’ zei ze en ze trok Evert mee naar de keuken.

Ze vertelden tante Janna wat ze gezien hadden, en tante Janna vertelde het even later aan de baas. Onder het eten spraken

ze er allemaal over.

‘Ik zal maar niet meer klagen als er geknoeid wordt. Dit heb ik niet geweten,’ zei Everingen.

Wolthuis werd kwaad. ‘Hoe kun je dat nou erg vinden? Ze zijn wreed tegen anderen en daarom zijn ze ook wreed tegen elkaar.’

Buurvrouw veegde een paar tranen uit haar ogen.

‘Mens, moet je daarom snotteren?’ riep vrouw Wolthuis.

‘Welnee,’ stamelde Buurvrouw, ‘mijn ogen tranen zo erg. Dat komt van m'n rimmetiek.’

Alie begon te lachen.

Tante Janna nam Zusje op schoot. Ze wiegde haar zachtjes heen en weer en neuriede een liedje. Haar ogen staarden uit het raam, langs de appelboom, langs de meidoornhaag en langs de bossen in de verte.

Een auto met een rood kruis

Het was onbegrijpelijk waar al die vogels vandaan kwamen die, zodra de zon een beetje warmte gaf, begonnen te fluiten en te zingen als dolgeworden muzikanten. Het bos was vol van hun geluid, overal klonk hun gekwetter en getierelier. De vogels waren blij dat de winter voorbij was. Ze maakten hun nesten in orde om er straks eitjes in te kunnen leggen, heel gewoon, alsof er nergens oorlog was en de hemel, die zij toch eigenlijk voor zich alleen hoorden te hebben, niet vol was van het geronk van bommenwerpers en jachtvliegtuigen.

Op Klaphek was er een die niet van de warme zonnestralen kon genieten en die zelfs bang was om voor het open raam te zitten, zoals hij wel had gedaan toen het nog bitter koud was geweest. Als er een Duits uniform in de buurt gezien werd, moest Theo zich verbergen. En nu krioelde het in en om Klaphek van de Duitse uniformen.

Meestal bracht Evert of Noortje hem zijn eten en nu deden ze dat steeds samen. Ze gingen met hun schaaltje buitenom, en voordat ze om de hoek van het huis naar de zijdeur liepen, keken ze eerst of het daar wel veilig was. In het zijgangetje en op de trap was nog nooit een Duitser geweest. Hoe lang zou het nog duren voordat die zich eens afvroegen of dat raam, hoog in de muur, ook bij een kamer hoorde en wie daar dan wel woonde?

Theo bleef in bed en voelde zich zieker dan ooit. Hij was een gevangene en hij was zijn eigen bewaker. Om zijn behoefte te doen moest hij 's nachts naar buiten, want de wc was op de deel en daar kon hij zich niet vertonen. Als het donker was sloop hij achter het prieel langs, vloekte binnensmonds als hij zich tegen het kromgebogen stuk van de V-1 stootte, en rende als een schim met een bleke kring om de nek naar de haag rond de moestuin. Zodra hij achter de hof was, durfde hij weer rustig adem te halen. Soms schrok hij van het oehoe-geroep van een uil, die vlak achter hem over de akker scheerde.

Op een avond zei Theo tegen Evert en Noortje: ‘Ik moet hier

vandaan. Ik breng jullie allemaal in gevaar door hier te blijven.'

'Welnee, Theo,' zei Evert, 'dat vinden wij helemaal niet erg. We zijn eraan gewend dat je er bent.'

Theo glimlachte. 'Maar het is wel zo,' zei hij. 'En jullie moeten me helpen. Je mag er niemand iets van zeggen, ook je vader en moeder niet, Evert. Ik heb een brief klaar en die moeten jullie aan iemand in Zemst brengen.'

'Goed dan. Naar wie moeten we toe?'

'Ik zal je zo uitleggen waar je moet zijn. Als je daar bent, dan bel je drie keer aan. Aan wie de deur opendoet vraag je of je Nico kunt spreken. Als die man of vrouw zegt dat er geen Nico woont, kom je dadelijk naar huis terug.

Als hij er wel is, zorg je ervoor dat je hem de brief in handen geeft. Je mag hem dus niet aan iemand anders geven. Alleen aan Nico. Als ze zeggen: geef maar hier, dan zorg ik wel dat Nico hem krijgt, dan geef je de brief niet.'

'En als Nico de brief heeft?'

'Dan vraag je niets, maar je wacht af wat hij zal zeggen. Waarschijnlijk zal hij jullie een boodschap mee teruggeven. Maar je kunt daar beter niet om vragen. En als je klaar bent kom je onmiddellijk naar huis. Niet eerst nog iets anders doen! Hebben jullie alles gesnapt? Evert, zeg jij dan eens precies wat jullie moeten doen.'

Evert herhaalde wat Theo gezegd had, en daarna liet Theo het Noortje ook nog een keer opzeggen, zodat hij ervan overtuigd was dat ze goed in hun geheugen geprent hadden wat hun te doen stond. Het was niet moeilijk te onthouden. Ze moesten naar een huis in de Spoorstraat gaan, Spoorstraat 33. Evert wist die straat wel te vinden.

De volgende morgen vertelden de kinderen niemand wat ze gingen doen. Ze pakten hun fietsen en reden langzaam naar het hek, net of ze voor hun plezier een beetje wilden rondrijden. Nu er overal Duitsers in de buurt waren, mocht dat eigenlijk niet. Maar niemand lette op hen, en zodra ze het hek door waren, reden ze in een vaartje over het gladde pad langs het karrespoor. Het was een prachtige dag; op de hei was het heel stil en voordat ze het Clingebos door en in Zemst waren, zagen

ze geen mens. Het huis in de Spoorstraat konden ze heel gemakkelijk vinden.

‘Nummer 33,’ zei Evert, ‘hier moet het zijn.’

Het was een klein huis, met een stukje tuin ervoor. Ze liepen langzaam naar de deur. Voor de ramen hingen gordijnen, die helemaal dichtgeschoven waren. Je kon nergens aan zien wat voor mensen in dat huis woonden. In de deur was ook geen raampje om eerst eens door naar binnen te kijken. De trekbel glom alsof hij van goud was. En langs het huis stonden krokusjes te bloeien, paarse en gele.

‘Vooruit nu maar,’ zei Noortje. ‘Wie moet het zeggen?’

‘Doe jij het maar.’

Nadat ze gebeld hadden hoefden ze niet lang te wachten. De deur zwaaide open en op de mat stond een grote vrouw, met een gebloemd schort voor en opgerolde mouwen. Haar handen en haar dikke armen waren vuurrood, ze was zeker aan het wassen.

‘Zo, wat moeten jullie?’ vroeg ze en ze keek hen nieuwsgierig aan. ‘Wij hebben niets te verkopen, hoor!’

Noortje moest eerst een paar keer hoesten, voordat ze iets kon zeggen. Haar stem klonk schor toen ze vroeg: ‘Mevrouw, woont hier iemand die Nico heet?’

‘Zo, zo!’ riep de vrouw. ‘Iemand die Nico heet! En waar moet je die dan wel voor hebben?’

‘We zoeken iemand die Nico heet. We dachten dat hij hier misschien wel woonde.’

‘Ja, hoor eens kind, als jij niet eens weet waar je vriendjes wonen, hoe zou ik het dan moeten weten?’ zei de vrouw. ‘En ga je nou alle huizen langs om aan te bellen? Dat vind ik wel een beetje raar, hoor! Je kunt de mensen in deze tijd niet zo maar lastig vallen. Waarom vragen jullie het hem dan zelf niet? Ik vind 't maar dom van jullie, dat is gewoon geen werk, zeg.

Iemand die Nico heet... laat eens kijken... ik heb die naam wel eens gehoord. Ja, een vriendje van mijn neefje, het kind van m'n zuster zal ik maar zeggen, die heet geloof ik Nico. Maar waar die nou woont? Nee, dat zou ik niet weten. Ik kan het mijn zuster wel eens vragen. Hoe zag die Nico die je moet hebben, er dan uit?’

De vrouw praatte zo hard en zo vlug, dat ze bang waren dat het aan het andere eind van de straat nog te horen was. Ze dacht blijkbaar dat ze naar een kind zochten, naar een jongetje. Nu, in dit huis woonde hij niet, dat was wel duidelijk. Theo moest zich vergist hebben. Of waren ze soms in de verkeerde straat?

'Dit is de Spoorstraat toch wel?' vroeg Noortje. 'We hebben gehoord dat hij in de Spoorstraat woont, op nummer 33.'

'Ja hoor, hier is de Spoorstraat! Maar nee, jullie moeten het verkeerd onthouden hebben, want in deze straat ken ik alle kinderen wel. En feitelijk wonen er niet eens zoveel kinderen. Want ik kan goed met kinderen overweg, al zeg ik het zelf. Daar heb ik nooit moeite mee. Ze mogen mij altijd graag lijden, hoor! Ja, weet je hoe dat gaat, zoals vroeger toen alles zoveel beter was dan nu, als dan een kind aan de deur kwam met een boodschap of zo, voor mijn man kon dat wel gebeuren, ja. Mijn man zit nou in Duitsland, en zo leeft een mens maar alleen in angst en narigheid. Maar wat wou ik ook alweer zeggen? O ja, als hier een kind aan de deur kwam, wou ik zeggen, dan gaf ik altijd wat, net wat ik in huis had hè, een koekje, of een appel. Maar jullie begrijpen ook wel dat ik jullie niets geven kan, want ik heb zelf helemaal niks meer, en ik kan jullie ook niet verder helpen.

Dus ze hebben tegen je gezegd dat het in de Spoorstraat moet wezen? Op nummer 33 nog wel. Ja, dit is wel 33... 33A dan natuurlijk. Hiernaast is 33B, maar daar wonen ook geen kinderen. Wat gek, hè? Nou ik vind het maar raar, hoor!'

Ze waren blij toen de vrouw eindelijk eens haar mond hield en ze keken allebei naar het nummer naast de deur. Het bordje zat verborgen achter de takken van een wilde wingerdstruik en een eindje van de 33 af zagen ze de A. Er zat lichtgevende verf op. Misschien was dit huis, samen met het huis ernaast, vroeger één huis geweest, en hadden de mensen er later twee huizen van gemaakt. De A was er beslist later bij gekomen.

'Nu, dank u wel hoor, dan gaan we maar weer,' zei Evert.

Ze groetten en liepen het tegelpaadje af naar de fietsen. De vrouw met de blote armen stond hen na te kijken, daarom stapten Evert en Noortje dadelijk op en reden de straat uit. Aan het

eind, bij de spoorwegovergang, stapten ze weer af en daar stonden ze een beetje zenuwachtig te lachen.

‘Wat een kwebbel, hè,’ zei Noortje.

‘Nou, die kan er wat van.’

‘Wat doen we nu?’

‘Naar 33B, natuurlijk!’

‘Ja, maar dan moet zij ons niet zien, anders wordt ze achterdochtig.’

‘Daar had ik al aan gedacht. Daarom reed ik ook deze kant uit, zodat we niet meer langs haar huis hoeven.’

‘Wat ben je toch slim.’

‘Een enkele keer wel.’

In het andere huis waren de gordijnen ook al dichtgeschoven. Het zag er een beetje onbewoond uit. Het gras in de tuin was de vorige zomer vast niet één keer gemaaid, het groeide in het wilde weg in dikke pollen met lange bruine sprieten, zelfs op het pad. Er waren geen bloeiende krokusjes en bij de deur stonden een paar hoge, stevige struiken. Ze trokken aan de bel en wachtten. Het gegalm van de bel was buiten duidelijk te horen.

‘Nog maar een keer,’ zei Evert.

‘O, jeetje! We moesten drie keer bellen,’ zei Noortje en nu trok ze drie keer achter elkaar aan de bel. Het maakte flink lawaai in het huis.

‘Heb je dat daarnet wel gedaan, drie keer gebeld?’

‘Nee, ik was het vergeten. Zou hij daar dan toch wonen?’

‘Ik denk het niet en we zullen...’

Evert deed met een klap zijn mond dicht. De deur was heel langzaam een klein stukje opengegaan. Een jong meisje keek hen aan en zei niets.

Noortje zei ook niets. Ze was opeens bang geworden dat ze iets verkeerd zou doen. Evert stompte haar in de rug. Kwaad keek ze naar hem om en knikte hem toe.

‘Doe jij het nu maar,’ fluisterde ze.

En Evert zei: ‘Juffrouw, wij komen voor Nico!’ Het meisje zei nog steeds niets. Ze keek hen allebei nog een keer aandachtig aan en sloot de deur weer.

‘Hè, wat is dat nou!’ zei Noortje.

‘Laten we maar wachten,’ vond Evert.

En dat deden ze dan ook. Het duurde niet lang of de deur ging weer open. Nu stond daar een jonge man. Hij was lang en mager, en hij had een ernstig en toch vriendelijk gezicht. Noortje dacht dat hij wel net zo oud als Theo zou zijn, of iets ouder.

Evert vroeg: ‘Bent u Nico?’

De man knikte. ‘Ja,’ zei hij, ‘kom maar even binnen.’

Hij liet hen in het halletje. Een glazen deur met een gordijn ervoor bleef dicht, zodat ze van de rest van het huis niets konden zien. Daar stonden ze en keken elkaar aan. De man glimlachte.

‘Vertel het maar,’ zei hij.

‘Bent u werkelijk Nico?’ vroeg Evert.

‘Ja, zeker.’

‘We hebben een brief voor u, van Theo.’

Evert haalde de brief uit zijn zak en gaf hem aan de man die Nico heette. De man las de brief een paar maal aandachtig. Toen stopte hij hem in de zak van zijn korte jasje en bleef een poos in gedachten verzonken staan. De kinderen werden bang dat hij vergeten had dat zij er waren, zo lang stond hij na te denken. Eindelijk zei Nico: ‘Luister goed. Ik geef jullie een boodschap voor Theo mee. Ik schrijf het liever niet op. Denk erom dat je alléén tegen Theo zegt wat ik je nu vertel.

Zeg hem dat het nog wel even kan duren, maar dat we hem zullen halen zo vlug het kan. Op een morgen zal er een auto bij de boerderij komen met een rood kruis op het dak geschilderd. Dus alleen een auto met een rood kruis, begrijp je, elke andere auto moet hij niet vertrouwen. Zo gauw die auto eraan komt, moet hij ernaar toe lopen en instappen. Dat is alles.’

‘Weten jullie de weg naar Klaphek?’ vroeg Noortje.

‘Dat heeft Theo me in de brief uitgelegd. Maak je daarover maar niet bezorgd. Dus onthou het goed: alléén een auto met een rood kruis erop.’

‘Is het zeker dat hij 's morgens komt?’

‘Waarom vraag je dat?’

‘Omdat Theo zelf niet kan uitkijken. Zijn kamer is aan de andere kant van het huis. Dus wij, Noortje en ik, moeten de

auto zien aankomen. En 's middags zijn we er niet aldoor, we moeten mee met melken en brood halen.'

'Goed. Dan beloof ik je dat de auto 's morgens komt. En ga nu maar en doe Theo de groeten. Dag!'

Terwijl hij de deur voor hen openhield, gaf hij hen allebei een hand. De deur was alweer dicht voordat ze bij de fietsen waren.

Theo keek heel blij toen ze hem de boodschap van Nico brachten. En daarna begon het wachten.

Het was niet zo eenvoudig om de hele morgen de Beukenlaan in de gaten te houden. Ze hadden nog zoveel meer te doen, nu merkten ze pas hoe druk ze het eigenlijk hadden. Als Evert moest waterpompen, kon Noortje niet samen met hem op het stoepje rondlopen. Dan moest zij voor het huis blijven. Ze hielp haar vader met de trekzaag, maar na elke twee halen door het vochtige berkehout rustte ze even uit om naar de Beukenlaan te staren.

'Wat heb je toch?' vroeg meneer Van der Hoek. 'Zo kan ik het nog beter alleen doen. Kun je niet wat helpen in de keuken?'

'Ach nee,' zei Noortje.

Haar vader keek haar bezorgd aan, hij vond dat ze wel erg gauw moe werd van het werk.

'Zal ik wat blokken kloven?' vroeg ze. Dat was goed, en Noortje ging met de bijl aan de slag. Ze zwaaide hem hoog boven haar hoofd en sloeg dikke houtblokken in één klap doormidden. Ze is toch wel sterk, dacht haar vader, ze heeft zeker geen zin in zagen. Maar zo was het helemaal niet. Het kwam alleen maar doordat Noortje onder het zagen niet goed kon opletten, en nu kon ze elke keer als ze de bijl hoog boven haar hoofd tilde, even naar de laan kijken.

Ze wilde ook best helpen emmers water naar de keuken te dragen. En ze wilde ook wel met Sarah op schoot voor het keukenraam zitten, of met Zusje spelen. Als ze maar naar buiten kon kijken. Wanneer ze aardappels moesten schillen, maakte ze ruzie met Dinie om de stoel voor het raam te krijgen.

'Kind, wat ben jij onrustig,' zei vrouw Wolthuis, 'je hebt de

kriebels in de kont. 't Zal het voorjaar wel zijn.'

Noortje had veel werkjes in de keuken waarbij ze niet uit het raam kon kijken. Ze moest Sarah de fles geven, op de baas z'n stoel bij het fornuis, of ze moest haar een schone luier omdoen. Daarvoor moest ze naar de opkamer. Als het nodig was waarschuwde ze Evert, dat hij op de uitkijk moest staan. Evert liet het werk waar hij mee bezig was prompt in de steek, ook al mopperde zijn vader nog zo erg.

'Luie drommel,' zei Everingen die dagen telkens, 'aan jou heb ik tegenwoordig ook niets meer.'

Zo gingen er vijf dagen voorbij. Maar ja. Nico had gezegd dat het wel een poosje kon duren. En hoe lang was een poosje? Het was niet eenvoudig om een auto te krijgen, dat wisten ze best. En als Theo's vrienden al een auto hadden, dan moesten ze ook nog benzine hebben.

De zesde dag was een zondag. Het was het eind van de middag en de mannen waren juist teruggekomen van het melken. Henk was nog met het paard en de melkbussen bezig. Everingen kwam, met zijn hoofd en zijn haar kletsnat, de keuken binnen. Eerst droogde hij zijn gezicht af aan een doek die boven het fornuis hing, en hij pakte een stukje kam van de schoorsteenmantel om zijn zwarte en grijze haren achterover te kammen. Hij hing zijn pet op de leuning van zijn rieten stoel, ging op het gebreide kussen zitten en zei: 'Noortje, geef jij mij Zusje eens aan.'

De Duitse kok liep buiten voor het raam langs en floot heel vals een wijsje. Ze hoorden hem in de bijkeuken bezig met zijn pannen en lepels. Even later hoorden ze nog iemand in de bijkeuken komen, de Duitsers spraken met harde stemmen.

De tafel was al klaargemaakt voor de avondboterham. Buurvrouw en de meisjes zaten op hun plaatsen te wachten.

Tante Janna zei: 'Het kind kan Zusje niet tillen, Chris, dat moet je zelf doen.'

''t Is anders een sterke meid,' zei Everingen.

'Ja hoor, ik kan het best,' zei Noortje.

Ze ging naar Zusje toe en stak haar handen onder haar armpjes om haar omhoog te trekken. Zusje was erg zwaar, veel zwaarder dan je zou denken van zo'n klein meisje. Dat kwam

niet alleen doordat ze zo dik was, maar vooral doordat ze log was en helemaal niet meegaf als je haar droeg. Ze hing met haar hele gewicht aan je handen en je armen. En toch lukte het Noortje om haar uit haar bedje te tillen. Zusje keek heel blij, zoals Zusje dat doen kon. Ze blies een grote bel speeksel uit haar mondje. Met haar altijd natte en rimpelige handje kneep ze in Noortjes wang, terwijl Noortje haar stevig vasthield om haar naar haar vader te dragen.

Juist wilde ze zich naar Everingen omdraaien, toen ze eventjes naar buiten keek. Dat kwam eigenlijk doordat de zon zo laag stond, waardoor de bomen in de verte wel van goud leken. Dat was heel mooi. Ze hoorde Rachel blaffen. Toen zag ze iets bij het hek.

Iemand deed het hek open. Ze kon niet zien wie het was, onder de beukebomen was het al donker. Met Zusje tegen zich aan geklemd bleef ze voor het raam staan en keek nog eens. Een vrouw met een witte jurk aan en een wit doekje op het hoofd was een eindje de wei op gelopen.

'Komt er nog wat van?' vroeg Everingen ongeduldig. 'Blijf daar niet zo lang staan, kind, breng Zusje hier!'

Noortje draaide zich geschrokken om. Zonder iets te zeggen zette ze Zusje met haar kletsnatte broek op de knie van haar vader en rende de keuken uit. Ze deed de voordeur open, en daar zag ze heel duidelijk een kleine auto langzaam door het hek de wei op rijden. Er was een rood kruis op het dak van de auto geschilderd. Hij reed in een bocht rond tot hij weer met zijn neus naar de laan toegekeerd stond. De motor maakte een pruttelend geluid, dat duidelijk te horen was in de stille namiddaglucht.

Achter de Vos liep Evert rustig rond op het straatje bij de put. Natuurlijk had hij niets gemerkt.

'Ze zijn er!' fluisterde Noortje.

'Wie?' vroeg hij verwonderd.

'De auto, stommerd!'

'O!'

Hij liet het paard alleen verder gaan en holde op zijn tenen naar de hoek van het huis, om naar de auto te kijken. Noortje was al door de zijdeur naar binnen. Theo lag in een deken opge-

rold boven op zijn bed.

‘Ze zijn er!’ zei ze.

Met één sprong stond hij op de vloer en zonder een woord te zeggen duwde hij haar voor zich uit de trap af. Zo kwamen ze buiten. Evert had al voor en achter het huis gekeken of de weg veilig was. Hij wenkte dat Theo komen kon.

‘De andere kant,’ fluisterde Noortje, ‘kijk dan toch aan de andere kant, bij het varkenshok.’

En daar ging Evert. Op zijn sokken liep hij voor het huis langs, voorbij de bijkeuken, waarvan de deur open stond. Hij keek langs de strobulten naar het achtererf, en zwaaide met zijn arm.

Theo kneep Noortje even heel hard in haar schouder. Met grote stappen liep hij voor het houtprieel langs, waar de Hongaar nog zat te werken, en zwaaide zijn dunne benen over het houten hekje bij de appelboom. Hij rende door de wei naar het autootje, dat al die tijd met zijn pruttelende motor bij de Beukenlaan stond te wachten. De verpleegster was weer ingestapt. Een portier van de auto was wijdopen.

Noortje hield haar adem in. Wat kon Theo nog hard lopen! Ja, hij was er, het portier sloeg dicht. De auto zette zich in beweging. Ze zagen hoe hij met een flinke vaart over het karrespoor heen hotste. Het had allemaal niet meer dan vijf minuten geduurd.

Terwijl Noortje terugging naar de keuken en Evert weer naar het paard liep, kwamen ze elkaar tegen. Ze zeiden niets, ze liepen door en glimlachten allebei.

Een speurtocht

Het was avond. Een auto reed langzaam het erf op en stopte achter het huis.

Een Duitse officier stapte uit. Hij had een hoge pet op en een lange regenjas aan, die door de wind tegen zijn benen fladderde. De chauffeur bleef achter het stuur zitten. De officier droeg zwarte laarzen van glad leer. Ze glommen als gepoetste kachelpijpen. Hij had een brede band met een hakenkruis om zijn mouw. En op zijn neus had hij een bril zonder randen. Alles aan hem zag er even schoon en keurig uit, net als zijn rode gladgeschoren wangen.

Lang en mager stond hij daar op het modderige erf en draaide zich met hoekige bewegingen om naar de officieren, die hem kwamen begroeten en met eerbiedige gezichten salueerden. Zonder een spier van zijn gezicht te vertrekken bracht de vreemde Duitser de Hitlergroet.

Evert en Noortje hadden juist de kippen in het nachthok gesloten en de eieren uit de leghokjes gehaald, toen de auto om het huis heen reed. Ze bleven in de schaduw van de schuur staan kijken.

‘Zie je dat?’ fluisterde Evert. ‘'t Is vast een hele hoge. Misschien wel een generaal.’

‘Een generaal? Wat zal die hier komen doen?’

Een van de officieren hield de deeldeur open en de generaal ging naar binnen.

‘Kom mee, ik wil weten wat er aan de hand is,’ zei Evert. Ze liepen door het voorhuis naar de deel en verborgen zich achter het houten schot van de koeiestal. Als de Duitsers niet goed vonden dat ze naar hen stonden te kijken, konden ze net doen of ze toevallig naar de wc gingen.

Er hingen olielampen aan de balken, die een geelachtig licht verspreidden en elk hoekje van de deel was duidelijk te zien. De soldaten stonden in een rij voor hun slaapplaatsen. Alles zag er keurig uit, er lag nergens rommel en de vloer was aangeveegd. De manschappen hadden hun dekens opgerold en aan

het hoofdeinde in het stro gelegd; aan het voeteneind lagen de ransels. Ze hadden die middag allemaal hun laarzen met zwart vet ingesmeerd en nu glommen die in het lamplicht. Ook de geweren hadden ze gepoetst en ze hadden ze met de glanzende lopen omhoog aan de leren riemen opgehangen.

De soldaten keken met strakke gezichten recht voor zich uit en hun armen hielden ze stijf tegen hun zij gedrukt. Alle spieren in hun lichaam waren gespannen. Noortje en Evert konden de soldaten die dichtbij stonden, duidelijk zien. Hun adamsappel bewoog zich onder hun huid op en neer, alsof ze een dikke prop in hun keel hadden die ze niet konden wegslikken.

'Wat gaan ze doen?' fluisterde Noortje.

'Stil, hou je kop dicht!'

De officieren stonden zachtjes met elkaar te praten. Opeens draaide de generaal zich om, met stijve stappen liep hij naar het midden van de deel en liet zijn ogen langs de rij wachtende soldaten gaan. De officieren waren achter hem gaan staan. De generaal strekte zijn rechterarm schuin naar voren en schreeuwde: 'Heil Hitler!'

Ook de officieren riepen: 'Heil Hitler!'

Alsof ze poppen in een poppentheater waren en hun ledematen met behulp van touwtjes bewogen werden, zo precies tegelijk gingen de armen van al die soldaten omhoog en uit alle monden klonk eenstemmig: 'Heil Hitler!'

En floep! de armen vielen weer omlaag.

Daarna begon de generaal te spreken. Eerst praatte hij met kalme, zachte stem en de kinderen konden hem niet verstaan. Toen raakte hij meer en meer opgewonden, hij scheen het geweldig te vinden wat hij die mannen te vertellen had. Hij begon steeds harder te schreeuwen, zodat hij er een rood hoofd van kreeg. Hij zweette zo dat hij zijn pet en zijn bril in de hand moest nemen.

Ook al schreeuwde de generaal nog zo hard, de kinderen verstonden hem niet. Dat kwam niet alleen doordat hij Duits sprak, want daarvan konden ze al heel wat begrijpen, maar doordat zijn stem door het harde schreeuwen verwrongen werd. Hij wond zich zo op, dat zijn ogen ervan uitpuilden, en in zijn hals waren de aderen dik en opgezwollen.

Onverwachts hield hij weer op met schreeuwen. Hij klapte de hakken tegen elkaar, zette de pet weer op zijn hoofd en de bril weer op zijn neus, hief zijn rechterarm schuin omhoog en riep: ‘Sieg Heil!’

‘Sieg Heil!’ riepen ze allemaal, en nog altijd stonden de soldaten even stijf als poppen. Het was doodstil op de deel geworden. Stap, stap, stap, klonken de stappen van de generaal. En de officieren, die de hele tijd met suffe gezichten voor zich uit hadden staan kijken, haastten zich achter hem aan naar buiten. Even later klonk het starten van een motor, en de auto met de generaal reed het erf af, en de officieren kwamen weer binnen.

Het was nog steeds heel stil op de deel. De soldaten waren in het stro gaan zitten. Een officier wees een paar van hen aan om ergens mee te helpen.

‘Wat gaan ze nou doen?’ vroeg Noortje.

‘Hoe kan ik dat weten?’ zei Evert. ‘Wacht maar af.’

Het duurde niet lang of ze begrepen al wat er ging gebeuren. Er werden kisten met flessen naar binnen gedragen en voor de slaapplaatsen van de soldaten neergezet. Het was haast niet te geloven hoe snel die drinken konden. Het leek wel of er water in de flessen zat, en of ze bijna omkwamen van de dorst. Ze namen grote slokken en gaven de fles dan door aan wie naast hen zat. De flessen waren gauw leeg, maar dadelijk werden er nog meer gebracht.

Het drinken had nog geen tien minuten geduurd, of de mannen riepen en praatten allemaal door elkaar. Een begon een liedje te zingen, en even later brulden de anderen het mee. De officieren dronken niet. Die zaten op een paar kistjes en keken toe.

‘Ze worden allemaal dronken,’ zei Evert.

‘Ja. Wat denk jij dat er in die flessen zit?’

‘Jenever of zo. Of brandewijn.’

‘Of wijn misschien.’

‘Nee, van wijn word je niet zo gauw dronken.’

‘Waarom denk je dat ze het doen?’

‘Weet ik niet.’

Ze konden nu wel hardop praten, want de soldaten maakten zelf zoveel lawaai dat ze hen toch niet zouden horen. Maar wie

hen wel hoorde, was meneer Van der Hoek. Hij had al een poosje achter de bietensnijmachine staan kijken. Hij ontdekte Noortje en Evert in hun donkere hoekje en werd boos.

'Zijn jullie helemaal gek?' zei hij zacht. 'Wat moet dat hier? Daar heb je niets mee te maken, met wat daar gebeurt.'

'Wat gebeurt er dan?' vroeg Noortje.

'Vooruit, naar de keuken allebei!'

Maar later op de avond moesten ze toch weer op de deel komen, omdat daar nu eenmaal de wc was. Toen zagen ze dat alle soldaten stomdronken geworden waren. Een enkele zat nog steeds met een fles in de hand te zingen, maar de meesten lagen, in de vreemdste houdingen en met open monden, te snurken. Er hing een smerige, zure lucht, doordat een paar op hun strobed gekotst hadden en nu met hun gezicht in hun eigen braaksel lagen te slapen. Een soldaat leek helemaal gek te zijn geworden. Hij had een blikken waskom met water op de grond gezet en lag op zijn buik, met zijn gezicht in het water. Hij bewoog zijn hoofd heen en weer en maakte rare, blubberende geluiden.

Nu en dan begon er een in zijn slaap opeens te roepen of te zingen. Er was ook een soldaat die op handen en voeten rondkroop, over de andere mannen heen, en almaar riep: 'Sieg Heil! Sieg Heil!' Aan het andere eind van de stal zat er nog eentje te zingen, steeds weer hetzelfde deuntje: 'Und wir fahren... gegen England!'

Nog altijd zaten de drie officieren op hun kistjes en keken haar de dronken mannen. Hun gezichten stonden nog zorgelijker dan eerst.

'Vooruit, opschieten,' zei meneer Van der Hoek. 'Dit is niet iets voor kinderen om naar te kijken.'

Noortje zei: 'Nou, we hebben het anders al gezien hoor. Is dat dan zo bijzonder, een stelletje dronken kerels?'

Die nacht sliepen de kinderen rustig, maar de grote mensen lagen wakker en luisterden naar geluiden in de nacht. Al die dronken mannen in huis, wat zouden ze gaan doen? Al die vijandige, dronken soldaten, en maar drie officieren die nog nuchter waren! De baas en Henk waren met hun kleren aan naar bed

gegaan. Hun klompen stonden klaar om erin te stappen.

Tante Janna luisterde de hele nacht; met open ogen lag ze in het donker te staren. Ze glimlachte toen ze de rustige ademhaling van haar man naast zich hoorde. Chris slaapt lekker, dacht ze, het geeft niet. Als er wat gebeurt, heb ik hem zo wakker.

Pas tegen de ochtend, niet lang voordat de zon opkwam, hoorde ze iets. Voorzichtig klom ze uit bed en ging naar de keuken. Meneer Van der Hoek was ook wakker, hij was gekleed en zat voor het raam naar buiten te kijken. Buiten klonk een zacht gebrom dat dichterbij kwam. Een paar vrachtauto's reden, zonder lichten aan, het erf op en bleven midden op de wei staan.

‘Wat is het?’ fluisterde tante Janna.

Meneer Van der Hoek knikte. ‘Vrachtwagens. Slaapt de baas?’

‘Ja. Laat hem maar slapen. Zolang er niets gebeurt.’

Ze zagen hoe donkere schimmen in een rij naar beneden liepen, gehelmde soldaten met geweerlopen boven hun hoofden. De soldaten klommen in de vrachtauto's, het brommen van de motoren klonk opnieuw en achter elkaar verdwenen de auto's langs de Beukenlaan.

‘Smeerlappen zijn 't,’ zei tante Janna, nadat het alweer een hele poos stil was. ‘Ze voeren ze eerst dronken. Arme jongens!’

‘Ze gaan nu naar het front,’ zei meneer Van der Hoek. ‘Dat zei die hoge gisteravond in zijn toespraak.’

‘Hebt u ernaar geluisterd?’

‘Ja, ik stond bij de pomp en kon alles verstaan. Later merkte ik pas dat Noortje en Evert achter het schot stonden. Die kinderen zien heel wat.’

‘Ze zijn oud en wijs voor hun leeftijd,’ zei tante Janna.

Zwijgend bleven ze bij het raam zitten. De vogels in de appelbomen floten al. Heel langzaam werd de hemel lichtpaars van kleur. Het was tijd om de baas en Henk wakker te maken.

Die hele morgen waren Evert en Noortje en Gerrit op de deel. Everingen haalde het vuile stro weg en Henk reed af en aan naar de mesthoop. De kinderen snuffelden in alle hoekjes en gaatjes, want ze dachten dat de soldaten nog wel iets zouden

hebben achtergelaten. De Duitsers waren dan wel dronken geweest, toch hadden ze hun rommel aardig netjes opgeruimd. Er was bijna niets te vinden. Een bruine wasbak, een paar lepels, een blik laarzevet, en dat was alles. En niet te vergeten de patronen, daar hadden ze alle drie al gauw hun zakken mee vol. Op de gekste plekjes vonden ze die: in holletjes in de muren, tussen de planken boven de stal, zelfs in de ruif van de paarden. Een stapel mooi glimmend blauw papier was er ook nog, daar hadden de Duitsers de bovenkant van het schot mee dichtgemaakt.

'Fijn,' zei Noortje, 'daar gaan we straks mooie dingen van maken.'

'Hè, ga je nu mooie dingen maken, Noor?' vroeg Gerrit.

'Nee straks. Of weet je wat? Ik zal voor ons alle drie een blauwe steek vouwen.' En even later liepen ze alle drie met een blauwe steek op hun hoofd rond.

'Wat zien jullie er vrolijk uit,' riep Henk. 'Is de koningin soms jarig?'

Evert vond een steek een beetje kinderachtig, daarom gaf hij de zijne maar aan Gerrit, en die zette er toen twee op zijn hoofd. Evert was teleurgesteld, hij had gedacht dat hij misschien wapens voor zijn verzameling zou vinden.

'Kom, dan gaan we nog even bij hun latrines kijken,' zei hij.

'Ajakkes, nee!'

'Doe niet zo kinderachtig. Ze kunnen daar best iets heel moois verloren hebben.'

De drie kinderen liepen naar de latrines. De Duitse soldaten hadden geen gebruik mogen maken van de wc van Klaphek, en ze hadden in het bos naast de kalverwei een diep, rechthoekig gat gegraven. Van een paar jonge boompjes hadden ze een stellage om op te zitten getimmerd. Twee lange boomstammen langs de lange kant van het gat, de ene wat hoger dan de andere, waren op staande paaltjes vastgemaakt. Ze keken in het gat.

'Bah, wat vies,' zei Gerrit, 'het stinkt hier.'

Ja, hoe zou dat ook anders kunnen. Een kuil vol stront, dat stinkt, zelfs in een fris jong bos. Er waren ook al heel wat vliegen.

‘Nou, ze hebben daar wat moois verloren, zeg!’ zei Noortje lachend.

‘Durf jij erop te zitten?’ vroeg Evert.

‘Ben je gek! Als je het maar laat! Stel je voor dat je erin valt!’

‘De moffen vielen er toch ook niet in.’

Ze hadden wel eens in de kalverwei staan kijken, wanneer de soldaten daar hun behoeften deden. Die trokken zich van een paar kinderen niets aan. Soms zaten ze er wel met een stuk of vier op een rijtje, met de broek naar beneden, en onderwijl rookten ze een sigaretje en praatten wat met elkaar. Evert ging er toch maar niet op zitten. Ze zochten overal om de kuil heen, tussen het dunne taaie gras en de bosbesseplanten, maar ze vonden niets. Geen mes, geen helm, geen kogels. Dat was jammer.

Het was een mooie, stille dag. De boerderij lag daar weer net zo rustig als voordat de Duitsers er werden ingekwartierd. Nu en dan kwam er een bezoeker bij de deur om melk te kopen. Het was koud en er was veel wind. Dat was niet erg, want dan kon de natte, stukgetrapte grond van het erf weer een beetje droog worden. Door al dat geloop om het huis de laatste weken, was de ontdooide wei in een modderpoel veranderd.

‘Zullen we vanmiddag een speurtocht maken?’ stelde Noortje voor. ‘Evert zet hem uit en Gerrit en ik zoeken.’

‘Zeg er maar niets van thuis,’ vond Evert, ‘het mag vast niet.’

‘Doe je wel mee?’

‘Mij best.’

Ze hadden al heel lang geen speurtocht meer gemaakt, de hele winter niet. In de herfst, toen Noortje pas op Klaphek was, deden ze het haast elke dag.

's Middags vertrok Evert met een stuk blauw papier in zijn zak. Daar scheurde hij onderweg repen af, die hij op takjes prikte. Soms tekende hij een grote pijl in het zand. Noortje en Gerrit gingen een kwartier later op weg. De stukjes blauw papier konden ze al uit de verte zien. Evert had het spoor niet moeilijk gemaakt, en al gauw kwamen Noortje en Gerrit bij de rand van de hei.

‘Gaan we zo wel goed, Noor?’ vroeg Gerrit.

‘Ja, hoor, zo gaan we goed.’

‘Is Evert helemaal naar Zemst gegaan?’

‘Welnee, domoor, we blijven bij het bos hoor.’

Ze liepen over de hei langs de rand van het bos verder, maar daar vonden ze geen pijlen meer en ook geen papiertjes.

‘Er komt iemand aan. Een man op een fiets,’ zei Gerrit.

De man kwam dichterbij en ze zagen dat het Munkie was. Hij zwaaide hevig heen en weer, terwijl hij zijn best deed om de fiets in evenwicht te houden. Munkie had aan het stuur een jutezak hangen; hij zou wel weer op zoek naar eten zijn. Er waren niet veel mensen die hem wilden helpen. Zijn fiets maakte een rammelend geluid, alsof alles eraan los zat. Hij had geen banden om de wielen en geen bagagedrager.

‘Dag!’ zei hij.

‘Dag Munkie!’ riep Gerrit. ‘Heb jij Evert ook gezien?’

Munkie stapte af en keek hen vragend aan.

‘Evert,’ zei Noortje, ‘heb jij Evert gezien?’

‘Bruurtje?’ vroeg Munkie.

Gerrit en Noortje knikten, en Munkie wees achterom, over de hei.

‘Dort, bruurtje,’ zei hij.

‘Dank je wel,’ zei Noortje, en ze nam Gerrit bij zijn hand en stapte weer stevig verder. Ze vonden geen spoor meer; Gerrit trok zijn hand los en ging dwars door de heide lopen om de zilverpapiertjes op te rapen, die overal op de struikjes lagen. Hij dacht dat het ook sporen waren, maar Noortje vertelde hem dat dat zilverpapier door Engelse vliegtuigen werd uitgeworpen om radioberichten te storen.

‘Dat is lief van de Engelsen, hè?’ zei Gerrit. ‘Ze zijn voor ons. Weet jij nog, Noor, dat we er van die mooie balletjes van maakten voor de kerstboom?’

Noortje knikte zwijgend. Zelfs Kerstmis leek nu al lang geleden, niet een paar maanden, maar járen.

‘Ja Gerrit, de Engelsen zijn lief voor ons. Ze komen de Duitsers wegjagen,’ zei ze.

Noortje had geen prettig gevoel nu ze zo alleen met Gerrit over de hei liep. Je kon daar heel ver kijken, maar ook van alle kanten gezien worden. Ze wist wel zeker dat het niet verstandig

was wat ze deed. Ze pakte Gerrit bij zijn dikke, warme handje en trok hem mee. ‘Kom, we gaan terug naar het bos. Ik geloof vast dat Evert in het bos gebleven is.’

Een tijdlang liepen ze achter elkaar langs de smalle, kronkelende paadjes en tuurden naar de grond, op zoek naar pijlen in het zand. Dit bos leek op het Achtste Woud. Hier stonden ook allerlei verschillende bomen, met struiken ertussen, en een dikke laag dorre bladeren en dode takken bedekte de bodem. Gerrit begon moe te worden. Telkens struikelde hij, of verloor een klompje, en dan moest Noor op hem wachten.

‘Hè, hè, is me dat lopen,’ zei Gerrit.

Onverwachts kwamen ze bij de rand van het bos. Het paadje hield op en voor hun voeten was een diepe droge greppel, waar heidestruikjes in groeiden. Ze lieten zich naar beneden rollen en klommen aan de andere kant weer omhoog. Daar zagen ze een wijd dal liggen. In de verte op de heuvels was het kerkhof, en meer naar het zuiden stak het kerktorentje van Zemst boven de bomen van het Clingebos uit. Een eindje verder de heuvel op stond een dikke eik aan de rand van de greppel. Hij moest wel een paar honderd jaar oud zijn, zo dik was hij.

‘Kijk eens, Gerrit, wat een dikkerd, ik kan mijn armen er niet eens omheen doen,’ zei Noortje, en ze drukte zich tegen de ruwe, gekerfde stam aan en legde haar armen eromheen. Gerrit klauterde tegen de gladde kant van de greppel op en spreidde ook zijn kleine armpjes uit. Ze konden elkaar bijna een hand geven.

Boven hun hoofd hoorden ze lachen. Ze keken omhoog en daar zat Evert op een dikke tak.

‘Jullie zijn verdwaald!’ riep hij. ‘Ik zag jullie wel, daar helemaal op de hei. Je hebt verloren. Met wie stond je te praten?’

‘Dat was Munkie, hij had jou ook gezien. Pas op!!’

Op hetzelfde ogenblik dat ze dat riep, liet Noortje zich in de greppel vallen en trok Gerrit naast zich op de grond.

Over het bos kwamen vliegtuigen aan, zo laag dat het leek of ze de boomtoppen raakten. Evert liet zich uit de boom glijden en kroop, zonder een woord te zeggen, bij hen. Ze drukten zich plat in de kriebelende hei.

Op vreemde ogenblikken komen er soms rare gedachten in

je hoofd. Terwijl ze daar zo lag dacht Noortje: Wat ruikt de hei lekker, wat is het hier mooi en fijn. Ik ben vast en zeker gek, dat ik dat nu denk.

Voorzichtig staken ze hun hoofden boven de rand van de greppel uit. Wat er daarna gebeurde, duurde niet langer dan een paar minuten. Er waren vier vliegtuigen, die zo laag over de hei vlogen dat ze de piloten onder hun glazen dakjes konden zien zitten. Ze zagen de propellers draaien en de motoren maakten een ontzettend lawaai. Op de romp van de vliegtuigen waren letters geschilderd.

'Engelsen,' fluisterde Evert.

Boven Zemst doken ze nog verder omlaag en het leek of ze ook langzamer gingen vliegen. Heel duidelijk zagen ze hoe in de buik van de vliegtuigen een luik openging. Er kwamen bommen uit het luik, een sliert bommen die met kettingen aan elkaar vastzaten. Grote zwarte dingen waren het, die langzaam schuin naar beneden vielen. Zodra de bommen eruit waren, klapte het luik weer dicht; de vliegtuigen vlogen snel met de neus omhoog weg en verdwenen in de verte.

Ze hoorden dreunen en een zwarte rookwolk steeg omhoog, ergens achter het Clingebos. Pas op dat moment begonnen de sirenes van het luchtalarm te loeien.

'Komen ze weer terug?' vroeg Gerrit.

'Weet ik niet. We kunnen beter nog wat wachten,' vond Evert.

Ze bleven een hele poos in de greppel liggen en keken uit over de heide; ze lagen er uit de wind en de grond was droog. Boven hun hoofd bogen de takken van de oude eik heen en weer en kraakten. Achter hen in het bos floten vogels. De vliegtuigen kwamen niet meer terug. Ze hoorden nog een keer het luchtalarm, het teken dat het veilig was.

'Dat was een mooi gezicht,' zei Evert, terwijl hij opstond en op zijn hoofd krabde. 'Hè, wat jeukt dat, al dat zand in mijn haar.'

Noortje keek hem aan. 'Ja,' zei ze, 'een mooi gezicht, hè? Maar wat is dat raar, Evert, het is toch ook erg. Hoe kan het dan mooi zijn?'

'Ach kind, er is zoveel erg. Kom, we gaan de kortste weg

naar huis.’

Op Klaphek had niemand naar hen lopen zoeken. De grote mensen zaten alweer met bedrukte gezichten bij elkaar, toen Evert en Noortje en Gerrit binnenkwamen.

‘Vooruit, meekomen jullie,’ zei Everingen met een boze stem. ‘Jullie moeten mee, melken. Schiet op, het is al laat.’

‘Wat is er?’ vroeg Noortje en ze keek van de een naar de ander.

‘Niets kind, drink vlug je melk op. De baas zit op jullie te wachten.’

‘Zorgt u dadelijk voor Sarah?’

‘Ja, dat is goed.’

En toch was er iets, dat voelde ze. ‘Is er wat gebeurd?’ vroeg ze tussen twee slokken melk door.

‘Er zijn weer Duitsers op de deel. Dat is alles.’

‘Alweer?’

‘Ja, nog meer dan eerst. Je zult het straks wel zien. Ga nu maar.’ De hele rit naar het weiland bij de IJssel werd er geen woord gesproken.

Kindersoldaten

Wat waren dat voor soldaten? Ze leken niet eens veel ouder dan Evert! Ach, dat was geen gezicht, die jongens in hun uniformen en hun veel te zware laarzen. Ze hadden in hun eigen land zeker speciale broeken en jassen voor ze moeten maken. Sommigen waren al wel net zo lang als volwassen mannen, maar wat waren ze smal, met hun slungelige armen en benen. En er waren er ook die klein van stuk waren en een beetje dik. Boven hun stijve kragen keken hun ronde kindergezichten met een ernstige uitdrukking de wereld in. Ze keken naar de boerderij, de mensen en de dieren, en het leek of ze helemaal niets zagen en het hun niet kon schelen waar ze waren. Deze soldaten maakten geen lawaai, ze schreeuwden en ze zongen niet. Heel rustig zaten ze boven op hun ransels hompen van hun zure brood te eten.

Deze keer waren er vijf officieren meegekomen, en die brachten allerlei vreemde zaken naar de mooie kamer. Ze zetten er veldbedden neer, en radio's en zendapparaten. De hele nacht konden ze hun stemmen in de microfoons horen praten. Wolthuis en meneer Van der Hoek zaten met een oor stijf tegen de tussendeur gedrukt te luisteren.

'Ik denk dat er ergens in de buurt, op een hoog punt, een uitkijkpost is,' fluisterde meneer Van der Hoek. 'Ze geven berichten door.'

'Hoor, hij leest iets op,' bromde Wolthuis. 'Vijfentwintig tanks, zegt-ie, drieënveertig pantservoertuigen, twaalf kanonnen, tachtig vrachtwagens... Wat betekent dat toch?'

'Weet u wat ik denk?' zei meneer Van der Hoek, 'ik denk dat hun kameraden van de uitkijkpost het geallieerde leger kunnen zien naderen. Misschien zijn ze al dichtbij, in de Achterhoek aan de andere kant van de IJssel.'

De melkers ontdekten de uitkijkpost de volgende morgen. Terwijl de eerste zonnestralen de heide roze kleurden, reden zij over de verharde weg langs de Dassenberg. En daar, boven op de top, waar de witgekleurde paadjes bijeen kwamen en de

hele winter de bijenkasten onder de berkebomen hadden gestaan, zagen ze donkere figuren in de weer met een grote kijker. Iemand zat op een kist en deed iets met een apparaat.

‘Die daar staan in verbinding met de moffen bij ons in huis,’ zei Henk. ‘De kijker wijst naar de Achterhoek. Ze kunnen niet ver meer zijn.’

‘Ja, ja,’ zei Everingen, ‘maar om bij ons te komen moeten ze eerst nog de IJssel oversteken.’

Die morgen werden alle jonge soldaten met een spa in de hand naar buiten gestuurd. Ze verspreidden zich over het hele erf en over de wei tot aan het hek, en begonnen te graven. Iedere soldaat groef een rond gat, zo wijd als een aardappelmand. De gele aardkluiten gooiden ze als een wal om het gat heen. Tegen de middag waren de meesten al zo ver dat ze tot aan hun middel in het gat konden staan.

‘Daar gaat onze wei, vrouw,’ zei Everingen. ‘Als straks alles voorbij is, zullen we hem opnieuw moeten inzaaien.’

‘Ik vraag me af wat dat toch te betekenen kan hebben?’ vroeg vrouw Wolthuis. ‘Hebben jullie wel gezien wat 'n jongens het nog zijn? Kinderen zijn 't, gewoon kinderen! 't Is een schande en dat is het.’

‘Die arme schapen,’ zei Buurvrouw. Maar het was niet zeker of ze wel begrepen had over welke kinderen gesproken werd, en niemand nam de moeite om het haar uit te leggen.

Alie en Dinie bleven de hele dag in de keuken zitten. Ze waren bang voor de nieuwe officieren, die veel ouder waren dan de officieren die ze de eerste keer in huis hadden. Ze vonden dat deze er zo woest uitzagen. Als de radio in de mooie kamer geen geluiden maakte, kwamen de officieren buiten voor het open raam zitten. Dan probeerden ze met iedereen die langs kwam een praatje te maken. Maar ze kregen geen kans, want niemand voelde daar wat voor.

Noortje liep naar Evert te zoeken. Ze verveelde zich die dag een beetje. Er was zo'n vreemde stemming in huis, en vooral ook daarbuiten, dat ze niet goed wist wat ze doen moest. Er zat iets in de lucht alsof er gauw iets belangrijks ging gebeuren. Ze zag Evert en Henk naast de strobult. Daar stonden ze te praten met een van de soldaten, die bezig was zijn gat nog dieper te maken.

‘Henk, waarom graven ze die gaten?’ vroeg ze.

Henk gaf geen antwoord. Met een medelijdend gezicht schudde hij zijn hoofd en zei tegen de soldaat: ‘Ach jongen, het duurt niet lang meer. Begrijp je mij?’

De jongen had blozende, dikke wangen, hij had zweetdruppeltjes op zijn neus. Dat kwam van het zware werk.

‘Mir ist Angst,’ zei hij en het was heel vreemd om een soldaat te horen praten met een stem van een kind. ‘Mir ist ganz furchtbar Angst. De Engelsen zijn heel dichtbij... wij gaan allemaal dood...’

‘Nein, nein!’ zei Henk, ‘dat hoeft toch niet! Het is nu gauw voorbij, dan kun je naar huis gaan. Dan kun je heimkehren, verstehst du?’

Net als een kind haalde de jonge soldaat zijn neus op en veegde hem met de rug van zijn hand af. Een paar dikke tranen rolden over zijn wangen.

‘Meine Mutti...’ stamelde hij.

‘Hoe oud ben je dan toch?’ vroeg Henk vriendelijk.

‘Ik ben zestien jaar, een maand geleden ben ik zestien geworden.’

Henk schudde aldoor met zijn hoofd. Hij wist ook niet goed wat hij tegen die jongen zeggen moest. Toen zei hij maar: ‘Moed houden!’ en hij draaide zich om en liep weg. Evert en Noortje gingen ook weg.

‘Wat gek hè, zo'n grote jongen die staat te huilen als een klein kind,’ zei Noortje. Want in haar ogen was een jongen van zestien zo goed als volwassen.

‘Hoe zou jij het dan vinden als je wist dat je gauw wordt doodgeschoten?’ vroeg Evert boos.

‘Nou zeg, dan moet hij daar niet blijven. Laat hij dan ook weglopen, net als Munkie.’

‘Soms Noortje, zeg jij hele stomme dingen.’

Noortje keek Evert verbaasd aan. Zo had ze hem nog nooit horen praten. Opeens zag ze dat Evert net zulke rode, blozende wangen had als de huilende soldaat. Over een maand werd Evert dertien. Zestien of dertien, dacht ze, maakt dat erg veel verschil? Hoe zou het zijn als Evert eens heel ver van huis ergens zo'n gat moest graven, terwijl vlakbij een groot leger aan-

kwam, met kanonnen en tanks?

‘Waarom maken ze die gaten in de grond?’ vroeg ze.

‘Dat heeft die jongen ons verteld. Ze noemen het eenmansgaten. Als de Engelsen komen moeten ze allemaal in hun eigen gat gaan zitten en hun geweer op ze leegschieten.’

‘En wat gebeurt er dan, als ze hun geweren leeggeschoten hebben?’

‘Ja, dat weet ik ook niet, hoor.’

Het leek wel of Evert nog steeds een beetje boos op haar was. Noortje ging terug naar de keuken. Daar was niemand te zien en het kelderluik stond open.

‘Tante Janna, bent u daar?’ riep ze.

Geen antwoord. Ze ging op een stoel voor het raam zitten en keek naar Zusje. Zusje lag heel rustig op haar rug te slapen. De zon kriebelde op haar neus, ze werd er niet wakker van. Ze had ruwe, ronde wangetjes en onder haar ogen waren kleine, blauwachtige kringen. Dat zag Noortje nu voor het eerst.

Arme kleine Zusje, dacht ze. Eigenlijk was Sarah er nog beter aan toe, zelfs als haar vader en moeder en haar broertjes nooit meer terug zouden komen. Sarah kon later toch nog wel een fijn leven krijgen, ze was zo mooi en zo lief en zo vrolijk. Maar Zusje huilde haar hele leven lang elke dag. Die was alleen maar blij wanneer ze bij haar vader en moeder op schoot zat, of als Evert met haar speelde, want dat vond Zusje ook fijn. Soms kon Evert erg lief voor Zusje zijn, dan speelde hij met haar handjes en haar voetjes, alsof ze een gewoon klein kindje was.

Zusje was al zeven jaar... dat was bijna niet te geloven. O, o, wat stinkt het weer vies bij haar bedje, dacht Noortje. Hoe kwam het toch dat Zusjes luiers zo vreselijk stonken, en die van Sarah helemaal niet? Ach ja, die deed nog niet zulke grote plassen en hopen, die dronk ook alleen nog maar pap of melk. Als Sarah zo groot als Zusje was zou ze het al lang niet meer in haar broek doen.

De deur zwaaide open en vrouw Wolthuis kwam binnen met haar armen vol kussens en dekens. Achter haar aan liepen Alie en Dinie en zeulden een strozak tussen zich in. Ze konden er bijna niet mee door de deur komen.

‘Laat hem maar de trap af vallen,’ zei vrouw Wolthuis. ‘Dan

maak ik het daar beneden wel in orde. Vooruit, de rest moet ook nog!'

De meisjes rolden de matras de keldertrap af en wilden de keuken weer uit gaan.

'Wat zijn jullie aan 't doen?' vroeg Noortje.

'Gaat jou niks aan!' antwoordden ze.

Noortje zei maar niets. Zo ging het nu altijd, maar vroeger of later kwam ze vanzelf wel te weten wat er aan de hand was. Ze bleef daar rustig zitten en keek toe hoe de familie Wolthuis hun hele hebben en houwen naar de kelder bracht. Buurvrouw kwam ook binnen met de grote tas, waar ze al haar spulletjes in bewaarde. Ze ging even naast Noortje zitten uitrusten.

'Buurvrouw, wat doen jullie toch?' vroeg Noortje.

'We gaan vannacht in de kelder slapen.'

'Waarom? Gaan we allemaal in de kelder, wij ook?'

'Wat je vader doet weet ik niet, hoor kind. Maar als hij nog een beetje verstand heeft, gaat-ie ook in de kelder. En jij in elk geval, jij met je baby'tje.'

'Waarom? Voor de V-1's?'

'Ja, die V-1's, dat is de laatste tijd weer verschrikkelijk. Ik heb nachtenlang geen oog meer dichtgedaan.'

'Er zijn de hele winter toch V-1's geweest?'

'Heb jij dan niet gemerkt dat het elke nacht erger wordt? En je weet maar nooit wat er nog meer gaat gebeuren...' Buurvrouw praatte fluisterend verder, alsof ze bang was dat de Duitsers zouden horen wat ze zei: 'Er zijn zoveel moffen in huis. En die verwachten het einde ook, Wolthuis heeft het zelf gehoord. Misschien wordt er wel om het huis gevochten, vannacht al...'

Voordat het in de kelder te donker werd, had tante Janna daar bedden op de grond gemaakt voor Evert en Gerrit en voor Noortje en haarzelf. Everingen en Henk moesten Zusjes bedje de trap af dragen. Het bedje werd tegen de muur gezet, achter de keldertrap.

'Ziezo,' zei tante Janna tevreden, 'dat is een veilige plek voor onze kleine meid, het beste plekje van het huis, hoor. Zelfs als er een bom in de keuken valt zal jou daar niets gebeuren.'

Meneer Van der Hoek had, nadat Theo was weggegaan, de meidenkamer gekregen. Hij was heel blij geweest dat hij

eindelijk weer een goed bed had en niet langer op een paar stoelen in de keuken hoefde te slapen. Onder het avondeten vroeg Buurvrouw: ‘Meneer Van der Hoek, komt u vannacht ook in de kelder slapen?’

‘Nee,’ zei Noortjes vader, ‘daar denk ik niet aan. Zolang hier niet gevochten wordt, heb ik er geen behoefte aan. Voor de V-1's ben ik niet bang, daar ben ik al lang aan gewend.’

‘Mij zie je ook niet in de kelder!’ zei de baas. ‘Ik laat me door niemand m'n eigen kelder in jagen, niet door de Duitsers en ook niet door de Engelsen!’

‘Ach, Chris toch...’ zei tante Janna aarzelend. Maar Everingen wilde er met geen woord meer over praten.

Zo sliepen ze die nacht voor de eerste keer in de kelder, de familie Wolthuis en Buurvrouw, tante Janna en de kinderen. Sarah's mand stond naast Zusjes bedje op de grond. Die hele nacht hoorden ze in de kelder geen enkel geluid. Het was een rustige nacht, en toch sliep niemand erg prettig. Ze lagen er met zoveel mensen op elkaar gepakt, dat ze zich niet konden omdraaien zonder een van de anderen wakker te maken. Wolthuis lag de hele nacht te zuchten en te mopperen, en Buurvrouw en vrouw Wolthuis snurkten om het hardst. Toen ze de volgende morgen al vroeg weer opstonden, waren ze geen van allen goed uitgerust.

‘En, hebben jullie lekker geslapen?’ vroeg meneer Van der Hoek spottend. Maar daar kreeg hij geen antwoord op.

De volgende avond zei Noortje tegen tante Janna: ‘Als Sarah maar bij jullie in de kelder is, dan kan het mij niet zoveel schelen. Er is zo weinig plaats voor ons allemaal, ik ga vannacht bij mijn vader slapen.’

‘Als hij dat goed vindt moeten jullie dat zelf maar weten, kind,’ zei tante Janna.

En zo klom Noortje die avond de donkere trap op naar Theo's kamertje en ging naast haar vader in het grote bed liggen. Ze had nu heel wat meer ruimte dan daar beneden in de kelder. Hè, dat was nu eens echt gezellig, met maar twee mensen in een kamer. Het leek bijna of alles weer gewoon was, zoals vroeger.

‘Fijn hè, dat wij hier liggen,’ zei ze.

‘Ja kind,’ zei haar vader, ‘ik ben blij dat jij zo flink bent en hier durft komen. Die familie Wolthuis is maar een raar stel mensen, hoor.’

Buiten voor het raam zagen ze de heldere sterrenlucht. En toen klonk ook het geluid van een V-1 in de verte.

‘Jij bent ook niet bang voor de V-1's, hè?’ vroeg Noortje.

‘Nee. Er is zo weinig kans dat er een juist hier op het huis zal neerkomen. Die kans is nu nog kleiner geworden, nu we er al eentje vlakbij gehad hebben.’

‘Hoe kun je dat nu weten?’

‘Je kunt 't niet zeker weten. Maar er bestaat zoiets als kansberekening: we kunnen wiskundig uitrekenen hoeveel risico we lopen.’

‘Heb jij dat dan uitgerekend?’

Ze hoorde haar vader zachtjes lachen. Intussen was de V-1 dichterbij gekomen, ze zag de vuurstraal langs de donkere hemel gaan. Hij was ver weg en leverde geen gevaar. Het duurde lang voor het geluid in de verte wegstierf.

‘Ik kan dat niet uitrekenen,’ zei haar vader, ‘want ik ben geen wiskundige. Maar ik weet het omdat ik mijn hele leven bij een verzekeringsmaatschappij heb gewerkt. Bij ons op kantoor rekenen ze allerlei dingen heel nauwkeurig uit, bij voorbeeld hoeveel kans iemand heeft om ziek te worden. Je kunt je tegen allerlei dingen laten verzekeren, zelfs tegen de kans op regen tijdens een vakantie.’

Het was zo grappig, vond Noortje, dat haar vader zo rustig kon praten over dingen die helemaal niet met de oorlog te maken hadden. Net alsof er niets aan de hand was, zelfs niet nu ze hier met hun beiden in deze kamer waren, ver weg van alle andere mensen in huis. Er kwam alweer een V-1 aan, deze was een heel eind weg, ze zagen zijn licht niet eens.

‘Heeft de baas het ook uitgerekend?’ vroeg ze. ‘Wil hij daarom niet in de kelder?’

‘Nee, met Everingen is het weer anders. Die gelooft in God. En hij vindt het zondig om bang te zijn, wanneer alle dingen in Gods hand zijn.’

‘Dat begrijp ik niet. Er gebeuren toch vreselijke dingen, als er bommen vallen en zo.’

‘Zeker. Maar toch gelooft Everingen dat alles wat gebeurt Gods wil is.’

‘Dan wil God ook niet veel leuks tegenwoordig.’

Daar wist Noortjes vader niets op te zeggen. Misschien begreep hij het zelf ook niet helemaal, dacht ze.

‘En tante Janna dan?’ vroeg ze. ‘Die gelooft toch ook? Ze bidt voor het eten nog langer dan de baas.’

‘Voor tante Janna is het iets anders,’ zei haar vader. ‘Ik denk niet dat zij bang is voor zichzelf. Maar ze maakt zich bezorgd om de kinderen, vooral om Zusje.’

Noortje moest opeens verschrikkelijk gapen. ‘Ik zou me hier ook niet rustig voelen als Sarah niet in de kelder was,’ zei ze.

Ze waren een hele tijd stil. Het raam glansde tegen de donkere nacht. In het huis was geen enkel geluid. Noortjes vader begon weer te praten.

‘Je denkt misschien wel dat ik je verjaardag vergeet, Noor,’ zei hij. ‘Maar dat is niet zo. Overmorgen word je twaalf jaar. Ik vind het heel vervelend dat ik je geen cadeautje kan geven.’

‘Ach, gekkerd, wat geeft dat nou!’

‘Ja, we zijn nu niet erg in de stemming voor feestjes,’ ging haar vader verder. ‘Ik kan je wel geld geven, want dat heb ik nog. Maar wat zou je daarmee moeten doen? Je moet maar bedenken dat we, zo gauw de oorlog voorbij is en alles weer een beetje normaal is, nog een echt verjaardagsfeest te goed hebben. Met een mooi cadeau. Wat zou je graag willen hebben?’

‘Hoe kan ik dat nu weten? Dat zien we dan wel weer, hoor!’

Noortjes ogen waren dichtgevallen en even later was ze diep in slaap.

In de kelder

Toch kreeg Noortje een cadeau op de morgen van de negende april, de dag waarop ze twaalf jaar werd.

De tafel was klaar voor het ontbijt, met de diepe borden op het bruine zeil. Op het fornuis stond een pan roggemeelpap te dampen; de hele keuken rook ernaar, een droge, prikkelende geur. Op een schoteltje naast Noortjes bord lagen vers geplukte groene blaadjes en gele bloempjes speenkruid. En op dat vrolijke bedje lag een reusachtig ei.

‘Voor je verjaardag, Noortje,’ zei tante Janna. ‘Dat ei moet je maar eens helemaal alleen opeten.’

‘Wat een groot ei! Is het wel echt?’ vroeg Noortje verbaasd.

‘'t Is een ganzeëi,’ zei tante Janna, ‘de ganzen zijn aan de leg. Ik dacht we kunnen er best een paar van opeten, want er blijven er nog genoeg over om uit te broeden.’

Everingen zei: ‘Gefeliciteerd, Noortje!’ terwijl hij achter zijn bord schoof, en Evert en Gerrit gaven haar allebei met een verlegen gezicht een hand.

Henk riep vrolijk toen hij binnenkwam: ‘Welgefeliciteerd, prinses op de erwt! O nee, prinses op het ei, moet ik zeggen!’

Het was een prachtige dag. In de wei bloeiden al paardebloemen en aan de meidoornhaag zaten grappige gekrulde blaadjes. De oude pruimeboom, midden in de kalverwei, had roze bloesems aan zijn naakte zwarte takken. De knoppen aan de beukebomen waren opengebarsten.

Na het ontbijt ging Noortje met het ei in het gras zitten. Ze had al een bord pap op, en na een paar hapjes van het ei kreeg ze een gevoel of ze uit elkaar zou springen. 't Was maar goed dat Gerrit erbij kwam om haar te helpen dat ei op te eten.

De geit was aan een lang touw voor het huis gezet. Haar buik was gezwollen, elke dag konden de jonkjes geboren worden. Zelfs de kippen en de ganzen leken plezier in de lente te hebben, ze maakten veel meer lawaai dan anders. Twee hanen vochten met elkaar en sprongen op elkaars nek, terwijl de kippen kakelden van opwinding. Elke kip dacht dat de hanen om

haar vochten. Nu de grond niet meer zo hard was, konden ze vette wormen tussen het gras uit trekken. Daarvan waren de kippen weer flink aan de leg geraakt en Evert had de laatste dagen een schaal vol eieren naar de keuken gebracht.

Het was windstil en de zon verwarmde de aarde. De mussen maakten een lawaai alsof zij het op de wereld voor het zeggen hadden. De jonge soldaten hadden niets te doen. Ze verveelden zich en ze zaten in groepjes bijeen wat te praten. Hun gezichten hadden niet meer die angstige uitdrukking van de eerste dagen.

Ja, zo was het op Klaphek, de ochtend van de dag dat Noortje jarig was.

Maar 's avonds werd alles anders. Het begon ermee dat Evert geen eieren in huis bracht. De leghokken waren leeg.

‘De moffen moeten het gedaan hebben,’ zei hij, ‘ik zal 't wel eens vragen.’

‘Jij vraagt niets,’ zei zijn vader.

Het was al donker toen er op de keukendeur geklopt werd. Everingen ging naar buiten. Even later kwam hij weer terug met een bezorgd gezicht.

‘Vrouw,’ zei hij, ‘maak mij wat brood klaar. Ik moet rijden voor ze.’

‘Nu ook nog!’ riep tante Janna verschrikt.

‘Ja, en ik moet voortmaken. Er is haast bij. Henk, help even mee, ik zal de platte wagen nemen.’

‘Laat mij maar gaan,’ zei Henk.

‘Jij blijft hier. Er moet toch een man in huis zijn.’

Dat klonk niet erg aardig voor meneer Van der Hoek en voor Wolthuis. Maar ze zeiden allebei niets.

Die nacht kwam Everingen niet thuis. De kinderen in de kelder sliepen rustig. De familie Wolthuis sliep. Meneer Van der Hoek en Noortje sliepen in Theo's kamertje. Henk sliep in zijn eigen bedstee op de hilt. Maar tante Janna kon niet slapen.

Het was nog lang niet licht buiten toen zij opstond en voorzichtig het kelderluik openmaakte. Zachtjes stookte ze het fornuis wat op. Ze deed de luiken open en ging daarna op een stoel bij het raam zitten.

Daar wachtte ze. Het was zo stil die nacht dat het niet natuurlijk leek. Er was geen vliegtuig te horen en geen enkele V-1 kwam overvliegen. Ze waren er zo aan gewend dat er steeds geluiden in de lucht waren, dat de stilte haar benauwde.

Ja, ze hoorde toch iets. Het klonk ver weg, een zacht gerommel, als een onweer in de verte. Zo hoorde je de donder vaak in warme zomernachten.

Onweer? dacht ze. In deze tijd van het jaar? En ze ging naar buiten om op het weer te letten. De nachtlucht was fris en de hemel droog en helder. Een nachtuil vloog laag bij de grond op zoek naar een prooi. Een klein dier ritselde dicht bij het huis. Misschien was het een wezel. Tante Janna keek niet naar waar dat geluid vandaan kwam; het kon ook wel een muis geweest zijn. Ze bleef heel stil staan luisteren.

Weer klonk in de verte het vreemde gerommel. En opeens werd daar, waar de IJssel stroomde, de hemel verlicht door twee zoeklichten. De bundels kruisten elkaar en verdwenen. Het leek nog donkerder en het gerommel was nu heel duidelijk te horen.

Het was beslist geen onweer. Dit geluid zwol aan en werd minder, maar het hield niet weer op. En hoe langer ze daarbuiten stond, hoe duidelijker ze het hoorde.

Ze rilde van de kou en ging weer binnen voor het raam zitten. Daar zat ze tot het licht werd en het werk van die dag begon. Evert moest die ochtend met Henk mee om de koeien te melken. De baas was nog niet terug. Een voor een kwamen de mensen met slaperige gezichten de keuken binnen. Tante Janna zei niets, ze was rustig met haar werk bij het fornuis bezig. Ze liet de meisjes water halen en gaf Noortje de fles om Sarah te voeden.

‘Wat hoor ik toch?’ vroeg vrouw Wolthuis. Zij was de eerste die het vreemde geluid ook hoorde.

‘Er rommelt iets in de verte,’ zei tante Janna. ‘Dat is al begonnen voordat de zon opkwam.’

Ze waren allemaal even stil om te luisteren. Het geluid klonk nu harder dan in de nacht. ‘Kanonnen!’ riep Wolthuis, ‘ze komen nader!’

Op dat ogenblik stapte meneer Van der Hoek de keuken

binnen. ‘Goedemorgen,’ zei hij met zijn altijd wat plechtige stem. Maar nu zag zelfs meneer Van der Hoek er opgewonden uit.

‘Hebben jullie het wel gehoord?’ vroeg hij. ‘Kanonnen en granaten! Het front is vlakbij!’

Wolthuis en zijn vrouw gaven geen antwoord. Tante Janna had hem alleen even aangekeken. Nu keek meneer Van der Hoek haar ook oplettend aan. Er was iets mis, zag hij, er was iets dat haar verontrustte.

‘Iets niet in orde?’ vroeg hij.

‘De baas is nog niet terug,’ zei ze zacht. En meteen zette ze met een zwaai de gloeiend hete pan met pap op tafel en begon met de pollepel uit te delen.

‘Dat dank je de koekoek!’ riep Wolthuis uit. ‘'t Was ook wel heel dom dat hij zelf ging, hè. Waarom lieten jullie Henk niet gaan?’

‘Houdt u toch eens één keer uw grote mond!’ zei meneer Van der Hoek. ‘Everingen is hier degeen die de beslissingen neemt.’

Wolthuis' gezicht vertrok van drift, hij liep de keuken uit en sloeg de deur met een harde klap achter zich dicht. Meneer Van der Hoek keerde zich weer naar tante Janna.

‘Ik zou nog maar niet ongerust zijn,’ zei hij. ‘Er kunnen zoveel oorzaken zijn waardoor het laat wordt. Zolang we niets weten, moeten we ons maar niet angstig maken.’

Tante Janna glimlachte, ze zei niets.

De morgen ging heel langzaam voorbij. Het was al koffietijd geweest, de etenspot voor de middag stond alweer op het vuur, en nog steeds was Everingen niet terug. Het leven ging door alsof er niets aan de hand was. Het gerommel van de kanonnen was nog steeds te horen. Ze waren allemaal zo ongerust dat ze soms vergaten ernaar te luisteren.

Zwijgend zaten ze van hun aardappels met hachee te eten toen de deur openging. Ze hadden geen geluid in de gang gehoord. Het was de baas, die even zachtjes als altijd op zijn kousevoeten over de stenen vloer had gelopen.

‘Hè, hè,’ zei hij en hij liet zich in zijn eigen stoel zakken. Hij knikte zijn vrouw toe, nam zijn pet van het hoofd, vouwde zijn handen onder de pet en sloot de ogen.

De anderen zaten heel stil te wachten tot hij klaar was met bidden. Daarna schepte tante Janna hem zijn bord vol, en nog steeds werd er geen woord gesproken. Ze lieten hem eerst rustig eten. Terwijl de baas at, las tante Janna een bladzijde uit de bijbel voor. Daarna vertelde Everingen wat er gebeurd was.

Hij had een wagen vol spullen voor de Duitsers moeten wegbrengen, naar een post ergens bij de bossen bij Beekbergen. Ze waren over de Heuvenseberg gereden en langs de zandverstuivingen. Hoewel het al donker was, had hij gezien dat daar geschut stond opgesteld, en hij meende ook tenten te onderscheiden. De tocht door de bossen was verder zonder iets bijzonders verlopen, de Duitse soldaten en hij hadden geen woord gewisseld, al die uren niet. Maar op de terugweg was hem iets overkomen wat hij niet voor mogelijk had gehouden. Daarginds in de ‘Onzalige Bossen’, was hij verdwaald. Urenlang had hij met zijn paard en wagen rondgereden, misschien was hij al die tijd wel in een kleine kring rondgegaan. Geen enkele boom, geen kale plek in het bos, was hem bekend voorgekomen. Dat was heel vreemd geweest, want hij meende dat niemand de bossen beter kende dan hij. Pas toen het licht werd had hij de weg teruggevonden, maar het bleek dat hij nog steeds vlak bij de plaats was waar hij de Duitsers had achtergelaten.

‘Maar het is mooi hoor, 's nachts in de bossen,’ zei hij lachend. ‘Alleen hoorde ik steeds gerommel van onweer in de verte. Dat was vreemd, want er was een heldere hemel. Eerst dacht ik dat ik het me maar verbeeldde, of dat er eentje bij me op de loop was, maar ik weet zeker dat ik het gehoord heb. En nu ga ik een half uurtje slapen.’

Elke dag kwam het kanongebulder een beetje dichterbij. Soms was het een paar uur helemaal stil; dan luisterden ze met spanning of het weer beginnen zou. En ook leek het wel eens of de afstand opnieuw groter werd. ‘Het schiet niet op,’ zeiden ze tegen elkaar, ‘het schiet niet op! Hoe lang zal dit gaan duren?’

De melkers brachten goede berichten mee. Op de grote weg zagen zij een bijna onafgebroken stroom Duitse legerwagens naar het noorden gaan, die zwijgend en bepakt voortsjokten.

Een paar dagen later klonk het schieten van heel dichtbij,

van de andere kant van de IJssel. Evert en Noortje mochten toen niet meer mee in de melkwagen. Everingen en Henk gingen alleen, 's morgens en 's avonds, want wat er ook gebeurde, de koeien moesten gemolken worden.

Weer een paar dagen later, op een avond, zaten ze allemaal in de kelder. Allemaal, behalve Everingen. Hij lag in zijn bed en sliep. Of misschien deed hij maar alsof.

Er werd onafgebroken geschoten, de Engelsen richtten op de Duitse stellingen op de Heuvenseberg. De kleintjes, Zusje en Gerrit en Sarah, waren rustig.

'Dat zijn granaten,' zei Wolthuis. Niemand gaf antwoord.

Ze konden duidelijk horen hoe dichtbij de kanonnen bulderden. Dan klonk er een fluitend geluid, als de granaat rakelings over het dak ging, en vlak daarna een harde slag. Het huis stond te schudden en te trillen. Weer een granaat... fluiten... en boem! de inslag. Steeds sneller na elkaar kwamen ze. Tante Janna stond onder aan de trap te luisteren.

'Ga daar toch weg, mens,' zei vrouw Wolthuis. 'Ze schieten op het huis! Als d'r een inslaat, ben jij daar het minst veilig!'

Tante Janna zei niets. Ze keek naar boven, waar haar man in zijn bed in de opkamer lag.

Opeens werd het kelderluik opengerukt. Een paar gelaarsde benen stommelden het trapje af. Een vreemde Duitse soldaat, zonder helm of geweer, stond tussen hen in en keek met verwilderde ogen in het rond.

'Ich gehe nicht mehr!' schreeuwde hij. 'Ik ga niet! Ik ga niet!'

Het was een nog heel jonge, doodsbange soldaat. Ze hadden hem nog niet eerder gezien, hij hoorde vast niet bij de soldaten die op de deel waren. Hij liet zich tegen de muur op de grond zakken, legde zijn armen op de knieën en met zijn gezicht in zijn mouw gedrukt begon hij te snikken.

'Aggut, de arme jongen,' zei Buurvrouw en ze ging naast de soldaat zitten. 'Wees maar niet bang, hoor,' fluisterde ze, 'je mag wel hier blijven.'

De soldaat keek angstig om zich heen. 'Vijf kogels hebben ze me gegeven!' riep hij. 'Vijf kogels en een geweer! Meer niet! Er kwam een tank op me af, wat moet ik met vijf kogels tegen een tank?'

‘Een tank?’ fluisterde Wolthuis als tegen zichzelf, ‘een tank, hier vlakbij?’ En hij vroeg aan de soldaat: ‘Waar was dat?’

‘Waar?’ antwoordde de soldaat. ‘In de buurt van Zemst... ik weet niet precies... ik was in een bos, daar reed een tank... een Engelse tank!’

‘Het is goed hoor, jongen,’ zei Buurvrouw.

De soldaat begon vreemd, hard te lachen. Wolthuis riep opgewonden: ‘Dan zijn ze al in het Clingebos! Ze komen eraan!’

De soldaat zei: ‘Ik heb in de lucht geschoten, en toen ben ik weggelopen. En mijn geweer heb ik ook niet meer.’

Opeens sprong hij op. Hij greep naar zijn gulp en maakte een gebaar alsof hij erg nodig moest. Buurvrouw kwam zo vlug ze kon overeind en pakte de po, die onder de trap stond.

‘Hier, m'n jongen,’ zei ze. En tegen de anderen: ‘De stumperd doet het in zijn broek van angst.’

Doordat het luik nog open was, ging de pit in het olieglaasje, dat tussen de lege weckflessen op de plank stond, wild heen en weer en het vlammetje maakte vreemde, grote schaduwen op de muren. De soldaat had zich omgedraaid en liet met zijn rug naar hen toe zijn plas in de po lopen. Daarna zakte hij weer op zijn hurken en zat met zijn hoofd achterovergeleund te dommelen. Even later sperde hij zijn ogen weer wijd open en riep: ‘Stuur Hitler maar naar het front! Ik ga niet meer!’ En terwijl hij zijn hoofd tegen de muur heen en weer bewoog mompelde hij, half slapend: ‘Laat hij zelf gaan, dan weet hij wat het is... ich, ich gehe nicht mehr... ich gehe nicht mehr...’

Everingen was zijn bed uit gekomen en keek door het luikgat naar binnen. ‘Wat is het hier toch 'n lawaai, kan een mens dan nooit eens rustig slapen?’ vroeg hij.

‘Ach Chris,’ zei tante Janna, ‘kom toch ook hier.’

Wat de baas antwoordde was niet te horen, doordat een granaat dichtbij insloeg, niet verder weg dan de Beukenlaan.

‘Wie is daar?’ vroeg Everingen toen het weer even stil was.

‘Een vluchteling. Kom je nu ook in de kelder?’

‘Ik laat me nog door geen honderdduizend moffen in mijn eigen kelder opsluiten, dat weet je best,’ gromde hij.

‘Hoor je dan niet hoe dichtbij het is?’

‘Maak je over mij geen zorgen, Janna. Ons leven is in de

hand des Heren.'

Ze hoorden hem boven hun hoofd weer naar zijn bed stommelen. Henk liet het luik dichtvallen. Zo was het beter want nu klonk het lawaai van de granaten minder hard. De soldaat stond nog een paar keer op om in de po te plassen.

'De arme jongen is helemaal van streek,' zei Buurvrouw nog een keer.

Henk zat op het trapje te dommelen. Zijn ogen waren dicht en hij haalde diep adem. Noortje was dicht bij hem gaan zitten. Zo zat ze goed, vond ze, want zo kon ze in Sarah's wiegje kijken. Het kleine kindje sliep rustig door al dat lawaai heen.

'Henk, slaap je?' fluisterde Noortje.

'Hè, hè?' zei Henk en hij deed alsof hij wakker schrok. Hij rekte zich uit en geeuwde. 'Waarom maak je me wakker?' vroeg hij, 'ik droomde juist zo mooi.'

'Wat droomde je dan?'

'Ik droomde... van een hele lieve prinses!'

Noortje lachte. Alles was toch niet zo erg als het leek, ook al was het daarbuiten nog zo'n lawaai. En ze ging op haar plaatsje tussen Gerrit en Sarah's mand liggen en probeerde wat te slapen. Maar van slapen kwam die nacht niets terecht. Al sneller en sneller achter elkaar vlogen de granaten over het huis, en het afweergeschut op de Heuvenseberg beantwoordde het vuren.

Een paar uur na middernacht werd het kelderluik nog een keer opgetild. Een Duitse officier kwam een paar treden omlaag en keek naar binnen. Hij zag de soldaat, die tegen Buurvrouw aan geleund met open mond zat te slapen.

'Ach, daar is hij!' riep hij. 'Ik hoorde dat er hier eentje was binnengegaan. Hij moet mee!'

Misschien deed de bange jongen Buurvrouw wel aan een van haar eigen kinderen denken, die al zo lang geleden uit haar huis waren weggegaan. Ze was zo bezorgd voor hem alsof hij het enige was waar ze nog om gaf. Heel voorzichtig en zonder de jongen wakker te maken, stond ze op en ze zei smekend tegen de officier: 'Ach meneer, laat de jongen toch. Wij vinden het niet erg, hij zit hier goed. En de oorlog is toch haast voorbij, hè?'

De officier verstond haar niet, maar toch begreep hij haar wel.

‘Ja, maar dat gaat toch niet,’ zei hij en hij keek er een beetje verlegen bij. De soldaat was wakker geworden en opgesprongen.

‘Vooruit jij, vooruit!’ riep de officier bars. ‘Je hier verstoppen hè! Vooruit, naar boven!’

En hij stak een hand uit om hem omhoog te trekken. Struikelend, en met trillende benen, liep de jongen het trapje op.

‘Maar hij heeft geen wapens!’ zei Buurvrouw. ‘En dan tegen tanks!’

In de keuken stond zeker nog iemand te wachten, want de officier keek niet meer naar hem om. Hij bukte zich weer en zei vriendelijk tegen de mensen in de kelder, terwijl meneer Van der Hoek vlug tussendoor zijn woorden vertaalde: ‘We hebben geen van allen nog wapens. We zijn op de vlucht. Als we niet snel zijn worden we krijgsgevangen gemaakt. Maakt u zich niet bezorgd. Wij zorgen voor hem. Auf Wiedersehen!’

Hij tikte aan zijn pet en ging toen stram in de houding staan. Ze konden alleen nog maar de onderste helft van zijn lichaam zien. Hij sloeg zijn hakken tegen elkaar en ze hoorden hem roepen: ‘Heil Hitler!’ Toen verdween hij.

Het dreunen en gieren van de granaten ging de hele nacht door. Tegen de ochtend werd het stil. Het afweergeschut op de Heuvenseberg werd niet meer gehoord. Na een poos hielden ook de Engelsen op met schieten.

De Duitsers waren vertrokken.

Het is voorbij

Het was stralend mooi weer de volgende morgen. Hoog in de lucht stond een leeuwerik met trillende vleugeltjes luid te zingen. De aarde dampte, zo warm was het. Zelfs een paar insekten vlogen al in het rond.

Er werd niet meer geschoten. De Duitse soldaten waren in de nacht vertrokken en niemand had er iets van gemerkt. Ze stonden allemaal buiten en zeiden tegen elkaar: 'Wat is het stil! Eindelijk is het stil!' Ze durfden nog niet goed te geloven dat alles nu voorbij was.

Everingen was achter het huis bezig een van de paarden voor de melkwagen te spannen. Daar reed hij al langs het varkenshok en hield voor het huis de teugels in.

'Vooruit, Henk kom je nog? Beesten kunnen niet wachten!' riep hij. Ja, koeien moeten gemolken worden en ze waren al meer dan een uur te laat.

Er zat iets in de lucht, alsof er een wonder was gebeurd. Het was stil, vredig stil, dat was het.

'Ga je mee?' vroeg Evert aan Noortje.

'Waarheen?'

'Kijken!'

Ja, ze moesten gaan kijken. Noortje holde Evert achterna. 'Waar ga je heen?' riep ze.

Evert liep naar de Tweede Beukenlaan.

'Laten we naar het dorp gaan,' zei Noortje, 'naar de grote weg. Dan kunnen we de Engelsen misschien zien.'

'Ja, dat doen we ook. Eerst wil ik op de hei kijken.'

Ze kwamen bij het zandpad aan het einde van de laan. Er was niets te zien. Er was niets te horen. Alleen een paar vroege bijen, die de winter overleefd hadden, zoemden om hun oren. Evert liep tussen het lage eikehout door, dat aan de kant van de weg groeide. De hei lag voor hen, als een bruine, golvende deken over een heel groot bed, heuvels en dalen met hei begroeid zo ver ze kijken konden. Smalle paadjes van wit zand liepen slingerend tussen de dorre struikjes door. Overal lagen

konijnekeutels. Ze snoven de geurige warme lucht op, die rook naar hout en aarde.

Dwars door de hei liepen ze, eerst steil omlaag en daarna een heuvel op. Voor ze helemaal boven waren, zagen ze iets bewegen.

'Ga liggen,' fluisterde Evert.

Heel dicht bij hen waren vreemde soldaten. Vijf mannen liepen, ineengedoken, achter elkaar aan en ieder van hen hield met beide handen een geweer vast en stak dat recht vooruit, klaar om te schieten. Ze zagen dadelijk dat dit geen Duitsers waren, want deze soldaten droegen vreemde uniformen, jasjes die niet verder dan hun middel kwamen en broeken die om de enkels waren dichtgebonden. Een rare kleur hadden die pakken ook en de soldaten hadden platte helmen op, waar een net overheen was geknoopt. Ze keken naar links en naar rechts.

'Wat doen ze?' fluisterde Noortje.

'Ze zoeken naar moffen,' fluisterde Evert terug. 'Ze weten niet of ze wel allemaal zijn weggegaan.'

'Zullen wij het ze zeggen?'

'Nee. Misschien zijn er nog een paar in de bossen achtergebleven. Blijf stil liggen, als ze iets zien bewegen schieten ze...'

De vreemde soldaten waren nu vlakbij gekomen. Een ogenblik stonden ze stil en keken over de verder gelegen heuvels uit. De voorste had de leiding, hij zei iets tegen de anderen in een taal die de kinderen nog nooit gehoord hadden. Dat moest Engels zijn. Toen liepen ze verder, de hei over. Ze hadden Noortje en Evert niet eens gezien.

Later op de dag gingen ze naar de grote weg om naar het geallieerde leger te kijken. Tussen de bomen stonden tanks en pantserwagens. Vrachtauto's reden af en aan. Het was een lawaai van jewelste van al die motoren en rollende wielen en rupsbanden. Noortje en Evert moesten tegen elkaar schreeuwen om zich verstaanbaar te maken en daarom zeiden ze al gauw niets meer. Ze keken en keken maar.

In het gras naast de tanks lagen soldaten te slapen. En ook boven op de tanks lagen soldaten, in de zon. Je kon wel zien dat ze de laatste tijd hard gevochten hadden, want ze zagen er alle-

maal vuil en moe uit. En aan hun bruinverbrande gezichten kon je ook zien dat ze uit het zuiden kwamen. De soldaten die niet sliepen, keken vrolijk rond en lachten. Ze riepen grappen naar elkaar in hun vreemde taal en zwaaiden naar de mensen uit het dorp. Het was beslist heel wat leuker om bij een winnend leger te horen dan bij een dat op de vlucht was.

Evert en Noortje liepen langzaam verder over het fietspad. Ze herkenden de weg bijna niet, zo was die veranderd. Er zaten diepe sporen in het wegdek en in de berm, waar de zware kanonnen op hun rupsbanden gereden hadden. Als er een vrachtauto midden op het fietspad stond, moesten ze eromheen lopen. Dan keken ze naar de Canadezen, die in het gras tussen de bomen lagen uit te rusten, en ze stapten gewoon over hen heen. Als de soldaten niet sliepen, keken ze omhoog naar de kinderen en lachten tegen hen. Op sommige auto's was een esdoornblad geschilderd en op andere een ijsbeer. Later ontdekten ze dat de esdoorns van de Canadezen waren en de witte ijsberen van de Engelsen.

Een soldaat, die tegen een tank aan geleund stond, stak hun iets toe. Een klein pakje met een groen papiertje eromheen.

‘Zouden we dat mogen hebben?’ vroeg Noortje aan Evert.

Met een onverschillig gezicht haalde Evert zijn schouders op en bleef met zijn handen in zijn zakken staan kijken. Noortje was nieuwsgierig en kwam een stapje dichterbij. De soldaat lachte haar toe en hield haar het pakje voor. Aarzelend nam ze het aan. Er zaten een paar platte dingen in, met zilverpapier erom. Wat moest ze daar nu mee? De soldaat stond maar steeds te lachen, hij wees op zijn mond en maakte kauwende bewegingen met zijn kaken. O, dan was het dus iets om op te eten!

Ze maakten allebei zo'n plat pakje open. Een raar, grijs ding zat erin. Nu, ze moesten het maar proberen. Eerst smaakte het wel lekker, maar al heel gauw smaakte het nergens meer naar en je kon het ook niet wegslikken. Dat spul verdween gewoon niet meer als je het eenmaal in je mond had.

‘Bah!’ zei Noortje, ‘wat vies!’ En ze spuugde de rest uit.

Later vertelde meneer Van der Hoek hun dat het vreemde goedje kauwgum was, en dat Amerikanen en Canadezen die kauwgum erg lekker vonden.

Na de bevrijding werd alles anders.

Het was dat jaar het mooiste voorjaar dat je maar denken kunt. De dagen werden langer en de zon scheen op de vrolijke gele boterbloemen, de hondsdraf en het fluitekruid, die langs de wegen bloeiden. Het leven op Klaphek was weer goed geworden.

Er werden twee jonge geitjes geboren. Noortje vond dat er niets leukers was dan op je rug in het gras liggen en die twee kleine witte geitjes over je heen te laten lopen. Hun harde hoefjes deden haar geen pijn. De geitjes wilden overal aan sabbelen en snuffelen. En intussen keek ze naar de stukjes blauwe lucht tussen de wolken, die heel hoog langzaam voorbij dreven.

Als ze naar de wei bij de IJssel waren geweest om de koeien te melken, reden ze op weg naar huis eerst langs de melkfabriek. Daar gaven ze de volle bussen af en ze namen maar een paar liter melk mee naar huis, juist zoveel als ze zelf nodig hadden. Want er kwam geen mens meer aan de deur om melk, zelfs Munkie niet.

Waar Munkie was gebleven, wisten ze niet. Op de dag van de bevrijding had iemand hem nog gezien, daar bij de tanks en de troepen. Hij had een oranje speldje op zijn jas gespeld. Waarschijnlijk was hij krijgsgevangen gemaakt, want daarna hadden ze niets meer van hem gehoord.

Al na een week ging de familie Wolthuis terug naar hun huis in de stad en Buurvrouw ging met hen mee. Henk reed ze met de melkwagen erheen. 't Was toen opeens heel stil in huis.

Meneer Van der Hoek kreeg bericht dat hij met een auto kon meerijden naar Amsterdam. Daar was het hoofdkantoor van de maatschappij waar hij voor gewerkt had.

‘Ik wil zo gauw mogelijk weer aan het werk,’ zei hij, voordat hij vertrok. ‘En als ik terugkom gaan wij ook weer naar ons eigen huis. Of misschien naar een ander huis, dat zullen we nog wel zien.’

Wat schrok Noortje daarvan! Dus ze gingen weg, weg van Klaphek, en al heel gauw! Ze holde om het huis heen, keek in de schuur, liep in haar eentje de Beukenlaan af en weer terug... Ze wist niet meer waar ze het zoeken moest en ze wilde met niemand praten.

De oorlog was voorbij en zij zou weggaan van Klaphek. Natuurlijk had ze altijd wel geweten dat dit zou gebeuren. Zij woonde niet op Klaphek. Maar het had zo lang geduurd, dat Noortje het gevoel had gekregen dat het ook altijd zo blijven zou. Ze had er liever niet aan willen denken, dat de wereld nog zoveel groter was dan dit huis, dit erf, het bos en de hei. Al die maanden had ze er geen ogenblik aan gedacht dat er een tijd komen zou dat zij niet meer hier zou zijn. Niet bij tante Janna en de baas, bij Evert en Henk en Gerrit en Zusje. En bij kleine Sarah.

De stad was zo ver weg. Wat kon haar de stad schelen! En hun eigen huis? Daar verlangde ze helemaal niet naar. Was er maar een bom op gevallen, dan bestond het niet meer, dacht ze. Want er was op de hele wereld toch geen mooier huis dan Klaphek! En zou ze dan soms ook weer naar school moeten? Dat ging toch helemaal niet! Hoe zou ze er tijd voor hebben om naar school te gaan? Hoe had ze dat vroeger toch voor elkaar gekregen? Maar ja, toen was ze ook niet hier.

Want ze hadden het druk nu het voorjaar was! Noortjes vader zou meer dan drie weken wegblijven en Noortje hielp tante Janna bijna de hele dag. Zo kwam het dat het boze en verdrietige gevoel op de achtergrond raakte en ten slotte verdween.

In de moestuin werden de groentebedden in orde gemaakt. Ze trok keurige rechte lijnen in de zwarte aarde langs een touw, dat aan twee stokjes was vastgeknoopt. Tante Janna zette die stokken in de grond, zodat het touw spande op de plaats waar ze zaaien wilde. Met hun vingers maakten ze de laatste aardkluiten fijn; de grond was mooi droog geworden. Het zaaien kon beginnen. Dat was een heel precies werkje. Met een ernstig gezicht strooide Noortje de hele kleine zwarte korreltjes in het geultje. Over een paar maanden zou zo'n klein zaadje een grote winterwortel geworden zijn. Ze zaaiden ook peterselie, kool en prei en sla. En daarna pootten ze samen bonen en sjalotten.

Ook in huis was veel te doen. Elke kamer werd grondig schoongemaakt, en toen kon ieder weer in zijn eigen bed slapen. Zusje en Sarah kregen ieder een eigen bedje in de slaapkamer van tante Janna en de baas.

Die Sarah! Ze was zo groot geworden, dat ze niet meer in de mand paste. En vrolijk en sterk was ze ook, ze draaide zich op haar buikje zo vaak ze maar wilde. Als ze niet sliep dan lachte ze, of praatte in haar eigen grappige baby-taaltje. Haar haar was langer geworden, het was donkerbruin en zo zacht als zij.

De mooie kamer werd weer mooie kamer. Daar hoefden ze nu alleen nog maar één keer in de week te komen om de klok op te winden. 's Avonds bleven ze gewoon in de keuken zitten, en het was daar nu veel gezelliger. Als na het eten de afwas klaar was, legde tante Janna een kleed over het bruine zeil op de tafel. Een heel zacht kleed was het, met mooie figuren. Het gaf Noortje een echt rijk gevoel om bij de tafel te zitten, met haar blote armen op het kleed, waarvan de korte rechte haartjes langs haar huid aaiden. Op een dag werd ook de grote olielamp weer aangestoken, want er was weer olie te krijgen.

Ja, er veranderde veel op Klaphek. Je kon aan alles merken dat de oorlog voorbij was. Zelfs aan de vorken en lepels die in de la van de keukentafel lagen. Die hadden kriskras door elkaar gelegen; Dinie en Alie hadden ze er altijd zo maar in gegooid wanneer ze hadden afgewassen, en dat had Noortje ook gedaan. Op een morgen zag ze dat iemand alle lepels bij elkaar had gelegd, zodat ze in elkaar pasten. De vorken lagen ook zo en naast de vorken lagen de messen netjes op een rij. Het was een deftig gezicht.

‘O, wat mooi, tante Janna!’ riep Noortje.

‘Wat kind?’

‘De lepels en de vorken!’

Tante Janna moest om haar lachen en zei: ‘Zo hoort het toch eigenlijk.’ Dus je kon zelfs aan lepels en vorken en messen zien dat de oorlog voorbij was.

Meestal voerde Noortje nog altijd Sarah haar eten. Je moest er wel sterk voor zijn, want Sarah werd ook elke dag een beetje sterker. Ze mocht al groente en pap eten met een lepeltje. Noortje zat met haar in de stoel van de baas en Sarah trappelde met haar voetjes en greep naar de lepel. Noortje moest haar twee handjes stevig vasthouden. Maar ze at veel en ze groeide hard en elke dag werd ze een beetje mooier en verstandiger.

Als Sarah klaar was met eten moest ze slapen, en Noortje

ging bij haar bedje op de vloer zitten. Sarah keek haar aan en lachte. Ze zwaaide met haar armpjes en schopte haar dekentje weg. Ze was altijd zo blij als ze Noortje zag.

‘Sarah'tje van me,’ fluisterde Noortje op een keer, ‘ik laat jou nooit alleen, hoor! Dan ga ik maar niet meer terug naar de stad...’

Ze bleef een hele poos bij haar zitten en leunde met haar kin op de rand van het bedje. Een dof, zwaar gevoel was in haar hoofd en haar keel was droog. Ze wist best dat alles heel gauw veranderen zou, alleen wilde ze daar liever niet aan denken.

Bloesemblaadjes dwarrelden uit de bomen. De zon kriebelde op Sarah's gezichtje, zodat ze moest niezen en er een grappige rimpel in haar neusje kwam.

‘Zo moet het altijd blijven,’ zei Noortje zachtjes. ‘Dat is gewoon zo. Ik wil het.’

Zusjes dood

Toen opeens, was Zusje dood. Dat was heel vlug gegaan.

Op een dag was ze ziek geworden, ze had hoge koorts en haalde moeilijk adem. Ze had heel zachtjes liggen huilen.

De dokter was gekomen en liet haar dadelijk naar het ziekenhuis brengen. Ze moesten allemaal ook in het ziekenhuis komen; daar werden ze met een kwastje in hun keel gestreken om te zien of zij de ziekte ook gekregen hadden. Want Zusje had difteritis, een gevaarlijke, besmettelijke ziekte.

Een week later was Zusje gestorven. Evert en Noortje liepen met tante Janna over de hei naar Zemst, naar het ziekenhuis.

'O, u komt naar Willemientje kijken,' zei een zuster. Want zo heette Zusje immers: Willemientje Everingen.

Zusje lag in een groot bed. De kinderen stonden heel stil en verwonderd naar het dode meisje te kijken. Je kon wel zien dat het Zusje was, en toch was het Zusje eigenlijk niet. Ze was Willemientje geworden. Nu Zusje dood was, had ze een heel mooi, glad gezichtje. Je kon goed zien dat ze een zusje van Gerrit was, ze leek op hem. Het was vreemd, nu Zusje gestorven was zag ze eruit als een gewoon kindje. Mooi en lief.

'Zo was ze eigenlijk, hè tante Janna,' fluisterde Noortje.

Tante Janna zei niets. Ze keek naar haar dochtertje, en heel langzaam gleed een traan langs haar mond naar haar kin.

Er kwamen veel mensen op de begrafenis. De familie Wolthuis was gekomen, en Noortjes vader kwam over uit Amsterdam. Van Theo kwam er een brief. Hij was in Zwitserland in een sanatorium om weer helemaal beter te worden. Er waren ook familieleden uit de Betuwe, zusters van tante Janna die ook boerin waren, en hun mannen. Die mensen dronken koffie in de mooie kamer en praatten over de oorlog, die nu voorbij was, en over hun boerderijen. Alie en Dinie Wolthuis zaten stijf op hun stoelen, want nu hoorden ze bij de visite.

Er was iets plechtigs in huis. De mannen hadden zwarte pakken aan en geruite petten op, hun klompen waren zo schoonge-

boend dat ze wit waren. In de gang kon je hun sigaren al ruiken, die ze met hun stijve, kromme vingers voorzichtig vasthielden, terwijl ze kleine, blauwe wolkjes voor zich uit bliezen. Een begrafenis was een treurige gebeurtenis, dat sprak vanzelf, maar dit waren de eerste sigaren die ze na de oorlog rookten. Daar mocht je toch wel van genieten, vonden ze.

Evert bleef de hele middag in de mooie kamer zitten en luisterde naar wat de mannen te vertellen hadden. Noortje vond het daar al gauw niet prettig meer, en ze ging naar de keuken om een beetje te helpen. Er moest veel worden afgewassen. Een paar dikke vrouwen, die ze niet kende, waren al bezig de vuile kopjes op het aanrecht te zetten. Een van hen goot heet water in het afwasteiltje en zei: ‘'t Is maar goed dat het kind gestorven is. Het was toch een zware last voor Janna.’

‘Ach, zulke worden gelukkig nooit erg oud. 't Is ook geen doen eigenlijk,’ zei de ander.

Noortje liep het huis uit. De gasten namen niet lang daarna afscheid, en Henk was al bezig de Bruine voor de melkwagen te spannen. Hij had zijn oude kleren weer aangetrokken en hij hield nog een eindje sigaar tussen zijn tanden geklemd. Evert had zijn overall ook weer aan en zette de lege melkbussen in het wagentje. Niemand vroeg Noortje of ze soms mee wilde naar het weiland bij de IJssel, en ze liep langzaam terug naar de keuken. De vreemde vrouwen zouden daar nu wel weg zijn.

Het was heel stil in de keuken, vreemd stil. Vliegen vlogen zoemend om de lamp. Noortjes vader zat daar ook nog, en Noortje dacht dat hij juist iets tegen tante Janna wilde zeggen toen zij binnenkwam. Maar hij zei niets.

Tante Janna zat Sarah te voeren en zei ook niets. Bij elk hapje dat ze in Sarah's mondje stopte, bewoog tante Janna's kin eventjes op en neer; en tussen twee lepeltjes in, terwijl Sarah moest kauwen en slikken, wiegde ze de baby op haar schoot.

Zusjes bedje was al weggehaald toen ze naar het ziekenhuis werd gebracht. Maar vandaag voor het eerst kon je merken hoe stil het in de keuken was geworden zonder Zusje. De geluiden die ze altijd maakte, het huilen en gillen, dat was voorgoed

verdwenen. En ook de akelige lucht van natte luiers was niet meer te ruiken.

‘Tja, tja,’ zei meneer Van der Hoek, ‘zo staan de zaken nu eenmaal.’ En hij trommelde met zijn vingers op het tafelzeil. Hij vond het vast ook naar dat het zo stil was in huis.

Tante Janna veegde Sarah's snoetje af. ‘Zo, jij hebt genoeg gehad,’ zei ze.

Ze liet haar vinger door Sarah beetpakken en op en neer zwaaien, en toen neuriede tante Janna daar heel gewoon een wijsje bij, alsof er eigenlijk niets aan de hand was.

Ze keek Noortje aan en lachte haar toe.

‘Wat een lekker dik kindje is ze toch, hè Noortje,’ zei ze. ‘Ja, jij bent een lekker diertje hoor!’ En ze knuffelde Sarah en Sarah kraaide het uit.

Tante Janna ging rechtop zitten en keek meneer Van der Hoek aan. ‘Dus dat is afgesproken,’ zei ze. ‘U zit er dichterbij dan wij. Als we op bericht moeten wachten kan het wel heel lang duren. Die mensen hebben zoveel te doen, vandaag de dag.’

‘Dat spreekt toch vanzelf,’ zei Noortjes vader. ‘Het Rode Kruis is het beste. Ze hebben me verzekerd dat alle namen bij hen binnenkomen. Zodra ze iets weten krijg ik bericht, maar intussen ga ik wel telkens informeren.’

‘Wat is er met het Rode Kruis?’ vroeg Noortje.

‘We hebben aan het Rode Kruis gevraagd of bekend is waar Sarah's ouders zijn. Of ze nog leven... en als ze niet meer leven, of er dan nog andere familie is,’ vertelde haar vader.

‘Maar...’ zei Noortje, ‘als ze niet meer leven... dan is Sarah toch van óns?’

‘Van ons?’ vroeg tante Janna. ‘Hoe bedoel je dat, meisje?’

‘Van u, van Klaphek, van ons allemaal natuurlijk...’

‘Noortje, Sarah is in geen geval van ons,’ zei haar vader. ‘Ik hoop heel erg dat haar vader en moeder en haar broertjes nog terugkomen. Maar ik ben wel bang dat het niet zo zal zijn, omdat nog steeds niets over ze bekend is. Maar dat wil nog niet zeggen dat we maar kunnen doen met die baby wat wij het leukste vinden. Wijzelf zullen hier ook niet lang meer blijven, dat weet je toch wel? Ik had deze dingen vanavond met je wil-

len bespreken, rustig met z'n beidjes. Maar nu kan het ook wel, met tante Janna erbij. Nog beter eigenlijk.'

Noortje keek met grote ogen van de een naar de ander. Dus nu was het gauw zo ver, nu ging alles veranderen.

Haar vader zei: 'Luister eens, kindje. Ik heb werk gekregen in Amsterdam, en zo gauw ik daar onderdak voor ons heb, gaan we daar wonen. Nu zal ik je eerst nog een paar weken hier moeten laten. Dat vind je niet erg, hè?'

'Maar,' zei Noortje, 'als er niemand om Sarah komt, wat dan?'

'We moeten afwachten,' zei vader. 'Er moet maar gebeuren wat het beste voor haar is. Vind je dat zelf ook niet?'

En tante Janna zei: 'Geen enkel kindje is van ons, Noortje. Zusje was ook niet van ons, we hebben voor haar mogen zorgen. De Here heeft gegeven, en de Here heeft genomen!'

'Ja, Zusje!' zei Noortje. 'Maar Sarah is toch niet...'

Ze had willen zeggen: maar Sarah is toch niet dood! En ze keek naar 't kindje, dat met haar stevige, bruine beentjes in tante Janna's schoot lag te trappelen.

'Wij samen hebben voor Sarah gezorgd,' zei tante Janna. 'En jij hebt dat goed gedaan, meisje, we zijn trots op je!'

De volgende morgen vertrok Noortjes vader weer.

Nog geen twee weken later kwam er een meneer naar Klaphek. Hij kwam met een auto en meneer Van der Hoek was met hem meegereisd. Hij vertelde dat hij een broer van mevrouw Meier was. Hij had hun adres van het Rode Kruis gekregen, nadat Noortjes vader Sarah's verblijfplaats bij het Rode Kruis gemeld had.

Meneer en mevrouw Meier kwamen niet terug. En hun twee kleine zoontjes ook niet. Nadat zij door de Duitsers gevonden waren, werden ze dadelijk doorgestuurd naar een concentratiekamp. Daar waren ze in de gaskamers omgebracht.

De meneer kwam Sarah halen. Hij ging naar Amerika, vertelde hij, daar woonde nog familie van hem. Al over een week kon hij met een boot vertrekken. En hij wilde het kindje meenemen naar haar familie.

De meneer reed met zijn auto weg en Sarah's mand, met

Sarah erin, stond op de achterbank. Haar kleertjes en haar luiers had tante Janna in een deken gebonden. Sarah was eigenlijk al te groot voor de mand, maar zo kon ze toch het beste die lange reis maken.

Toen er van de auto niets meer te zien was, holde Noortje weg. Ze verstopte zich in het oude rommelhok achter de schuur, waar ze met Evert eens, heel lang geleden, van Henks tabak had zitten roken. Daar dacht ze nu niet aan.

Noortje huilde. Ze huilde zoals ze nog nooit gehuild had. Haar hele lijf schokte; de tranen stroomden over haar wangen en steeds kwamen er meer en meer. Haar maag deed er pijn van, zo erg was het verdriet. Nu Sarah's eigen vader en moeder en haar twee kleine broertjes niet meer leefden, moest ze bij haar, bij Noortje blijven, en bij tante Janna! Het was toch te gek dat ze opeens allemaal op een verschillend plekje van de wereld gingen wonen!

Van huilen word je moe. Noortje viel ongemerkt in slaap, zo maar op de stoffige grond van het rommelhok. En daar vond haar vader haar ten slotte.

Hij had overal lopen zoeken. Vader nam Noortje mee naar de stenen bak naast het huisje van de put. Hij waste haar gezicht met zijn zakdoek.

Een hele poos zaten ze daar samen op de rand van de bak. De zon scheen en toch had Noortje het koud. Ze had kippevel en ze voelde dat haar ogen rood en branderig waren. Ze bleven daar lang zitten zonder te praten. Noortje was blij dat vader niets zei, en dat hij bij haar bleef tot ze weer rustig was. Eindelijk stond vader op; hij pakte Noortjes hand en nam haar mee naar binnen voor het avondeten.

De volgende ochtend mochten ze in een auto meerijden naar Amsterdam. Omdat de benzine zo schaars was, wilde de eigenaar van de auto niet helemaal langs Klaphek rijden en hij zou in Dieren op hen wachten. Henk wilde hen wel tot daar wegbrengen.

Noortjes kleren waren in een tas gepakt. Het was warm weer, en ze had een dun bloesje en een heel kort rokje aan. Het bloesje zat strak om haar heen, de knopen sprongen telkens los.

‘Je bent gegroeid,’ zei haar vader lachend, ‘ik breng een grote dochter mee naar Amsterdam.’ Ja, Noortje was gegroeid en de paar kleren die ze had, waren haar veel te klein. Maar dat was helemaal niet belangrijk.

Het was veel belangrijker dat ze nu wegreden, over de wei naar het hek. Dat tante Janna en de baas voor het huis naar hen stonden te zwaaien. Gerrit was alweer bij de schuur aan het spelen. Die was al vergeten dat ze weggingen. Opeens holde Evert op zijn klompen achter hen aan. Hij deed het hek achter de melkwagen dicht.

‘Henk, ik rij mee!’ riep hij.

‘Spring er dan maar op,’ zei Henk.

Evert zat in zijn vuile overall op het bankje tegenover Noortje, en grinnikte. ‘Zo'n mooi ritje, daar heb ik ook wel zin in,’ zei hij, ‘en pappa vindt 't goed.’

‘Je hebt groot gelijk,’ zei meneer Van der Hoek. ‘Dan is Henk ook niet zo alleen op de terugweg.’

‘Nee,’ zei Henk, ‘dan kunnen we elkaar troosten na het vertrek van onze prinses.’

Op de verharde weg ging het paard over in draf. Vrolijk klepperden zijn hoeven en Henk liet nu en dan de zweep knallen.

Noortjes vader keek met knipperende ogen naar de lucht en zei: ‘Het wordt vast een mooie zomer. Na een strenge winter een hete zomer, dat zie je vaak.’

Alles wat gebeurde was eigenlijk heel gewoon, wist Noortje opeens. Als het eenmaal gebeurde, dan hoorde het gewoon zo. Straks zouden ze alleen nog even Henk en Evert dagzeggen, en dat was alles.

...Maar later, veel later, toen Noortje al lang in Amsterdam woonde en weer naar school ging, vond ze het wel eens moeilijk om op te letten in de les. Ze hoorde niet wat de leraar stond te vertellen. Ze zag ook het zwarte bord voor de klas niet, en de hoofden van de andere leerlingen, die voor haar in de bank zaten. Dan droomde Noortje van Klaphek.

Ze hoefde niet eens haar ogen dicht te doen om de dikke bomen van de Beukenlaan voor zich te zien. Ze hoorde vanzelf de wind in hun hoge takken ruisen. Ze hoorde ook het geluid

dat de klink maakte, als ze de keukendeur opendeed.

Ze rook een heerlijke geur. Ze rook brandend hout en pap van roggemeel. Dan glimlachte ze in zichzelf en zag alles wat er in die keuken geweest was, weer voor zich. De tegeltjes achter het fornuis, het koektrommeltje met de centen en dubbeltjes op de schoorsteen, de stoel van de baas met het gebreide kussen. Ze hoorde Zusje krijsen, en ze zag de kleine, warme voetjes van Sarah trappelen.

En als ze dan zo zat te dromen, kreeg ze een standje van de leraar omdat ze niet oplette. Maar eigenlijk merkte ze dat niet eens. Ze werd alleen maar boos, omdat ze werd weggehaald uit die warme keuken en opeens weer in een klas vol vreemde mensen zat.